

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filosofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Bc. Jakub Hodbod' MSc.

**Politické dimenze československého exilu
v Kanadě 1948 - 1989**

Political Dimensions of the Czechoslovak Exile in Canada 1948 -1989

Bibliografický záznam

HODBOŤ, Jakub (2011) *Politické dimenze československého exilu v Kanadě 1948-1989*. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Ústav politologie, 126 s. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

Anotace

Studie „Politické dimenze československého exilu v Kanadě 1948-1989“ komplexně analyzuje politické a politicko-kulturní aktivity československých exilových a krajanských organizací a jednotlivců v kontextu historického vývoje Československa a světových dějin, a to v období od nástupu komunistického režimu v Československu v únoru 1948 až po jeho pád v roce 1989. Práce představuje reakce a proměny československé komunity v Kanadě po příchodu únorové a srpnové emigrace. Zevrubně je prezentována aktivita exilu během Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Práce se věnuje otázce vztahů Čechů a Slováků a nastiňuje aktivity komunistického režimu proti exilu v Kanadě.

Annotation

The study “Political Dimensions of the Czechoslovak exile in Canada 1948-1989” analyses in detail the political and cultural-political activities of the Czechoslovak exile and compatriotic organisations and individuals in context of the Czechoslovak history and the development of the world politics. The focus is paid to the period from the rise of the communist regime in February 1948 up to its fall in 1989. The thesis introduces evolution of the Czechoslovak community in Canada and its reactions after arrivals of the “February” and “August” immigration. Exile’s action steps within the Conference for Security and Co-operation in Europe are detailed narrowly. Research also deals with question of Czech-Slovak relationships; activities of the Czechoslovak communist regime against the exile community in Canada are outlined.

Klíčová slova

Exil, emigrace, Kanada, Československé národní sdružení, Helsinský proces.

Keywords

Exile, Emigration, Czechoslovak National Association of Canada, The Helsinki process.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Vlastní text práce bez anotací a příloha má celkem 204 224 znaků s mezerami, tj. 113 normostran. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 28. července 2011

Jakub Hodboť

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Doc. PhDr. Jiřímu Kocianovi, CSc. za ochotné vedení mé práce, Mgr. Janu Gollovi za spolupráci na projektu Neviditelné oběti komunismu a krajanům v Kanadě za pomoc při výzkumu v Kanadě.

OBSAH

ÚVOD.....	11
<i>Poznámky k metodologii práce</i>	<i>14</i>
<i>Prameny a stav výzkumu</i>	<i>16</i>
<i>Terminologie</i>	<i>19</i>
2. ČEŠI A SLOVÁCI V KANADĚ DO ROKU 1945.....	24
3. ČESKOSLOVENSKÁ KOMUNITA V KANADĚ V DOBĚ ÚNORA 1948.....	31
4. POMOC POÚNOROVÝM UPRCHLÍKŮM A JEJICH ETABLOVÁNÍ V KANADĚ	35
<i>4.1. Vlastní iniciativy a role v ostatních exilových aktivitách</i>	<i>36</i>
<i>4.2. Mezigenerační konflikty při začleňování poúnorových exulantů</i>	<i>39</i>
<i>4.3. Úloha stranicteví – zapojení exilu do RSČ</i>	<i>42</i>
<i>4.4. Vztahy Čechů a Slováků</i>	<i>44</i>
5. ČESKOSLOVENSKÝ EXIL V KANADĚ V 60. LETECH	49
<i>5.1. Výzvy a otázky Pražského jara</i>	<i>50</i>
6. 21. SRPEN 1968: BOD ZLOMU	52
<i>6.1. K reakci a politice kanadské administrativy</i>	<i>53</i>
<i>6.2. Srpnová imigrační vlna</i>	<i>55</i>
<i>6.3. Dynamika československého exilu v Kanadě po srpnu 1968</i>	<i>57</i>
7. 70. LÉTA: ROZČAROVÁNÍ A NADĚJE V HELSINSKÉM PROCESU.....	62
<i>7.1. Od Helsinek k Bělehradu.....</i>	<i>63</i>
<i>7.2. Světový kongres Slováků a otázka quebecká.....</i>	<i>70</i>

8. EXIL A BOJ PROTI KOMUNISMU V 80. LETECH	73
8.1. <i>Rozmach multikulturalismu v kontextu nové vlny emigrantů</i>	75
9. SAMETOVÁ REVOLUCE: CÍL SPLNĚN?	77
10. AKTIVITY KOMUNISTICKÉHO REŽIMU PROTI EXILU	79
10.1. <i>Organizace „boje“ proti exilu</i>	79
10.2. <i>Opatření proti útěku z Československa</i>	80
10.3. <i>Vztahy s rodinou v Československu.....</i>	83
10.4. <i>Návštěvy vlasti.....</i>	85
10.5. <i>Aktivní opatření proti exilu.....</i>	87
10.6. <i>Tajní agenti mezi exulanty v Kanadě</i>	89
10.7. <i>Vrátit se do Československa?</i>	91
11. POLITICKÉ DIMENZE KULTURNĚ-VZDĚLÁVACÍCH A TĚLOVÝCHOVNÝCH AKTIVIT EXILU	93
11.1. <i>Role Společnosti pro vědy a umění a dalších vědeckých aktivit.....</i>	93
11.2. <i>Média a propagace politických cílů exilu</i>	95
11.3. <i>Vydavatelská činnost jako nástroj exilu</i>	97
11.3.1. <i>Sixty-Eight Publishers: Tahoun exilové vydavatelské činnosti</i>	98
11.4. <i>Divadelní spolky.....</i>	100
11.5. <i>„Znovuukřížovaný“ – Pomník obětem komunismu na Masaryktownu</i>	101
11.6. <i>Propagace československého exilu pomocí sportu</i>	102
ZÁVĚR	107
SUMMARY	110
POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	111
<i>Literatura</i>	111
<i>Články</i>	114

<i>Prameny</i>	117
<i>Interview s krajany</i>	122

SEZNAM ZKRATEK

ACEN	Fórum pro podmaněné evropské národy (<i>Assembly of Captive European Nations</i>)
AFCR	Americký fond pro československé uprchlíky (<i>American Fund for Czechoslovak Refugees</i>)
BBC	Britský rozhlas (<i>British Broadcasting Corporation</i>)
DS	Demokratická strana
CBC	Kanadský rozhlas (<i>Canadian Broadcasting Corporation</i>)
CCECN	Kanadský výbor podmaněných evropských národů (<i>Canadian Committee of European Captive Nations</i>)
CCCC	Rada kanadsko-československé spolupráce (<i>Council of Canadian-Czechoslovak Cooperation</i>)
CEC	Kanadská etnokulturní rada (<i>Canadian Ethnocultural Council</i>)
CIC	Zpravodajská služba armády Spojených států (<i>Counterintelligence Corps</i>)
ČOS	Česká obec sokolská
ČR	Česká republika
ČSR	Československá republika
ČNRA	Československá národní rada americká
ČSNS	Československé národní sdružení v Kanadě
ČsNS	Československá strana národně socialistická
ČSSD	Československá sociálně demokratická strana
ČSSK	České a Slovenské sdružení v Kanadě
ČSSR	Československá socialistická republika
ČÚZ	Československý ústav zahraniční
HEPND	Hnutí exulantů pro návrat domů
ICM	Mezivládního výboru pro migraci (<i>Intergovernmental Committee for Migration</i>)
IRO	Mezinárodní uprchlická organizace (<i>International Refugee Organization</i>)
K-231	Klub bývalých politických vězňů v exilu K-231

KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (<i>Conference for Security and Co-operation in Europe</i>)
KSČ	Komunistická strana Československa
MMI	Masarykův ústav (<i>Masaryk Memorial Institute</i>)
MNB	Ministerstvo národní bezpečnosti
MV	Ministerstvo vnitra
NATO	Severoatlantická aliance (<i>North Atlantic Treaty Organisation</i>)
OSN	Organizace spojených národů (<i>United Nations</i>)
RCI	Kanadský zahraniční rozhlas (<i>Radio Canada International</i>)
RFE	Rádio svobodná Evropa (<i>Radio Free Europe/ Radio Liberty</i>)
RSC	Rada svobodného Československa (<i>Council of Free Czechoslovakia</i>)
SKS	Světový kongres Slováků (<i>World Slovak Congress</i>)
SKSDE	Stála konferencia slovenských demokratických exulantov (<i>Permanent Conference of Slovak Democratic Exile</i>)
SNRvZ	Slovenská národní rada v zahraničí
SOR	Slovenská osvobozovací rada
SOV	Slovenský osvobozovací výbor
StB	Státní bezpečnost
SVS	Svaz vysokoškolských studentů
SVU	Společnost pro vědy a umění
TUZEX	Tuzemský export
UNHCR	Úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (<i>United Nations High Commissioner for Refugees</i>)
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚVV ČSNS	Ústřední výkonný výbor Československého národního sdružení v Kanadě
VONS	Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
VOA	Hlas Ameriky (<i>Voice of America</i>)

ÚVOD

Diplomová práce Politické dimenze československého exilu v Kanadě 1948-1989 navazuje na téměř šest let výzkumných aktivit realizovaných v rámci studentského historického projektu Neviditelné oběti komunismu¹. V roce 2003 autor stál u zrodu projektu, který si kladl za cíl objasnit osudy našich exulantů a emigrantů. V průběhu let 2003-2009 bylo v rámci tohoto záměru uskutečněno pět badatelských návštěv mezi exulanty a emigranty v Kanadě a Austrálii. Ačkoliv se tato práce zaměřuje na geografický prostor Kanady, zkušenosti s historií, dynamikou a fungováním australské komunity československých exulantů, emigrantů a krajanů přispěly významnou měrou při zpracování vybrané tematiky. V samotné Kanadě byly uskutečněny celkem čtyři výzkumné pobyty v oblastech Toronta, Montrealu, Ottawy, Halifaxu, Vancouveru, Calgary a Edmontonu. Základní náplní výzkumu byl sběr rozhovorů s emigranty a exulanty s důrazem na příslušníky tzv. poúnorové emigrace (i.e. emigrace po únoru 1948). V rámci rozhovorů s více než šedesáti představiteli a zástupci československého exilu a emigrace v Kanadě bylo postupováno zejména metodou orální historie. Detailněji se samotným sběrem těchto primárních dat zabývá část popisující metodologii práce. Během výzkumu v Kanadě se ovšem podařilo získat také řadu archivních materiálů z fondů National Archives of Canada v Ottawě, z unikátních osobních fondů exulantů a emigrantů a z archivů klíčových krajanských organizací. Podrobněji k této problematice níže v kontextu diskuse nad existující literaturou a pramenným materiálem.

Jak již bylo řečeno výše, práce je určitým završením šestiletých výzkumných aktivit. V průběhu této doby byly některé dílčí poznatky již prezentovány a publikovány. Práce tedy v tomto směru navazuje zejména na jeden z hlavních výstupů první části projektu - sborník studentských prací *Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů* (Hodboď, Goll & Ulvr, 2006) shromažďující statě zabývající se výše vytyčenou problematikou. V oblasti politických sporů poúnorového exilu s „předválečnou“ krajanskou komunitou, jež

¹ Projekt vznikl na libereckém Gymnáziu F. X. Šaldy z iniciativy vyučujícího dějepisu Mgr. Jana Golla na podzim roku 2002. Více informací o projektu na internetu: <http://kanada.gfxs.cz>.

doprovázely dění mezi Čechoslováky v Kanadě v 50. letech, tato studie navazuje na autorovu bakalářskou práci publikovanou ve sborníku oceněných studentských prací v rámci soutěže *Vysokoškoláci o totalitě* (Hodboď, 2008, 2010). Nabízí se tedy otázka, v čem je předkládaná studie jiná? V rovině analytické a komparační se jedná především o schopnost reflexe a kritického přístupu ke zkoumanému historickému materiálu. Magisterské studium obohatilo autorovo vnímání problematiky exilu a emigrace o teoretické a metodologické základy, které při pohledu s odstupem času chyběly v prvních fázích bádání v Kanadě. Schopnost udržet odstup, kriticky zhodnotit předkládané informace, případně přistoupit ke zkoumané problematice z alternativní perspektivy jsou tak více přítomny právě v této studii. Téměř šest let měl autor možnost poměrně zblízka sledovat dění v současné československé krajanské komunitě v Kanadě. Během této doby se tedy několikrát naskytla příležitost nahlédnout i takřkajíc „za oponu“ událostí mezi emigranty a exulanty v Kanadě, ať už pozitivních či negativních. Tento časový „odstup“ tak pomohl lépe vnímat dynamiku vztahů mezi jednotlivými exulanty, emigranty i celými organizacemi, formovanou v kontextu předchozích více než padesáti let, a v důsledku opět provést přesnější a kritičtější analýzu. Události popisované v této práci totiž často i v dnešních dnech stále ovlivňují chod české (československou) krajanské skupiny v Kanadě.

Předkládaná studie zkoumá relevantní a do jisté míry i stále aktuální problematiku, která představuje zajímavou součást českých a československých dějin. Práce je uvozena roky 1948 a 1989. První datum souvisí s komunistickým „převratem“ v Československu, který v důsledku znamenal velký příliv nových exulantů do Kanady. Rok 1989 pak souvisí se začátkem pádu komunistického režimu v Československu. Oba momenty představovaly zásadní zlom pro další politický vývoj nejen v Československu, ale jejich důsledky podstatně formovaly československou menšinu v Kanadě. Politické aktivity československého exilu v Kanadě a jejich dimenze jsou hlavním předmětem analýzy v této práci. Dimenze je třeba pro účely této práce chápat v širším smyslu slova. Kromě politických aktivit československých exilových a krajanských organizací (jednotlivců) v Kanadě práce zkoumá také politicko-kulturní dění. Byly to totiž nejen nejrůznější oficiální setkání, protestní nóty, memoranda, schůzky s kanadskou politickou

reprezentací či demonstrace a jiné apely politického rázu, které formovaly percepci československého exilu v Kanadě a ve světě. Ve smyslu tzv. „soft power“ (e.g. Nye, 1990) k formování pohledu a postojů okolního světa přispívala dle autorova názoru také kulturně-politická a kulturní činnost exulantů, jako je např. vydávání knih a jiná publikační činnost, divadelní činnost, osvětové aktivity. Toto působení mělo zásadní roli pro českou a československou kulturu jako takovou, protože díky těmto aktivitám mohla existovat alternativní linie československého kulturního života - alternativní k té oficiální, normalizační, produkované pod dohledem v Československu. Je otázkou, jaký politický přesah mělo např. uvádění premiér Havlových her vancouverským divadlem Za Rohem či publikace Kunderových děl Škvoreckých '68 Publishers? Práce si tedy klade za cíl začlenit do analýzy také tyto dimenze československého exilu v Kanadě.

Zkoumanou problematiku nelze vnímat izolovaně, a to jak z pohledu geografického, tak i časového. Exulantské a krajanské aktivity v Kanadě byly vždy úzce provázané s děním v ostatních krajanských a exulantských organizacích (zejména to platí v případě vrcholných sdružení v USA) a zejména s děním v samotném Československu. Práce je proto konstruovaná v kontextu historického a politického vývoje Československa a světových událostí. Chronologicky sleduje politický vývoj v Československu a vybrané klíčové události ve světě od roku 1948 do roku 1989. Tento vývoj je následně reflektován s vývojem a změnami v československé komunitě v Kanadě. Popisované události je třeba vnímat i s jejich příčinnými kořeny hlouběji v krajanské historii, případně v historii Československa. Proto je v úvodu práce nastíněna také stručná historie československé krajanské komunity a exilu v Kanadě a jejich základní východiska.

Struktura práce po diskusi nad zvolenou metodologií a existujícími prameny vymezuje klíčovou terminologii. Následně jsou představeny základní kořeny pounorového československého exilu. Z politické a kulturně-politické perspektivy jsou dále zevrubně analyzovány aktivity exilu ve vymezeném období. Zvláštní pozornost je věnována zlomovým létům 1948, 1968 a 1989, jež představovaly zásadní přelom pro další politický vývoj nejen v Československu, ale jejich důsledky podstatně formovaly československou menšinu v Kanadě. Určitým „leitmotivem“ chronologické analýzy československého

exilu v Kanadě je nejvlivnější krajanský (exilový) spolek v zemi – Československé národní sdružení v Kanadě. Tato organizace totiž patřila ve sledovaném období k hlavním hybatelům mezi Čechoslováky v Kanadě. Během času se v jejích orgánech vystřídala také řada významných osobností a jednotlivců, často politicky činných ještě před odchodem do exilu.

Poznámky k metodologii práce

Díky charakteru výzkumného projektu studie hojně využívá poznatků získaných použitím metody orální historie. Vaněk (2003: 21) uvádí, že metodu lze využít...

„...zkoumá-li historik politický, hospodářský, kulturní či jakkoli jinak konkrétně vymezený aspekt dějin, jež dosud má žijící účastníky a svědky.“

Neznalost místního kanadského prostředí, geografická vzdálenost i limitující finanční prostředky znamenaly, že exulanti a emigranti (narátoři) byli v úvodních fázích výzkumného projektu kontaktováni spíše „organicky“ než na základě promyšlené selekce. První kroky tak vedly ke krajanům, kteří nějakým způsobem figurovali ve vedoucích funkcích Českého a Slovenského sdružení v Kanadě (*Czech and Slovak Association in Canada*, ČSSK), Masarykova ústavu (*Masaryk Memorial Institute*, MMI) či periodika *Nový domov*. V průběhu času se nicméně vytvořila poměrně úzká spolupráce mezi vybranými krajany a výzkumným týmem. Díky ochotě několika z nich (za Toronto např. Josef Čermák, Mirko Janeček, Radmila Locherová či Jan Waldauf, na západě Kanady pak např. Miloš Zach) se podařilo kontaktovat celou řadu dalších exulantů a emigrantů. Tímto způsobem byla metoda orální historie využita nejen v případě významných osobností exilu, ale podařilo se oslovit i řadu osob dlouhodobě skrytých mimo „aktivní“ krajanskou komunitu. Důraz byl přitom kladen na oslovení exulantů a emigrantů z tzv. „pouňorové“ imigrační vlny. Pod vedením Miroslava Vaňka vznikla při Centru orální historie při FHS UK poměrně ustálená metodika užití orální historie. Tento přístup musel být pro účely výzkumu mezi krajany přizpůsoben. Ve většině případů byl zvolen postup formou chronologického životopisného vyprávění (cf. Vaněk, 2003) s důrazem na příčiny a způsob útěku z Československa, přes cestu a začátky v Kanadě, až po první návrat do vlasti po pádu komunismu. Životopisné vyprávění bylo ve druhé části doplněno o prvky klasického interview. Vzhledem

k charakteru výzkumu a výše zmíněné geografické vzdálenosti bylo ovšem nutné zvolit alternativní přístup v případě přípravy na rozhovor a prvního kontaktu s narátory, stejně jako v případě opakovaných setkání a doplňujících interview. Ty se často uskutečňovaly s delší časovou prodlevou mezi jednotlivými setkáními. Narátoři často prezentovali i „hmotné“ vzpomínky na dané období v podobě osobních archiválií (osobní dokumenty, fotografie apod.), které se staly součástí kvalitativní části výzkumu (cf. Aguirre Palacios in 16th International Oral History Conference, 2010) a následně byly využity i v další analýze kvantitativního rázu. Pozitivně se v průběhu rozhovoru projevil i „generační“ rozdíl mezi členy projekty (studenty) a exulanty, většinou osobami již vyššího věku. Lze tvrdit, že zájem mladé české generace exulanty a emigranty oslovil a vedl v důsledku k větší otevřenosti narátorů. V rámci již několikrát zmiňovaného výzkumného projektu se také podařilo zachytit vzpomínky osobností exilu, které krátce na to zesnuly (např. Viktor Fic, Bohumil Moravec, Jan Trávníček). V několika případech se tak pravděpodobně jedná o poslední koherentní záznam svědectví o exilu a emigraci těchto osob.

Metoda orální historie je součástí kvalitativního přístupu ke zkoumání vybrané problematiky. To samozřejmě předpokládá příslušné epistemologické a ontologické zakotvení uvažování o zkoumané problematice (cf. Miles & Huberman, 1984; Yin, 1984). Zvolená výzkumná strategie je spíše induktivního rázu, což podtrhuje vhodnost zapojení kvalitativních metod do výzkumu (e.g. Yin, 1984:16). K datům získaným z rozhovorů s krajany je třeba přistupovat jako k subjektivním. Úkolem badatele pak není nutně hledat všeobecnou validitu těchto údajů, ale spíše vnímat novou kvalitu a náhled na pojetí dějin (Vaněk, 2003: 11). I přes možnou větší obtížnost interpretace mluveného sdělení na rozdíl od psaného není však třeba vnímat materii získanou formou orální historie jako méně důvěryhodnou (Ibid). Na základě zkušeností s více než šedesáti interview lze nicméně uvést, že i v rámci jednoho interview někdy značně kolísá míra subjektivity, osobního zaujetí a schopnosti narátora detailně popsat dané události. Obecně byli schopní krajané mnohem většího detailu např. v případě vyličení samotného útěku za hranice Československa či popisu prvního návratu do vlasti po pádu komunismu. V některých jiných oblastech však schopnost fokusu obecně značně klesala. Při samotné analýze pak byla znalost těchto nuancí v kvalitativní části příslušně zohledněna.

Z metodologického hlediska je tedy v práci využita zejména kombinace oral history a dostupné sekundární literatury či primárních pramenných materiálů. Jak uvádí Vaněk, provedení získaných informací do přesnějšího kontextu a interpretaci lze využít dalších dostupných historických pramenů (Vaněk, 2003). Ze získaných materiálů je třeba na tomto místě zmínit ještě sérii 23 rozhovorů s osobnostmi exilu, které v rámci edice Profily natočila Československá televizní skupina Okno (*The Window*) z Toronta v průběhu 90. let minulého století. Josefu Čermákovi (tazatel) a Milo Kubíkovi se podařilo v podstatě formou interview (i.e. oral history) vyzpovídat osobnosti, jakými byl např. Ota Hora (Interview Hora, 1991) nebo Karel Buzek (Interview Buzek, 1994). Tyto rozhovory, ač nepořízené primárně v rámci výzkumného projektu, slouží jako další kvalitativní doplněk zkoumané problematiky.

Prameny a stav výzkumu

V rámci této sekce je nejprve stručně nastíněn stav současného výzkumu československého exilu v Kanadě v kontextu existující literatury. Následně je diskutováno využití primárních pramenných materiálů využitých v této práci. Možnost svobodného bádání v dějinách českých emigrací 20. století se otevřela až po Sametové revoluci a výzkumem exilu a emigrace se začala akademická obec doma zabývat v podstatě krátce po pádu komunismu, přesto v mapování této problematiky zůstává řada bílých míst (Nešpor, 2003). Řada zásadních publikací začala vycházet teprve v posledních několika letech. Soustavněji se problematice exilu a emigrace věnuje Centrum pro československá exilová studia při FF Univerzity Palackého v Olomouci (Trapl, Motlíček, Konečný). Zevrubněji je zpracováváno stále zejména první období formování exilu po únoru 1948 (e.g. Jirásek & Trapl, 1996; Kaplan, 2007). Krom těchto monografií je k výzkumu k dispozici několik sborníků s širokou škálou zpracovávaných témat (někdy však velmi povrchně), jež vznikly při příležitosti krajaných konferencí a kongresů (např. Světové kongresy SVU, Zahraniční Češi) (e.g. Brouček, Černý & Dubovický, 2006; Paleček et. al., 2004; Kratochvíl, 2002). Zajímavý příspěvek do odborné diskuse představuje výzkum domácích postojů k zahraničním Čechům v našich novodobých dějinách (Brouček & Grulich, 2009) a historie vrcholného exilového

orgánu Rady svobodného Československa (Raška, 2009). V podstatě jediným autorem působícím na české akademické půdě, který se v minulosti soustavně věnoval problematice exilu a emigrace v Kanadě, je Roman Zaoral (2001, 2007, 2007a). Ve svých příspěvcích prezentujících české krajanské a exilové spolky a vybrané osobnosti exilu však zejména nastiňuje širší možného zevrubného výzkumu dané problematiky.

Současný stav výzkumu problematiky exilu a emigrace lze rozdělit dle mnoha kritérií. Jednou z perspektiv jak dělit existující literaturu může být také osobní zkušenost daného autora s exilem či emigrací. Dle autorova názoru, právě tento prožitek často ovlivňuje strukturu i obsah takových děl. To je třeba zohlednit při využití těchto zdrojů v samotné analýze. Již od počátku 90. let začalo mnoho přímých účastníků exilu a emigrace publikovat své studie a svědectví. Ke klíčovým zdrojům tak patří např. práce Bořivoje Čelovského (1998, 2000, 2004), Jožky Pejškara (1982, 1989) nebo zevrubná historie Amerického fondu pro československé uprchlíky Vojtěcha Jeřábka (2005). Několik autorů se snažilo zachytit také vývoj exilových politických stran (Fic, 2002; Luža, 2001) Důležité poznatky poskytují i publikace s memoárovými rysy významných představitelů exilu, např. Petra Zenkla (1997), Huberta Ripky (1995) či Mojmíra Povolného (2007).

V případě kanadského exilu pak nelze opomenout dílo Josefa Čermáka (2000, 2003, 2005), které poskytuje základní „encyklopedický“ přehled o všech dějinných aspektech krajanské komunity v Kanadě. I zde ovšem autor zpracoval problematiku determinovanou svou předchozí více než padesátiletou zkušeností s exilem. Práce využívá i starších publikací shrnujících krajanský život, jež vyšly pouze v Kanadě a které se podařilo získat během výzkumu v Kanadě (e.g. Buzek, Wauthierová & Haasová: 1944; Hikl, 1955; Gellner & Smerek, 1967). V případě výzkumu Čechoslováků v Kanadě lze vycházet i z několika životopisně laděných publikací, např. život významných předáků komunity Gustava Přístupy (Matusiaková, 1999), Jiřího Corna (Ivanov, 1994). Za zmínku pak stojí i historie Sokola z pera krajana Jana Waldaufa (2007, 2010). Sokolská organizace totiž hrála v kontextu kanadského exilu a emigrace důležitou roli stejně jako v jiných komunitách po světě. V oblasti kulturní je třeba zmínit práce Aleše Zacha (1995) a zejména práce čerpající z *Libri Prohibiti* (Gruntorád, 1995; Formanová, Gruntorád &

Příbáň, 1999). Výše zmíněné tituly poskytují spíše úvodní přehled a deskripci existujících exilových periodik, vydavatelství, edic a jejich představitelů, a to včetně Kanady. Hlubší analýzu literatury exilového divadla provedla např. vancouverská Markéta Goetz-Stankiewicz (1979, 1985) s důrazem na samizdatovou literaturu. Exilovému divadlu v Kanadě se věnuje také Josef Čermák (Čermák in: Motlíček & Rechcigl, 2006).

Tématu exilu se v poslední době věnují stále častěji i kvalifikační práce, které jsou příležitostně využity v této studii (e.g. Snížek, 2009; Karafiátová, 2007; Hájek, 2011). Dosud se ovšem nepodařilo nalézt žádnou studii věnující se výlučně kanadskému prostoru.

Oblast archiválií lze rozdělit na možnosti výzkumu v českých a kanadských archivech. V ČR lze nalézt relevantní zdroje informací v archivech Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Libri Prohibiti, v Centru pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci, v Československém dokumentačním středisku, či v Náprstkově muzeu v Praze. Během dlouhodobého výzkumu v Kanadě se podařilo zpracovat část relevantních fondů Národního archivu Kanady v Ottawě (*National Archives of Canada*). Cenné a dosud nepublikované informace poskytují také torontské archivy Českého a Slovenského sdružení v Kanadě, Masarykova ústavu a periodik *Nový domov* a *Kanadské listy*. Ucelený obraz o politickém vývoji komunity v Kanadě představují např. zápisy a rezoluce z výročních kongresů Československého národního sdružení.

Zcela zvláštní kapitolu představují soukromé archivy krajanů. I zde se podařilo narazit na zatím nepublikované informace, kopie zajímavých listin a dobové fotografie. Důležitým zdrojem pro bádání byl v tomto směru zejména rozsáhlý osobní archiv dlouholetého vydavatele *Kanadských listů* Mirko Janečka a edmontonského krajana Zdeňka Fišery. Při použití výše uvedených zdrojů byl nicméně kladen velký důraz na jejich skutečnou historickou relevanci a kritickou interpretaci.

Terminologie

Z rozhovorů s krajaný a exulanty provedených v rámci projektu Neviditelné oběti komunismu stejně jako z některých existujících pramenů vyplývá určitá nejednotnost v percepci některých základních pojmů sledované problematiky. Jedná se o diskusi nad „českým“, respektive „československým“ charakterem exilu v Kanadě, dále nad označením „krajan“, „exulant“ a „emigrant“. V neposlední řadě je třeba se zamyslet nad pojmem „demokratické politické reprezentace.“

Nejprve tedy k nesouladu v názvosloví české versus československé komunity v Kanadě. Vzhledem k tomu, že kořeny české či československé přítomnosti v Kanadě lze nalézt již od druhé poloviny 19. století v rámci mimo jiné tzv. Hladové emigrace (e.g. Čermák, 2003), mělo by se o prvních krajanech mluvit přesněji spíše jako o občanech rakouského, respektive rakousko-uherského císařství, kteří pocházeli z českých zemí. Se zrodem svobodné Československé republiky pak již lze zcela legitimně mluvit o analýze „československé“ komunity v Kanadě. S počátkem druhé světové války se pak podpora Čechů a Slováků v rámci krajaných organizací štěpí mezi okupované Čechy, Moravu a Slezsko a mezi Slovensko kolaborující s nacistickým Německem. Dalo by se tedy hovořit o českém a slovenském etniku. Po skončení válečného konfliktu lze sledovanou rozrůstající se komunitu označit více méně jako „československou“, ačkoliv i zde existuje paralelní proud slovenského exilu či krajanství. Rozkol následně nastal opět po pádu komunismu a zejména po rozdělení Československa v roce 1993 (Hodboď, 2010: 44). Ministerstvo zahraničních věcí ČR (MZV ČR, 2007: 404) oficiálně označuje komunitu v „zemi javorového listu“ jako českou, sami krajané ovšem velmi často prohlašují, že se i přes rozdělení Československa cítí jako Čechoslováci (vyplývá z většiny realizovaných interview s krajaný, e.g. Interview Waldauf, 2005; Interview Čermák, 2005, 2009; Interview Štaflová, 2006). Tato reflexe je vidět i na poli krajaných organizací. Přestože v Kanadě existuje několik výhradně českých a slovenských spolků, nejvýznamnějším politickým hybatelem v komunitě je České a Slovenské sdružení v Kanadě, jež vzniklo z Československého národního sdružení a po rozpadu ČSFR si ve svém názvu ponechalo „S“ s kapitálkou na důkaz rovnoprávnosti Čechů a Slováků v organizaci (České a Slovenské sdružení v Kanadě, 2007). Pro potřeby této studie jsou krajané označováni

jako československá komunita, zejména s ohledem na historické období, kterému se práce věnuje. Problematictější se jeví terminologie samotných příslušníků československé komunity v Kanadě.

Na problematiku exulantů, emigrantů či krajanů lze pohlížet z několika úhlů. V základní etymologické definici ztotožňuje slovník cizích slov exil s „vyhnanstvím, vypovězením ze země či vynuceným pobytem v cizině“ (Ottova encyklopedie, 2003). To odpovídá i původnímu významu latinského exilum (Zach, 1995: 6). Emigraci lze charakterizovat jako „vystěhovalectví, vyhnanství či vynucený pobyt v cizině“ (Ibid). Exil by se tedy v tomto kontextu dal přirovnat k jakémusi vypovězení ze země, oproti emigraci, kterou lze vnímat spíš jako vystěhovalectví. Také způsob opuštění vlasti může pomoci při rozlišení mezi emigrantem a exulantem. Zatímco exulant je donucen svou zemi trvalého pobytu opustit a případné setrvání je otázkou přežití a boje o holý život, emigrant může být motivován „pouze“ vidinou lepších ekonomických podmínek, snazšího života v nové zemi – zemi trvalého pobytu tak může opouštět v podstatě dobrovolně (Corn, 1987: 26; Hodboď, 2010: 45). Otázkou zůstává, nakolik se v historii prostoru českých zemí (Československa) prolínal problém holé existence a touha začít snazší život (Nešpor, 2002; Bouček & Grulich, 2009: 12). Vztah sledované osoby k vlasti (zemi útěku) po příchodu do nového „domova“ či cílové destinace a jeho formování poskytuje další podněty pro rozlišení mezi exulanty či emigranty. Zatímco exulant často považuje pobyt v nové zemi za přechodný a je silně motivován návratem do vlasti v určitém časovém horizontu, emigrant se více či méně smířil s danou situací a s návratem do země útěku a priori nepočítá. Jak uvedl Ferdinand Peroutka (Peroutka in Čelovský, 1998: 5):

„Kdo opustí vlast, aby se měl jinde lépe, je emigrantem. Kdo odejde z domova, poněvadž mu byla vzata možnost žít svobodně a podle svojí víry, je exulantem.“

Každodennost života v nové zemi a nutnost přizpůsobovat se novým podmínkám však rozdíl mezi emigrantem a exulantem na první pohled znatelně stírá (Hodboď, 2010). Patrnější rozdíl by bylo možné pozorovat v rámci proměn individuálních postojů po přesídlení. Ty se začínají formovat získáváním nových osobnostních kvalit, které mohou být spojeny s proměnou norem chování, přes posun nebo transformaci člověka

v komunálním prostředí a proměňující se nebo vyvíjející se vztah k centrální moci (Brouček, Černý & Dubovický, 2006).

Čechoslováky, kteří do Kanady přišli po roce 1948 a na počátku 50. let, lze téměř většinově označit jako exulanty. Zejména mezi mladšími svobodnými muži často panovala po dlouhou dobu představa, že se do Československa vrátí po několika měsících jako legionáři v rámci vojenské intervence západních států. To byla také zásadní motivace k útěku mnoha komunisty pronásledovaných legionářů ze západní fronty z druhé světové války. Tato motivace byla u některých exulantů i jednou z příčin zapojení se do cizineckých legií (Interview Moravec, 2005), případně výzvědné činnosti v rámci Zpravodajské služby armády Spojených států (*Counterintelligence Corps, CIC*) (Interview Waldauf, 2005). Jak ilustruje výpověď krajana Ivo Syptáka, zlomovým okamžikem pro mnohé exulanty bylo až potlačení maďarské revolty v roce 1956.

„My jsme dlouhou dobu žili v kufrech. Táta věřil, že se to v Československu obrátí, že to bude jako s Němci, a my se zase vrátíme zpátky domů. [...] Až po tom, co se stalo v Maďarsku, jsme přestali věřit, že ta změna přijde brzo...“ (Interview Sypták, 2005)

Charakteristickým rysem „poúnorové imigrační vlny“, která do Kanady dorazila v souvislosti se změnou režimu v Československu po únoru 1948, byly dramatické okolnosti při odchodu z vlasti. Často byl útek těchto osob otázkou přežití a boje o holou existenci, případné setrvání v Československu pak znamenalo zatčení a perzekuce. Mnoho příslušníků této generace přichozích do Kanady tvrdí o pozdějších vlnách uprchlíků z Československa, že se jednalo zejména o emigranty. Tento pohled platí zejména pro imigrační vlny, které do Kanady dorazily po událostech roku 1968. Názory vyplývají z celé řady archivních materiálů i interview s krajany během výzkumu v Kanadě (e.g. Corn, 1987; a interview: e.g. Interview Moravec, 2005; Interview Vitek, 2007). Lidé už nebyli v takovém ohrožení jako krátce po únoru 1948, mnoho z nich bylo motivováno vidinou snazšího života za železnou oponou. Samotný útek dle tvrzení exulantů roku 1948 netrval tak dlouho, nebyl tak vyčerpávající a nebezpečný (Ibid). Někteří přichozí z roku 1968 se však tvrdě ohrazují proti označení „emigrant“. Faktem zůstává, že mezi Čechoslováky v Kanadě kvůli tomu od roku 1968 panuje určité skryté

napětí mezi oběma emigračními vlnami (Hodboď, Goll & Ulvr, 2006; Hodboď, 2010: 45).

Do krajanských spolků a organizací se od počátku sedmdesátých let začali zapojovat i nově příchozí uprchlíci z Československa. Ačkoliv byli často vyzýváni staršími exulanty a emigranty k mnohem větší aktivitě (Interview Hora, 1991), došlo v průběhu času k logické generační výměně ve vedení spolků, jež si jako jeden z hlavních cílů vytyčily návrat demokracie do Československa. Jestliže se všichni aktivní nově příchozí členové ztotožňovali s cíli těchto sdružení vázajících se na osvobození Československa, lze je v rámci politických aktivit v komunitě označit za exulanty, nehledě na jejich pohled na případný návrat do vlasti (Hodboď, 2010).² Zdá se tedy, že pojem exulant, či emigrant je spíše spojen se stavem mysli a osobní motivací než s konkrétním programem a aktivitami v rámci komunity.

V případě diskuse nad exilovou knižní produkcí v Kanadě navazuje práce na východiska Aleše Zacha (1995: 6), který jako součást exilu vnímá úsilí o obnovení podmínek umožňujících návrat do země útěku. Následně lze odlišit exilovou produkci literatury či divadla od produkce krajanské a komerční vydavatelské činnosti českých exulantů a emigrantů. Variantu v názvosloví představuje také označení „zahraniční Čech“ využívané příležitostně některými autory (Brouček, Černý & Dubovický, 2006). Studie využívá také hodnotově nezabarveného termínu krajan. Tento termín zahrnuje všechny existující entity a imigrační vlny v rámci dané komunity v zahraničí (MZV ČR, 2007).³

Práce často operuje také s pojmem „demokratická politická reprezentace“. Ten je třeba vnímat v širokém kontextu. Na první pohled se logicky jedná o strany vyznávající demokratické hodnoty, takto je tato terminologie užívána i řadou exilových historiků. Legitimní politickou reprezentací byla ovšem, alespoň v některých oblastech do roku 1948, i Komunistická strana Československa (KSČ) - volby v roce 1946 totiž proběhly

² Zvláštním případem je tělovýchovná organizace Sokol, jejíž primární náplní byla sportovní činnost. Vždy se však objevoval také výrazný akcent na idealistické normy předmnichovského Československa (Waldauf, 2010).

³ Cf. Corn (1987: 26) krajanství chápe jako společenství členů stejného národa, kteří se usadili v jiné zemi a přijali ji již za svou vlast.

víceméně standardně (Kaplan, 2007). Strany demokratického charakteru vyloučené po konci 2. světové války z politického života (např. agráři) dále problematizují demokratický charakter celého poválečného Československa (Cabada & Vodička, 2007:46). Z pohledu těchto stran mimo Národní frontu byla demokratičnost Československa značně problematická, což později brzdilo i akceschopnost poúnorového exilu jako celku. Pojem „demokratických stran“ je tedy třeba využívat obezřetně. Únor 1948 znamenal konec působení v Československu pro celou řadu občanů působících v oblastech politiky, byrokracie a státní správy. Do tohoto širokého spektra lze řadit ministry vlády ČSR, poslance Zákonomárodního národního shromáždění republiky Československé, předsedy a významné funkcionáře politických stran či činovníky organizací přidružených k politickým stranám. Do výčtu je třeba počítat představitele administrativy, diplomacie a státní správy - významnými exulanty se totiž stávali např. českoslovenští velvyslanci v zahraničí, které lze jistě označit za politickou reprezentaci Československa. Zcela zvláštní kategorií „politické reprezentace“ pak představuje oblast silových složek státu, tedy armády. Ač se mezi exulanty objevuje díky zkušenostem a snad i díky představě „znovuosvobození“ Československa poměrně dost zástupců této skupiny, svou podstatou tato skupina v době útěku z Československa nebyla politickou reprezentací.

2. ČEŠI A SLOVÁCI V KANADĚ DO ROKU 1945

Ačkoliv si tato studie neklade za cíl zevrubně mapovat celkovou historii Čechů a Slováků (Čechoslováků) v Kanadě, je vhodné v tomto bodě nastínit historii československého elementu v „zemi javorového listu“. Mnohé události, které formovaly krajanskou komunitu před druhou světovou válkou a v jejím průběhu, měly zásadní vliv na fungování komunity v analyzovaném období 1948-1990.

Sledovaná imigrační vlna samozřejmě nebyla první, která do Kanady dorazila. Emigrace z Československa, případně z rakouského císařství a později z Rakouska-Uherska do Kanady měla hluboké kořeny (Hodboď, 2010: 46). První známky přítomnosti osob z českých zemí jsou dokonce již ze 17. století (Princ Rupert) a intenzivněji poté hlavně z 18. století (Moravští bratři v oblasti Ontaria).⁴ Krajané v Kanadě byli na konci čtyřicátých let 19. století poměrně kvalitně organizováni. Komunita se ovšem nemohla rovnat s mnohem početnější a více rozvinutou českou a slovenskou přítomností v USA (Čermák, 2003: 233).

Po roce 1860 došlo v rakouském císařství k výrazné emigrační vlně, kdy většinou chudí lidé z vesnic odcházeli za prací do zámoří. Emigranti měli za cíl zejména USA, a to kvůli svobodám, které jim Spojené státy nabízely. Tato emigrace se nazývá „Hladová“ (*Hungry emigration*). Odhaduje se, že tehdy opustilo Rakousko-Uhersko 2,3 milionu lidí a jen během čtyř let 1881 až 1884 odešlo ze Slovenska 5 % obyvatel (Čermák, 2003: 155; cf. Hikl, 1955: 9). V tomto případě lze mluvit o emigraci, neboť hlavním podnětem ve většině případů byla vidina snazšího života a vylepšení ekonomické situace emigrujících (cf. Hodboď, 2010: 49). Také Kanada se pomocí kampaně v Evropě snažila přilákat novou pracovní sílu do zemědělství i pro vzrůstající se průmysl. Mezi lety 1897 a 1914 tak do Kanady přišel téměř jeden milion obyvatel z oblasti středu, východu a jihu Evropy.

⁴ První z takto založených vesnic byl pravděpodobně z části indiánský Fairfield na řece Thames (Zone, Kent County) založený roku 1792. Osada byla vypleněna roku 1813. V pozdější době je přítomnost Moravských bratří zaznamenána v oblasti Londonu a Chathamu v Ontariu. Další zmínka o přítomnosti českého elementu v oblasti Montrealu a Toronta pochází od Vojty Náprstka z roku 1854 (Hikl, 1955: 10; Čermák, 2003: 147).

Část emigrace z Rakouska-Uherska (jednalo se o Čechy, ale hlavně o ekonomicky slabší Slováky) se usazuje v prérijní oblasti na západě provincií Saskatchewan a Manitoba. V roce 1884 je takto založena jedna z prvních osad – Esterhazy, později následují další vesnice např. Kolín, Derdard, Glenside, Dovedale či Praha, osídlená ovšem českými emigranty ze Středozápadu USA (Jovanovic in Magocsi, et. al., 1999). Rozmach důlní činnosti a stavba železnice v oblasti Britské Kolumbie a Alerty znamenal další příliv emigrantů z českých zemí i USA. Zhruba 5 000 Slováků např. emigrovalo během roku 1914 z oblasti Pensylvánie (Jakesova & Stolarik In: Magocsi, et. al., 1999a). Tragickou epizodou je smrt údajně až 150 dělníků českého a slovenského původu (jiné zdroje uvádějí nižší počty, cf. Kerr, 1990; Frankslide - Aftermath, 2011). Ti zahynuli při masovém sesuvu půdy u dolu blízko vesnice Frank v Albertě v roce 1903.

První znatelnější vlna emigrantů tedy spadá do období před první světovou válkou. V roce 1911 kanadské sčítání lidu nicméně registruje pouze 1 800 obyvatel českého původu (Jovanovic in Magocsi, et. al., 1999: 400). Zhruba v tomto období vznikají na území Kanady první krajanské spolky. Mezi nejstarší patřila Kanadsko-Československá podpůrná (podporující) jednota (*Canadian-Czechoslovak Benevolent Association*) ve Winnipegu založená již roku 1913 (61. Kongres ČSSK, 2009: 28)⁵ a pravděpodobně i Česká národní aliance (*Bohemian National Alliance*) (Dopis Josefu Dojáčkovi, 1916, 1918), někdy též uváděná jako Československá národní rada (*Czechoslovak National Council*) (cf. Hikl, 1955: 11). Ta ve Winnipegu vznikla jako odnož chicagské organizace prosazující vznik samostatné československé republiky. Nutno dodat, že slovenské spolky začaly vznikat jako odbočky zavedených slovensko- amerických krajanských organizací již od konce 19. století.⁶

Řada krajanů se účastnila v rámci 233. batalionu kanadských expedičních sil (*Canadiens-Français du Nord-Ouest*, označovaný také jako *Scandinavian Canadians*) i bojů ve válce v Evropě (Jovanovic in Magocsi, et. al., 1999: 404; Čermák, 2003: 149). Zajímavým

⁵ Organizace vyplácela nemocenské podpory a pořádala kulturní akce.

⁶ Vůbec první organizací byla zřejmě v roce 1891 Slovensko-kanadská bratrská podpůrná společnost (*Slovak-Canadian Fraternal Benefit Society*), jež vznikla v hornickém městečku Ladysmith na Vancouver Island jako odnož americké Národní Slovenské Společnosti (*National Slovak Society*) (Jakesova & Stolarik in Magocsi, et. al., 1999a).

impulsem pro krajanský život se pak jistě muselo stát přistání Tomáše Garrigue Masaryka ve Vancouveru při cestě z Japonska do USA dne 29. dubna 1918 (Herben, 1938; Čapek, 2009). V roce 1920 pak do Kanady dorazila i skupina legionářů vracejících se z bojů na Sibiři. Řada z nich se po šesti měsících strávených ve městě Valcartier rozhodla v Kanadě zůstat (Hikl, 1955: 13).⁷

Ještě výraznější příliv krajanů do Kanady přišel až po roce 1920. Převážně z Moravy a Slovenska se od 20. let stěhovaly celé rodiny zejména díky velmi liberální imigrační politice Kanady. Dalším důvodem byla i špatná ekonomická situace zejména v kontrastu se západní částí Československa (Lacina, 1990; Hikl, 1955: 9). Československá statistika z roku 1922 na druhou stranu oficiálně zaznamenává pouze 110 žádostí o vystěhování (cf. Brouček & Grulich, 2009: 10). Kanadské sčítání lidu v roce 1931 ukazuje na třicet tisíc občanů s českým nebo slovenským původem (Gellner & Smerek, 1967: 72-83; Jovanovic in Magocsi, et. al., 1999: 401), údaje Československého ústavu zahraničního pak ještě o deset tisíc osob více (cf. Klíma, 1931:31 in Brouček & Grulich, 2009). V roce 1927 v Torontě založilo třicet šest krajanů místní sekci (odbočku) Československého podpůrného spolku (*Czechoslovak Mutual Benefit Society*⁸) založeného o tři roky dříve v Montrealu (Jovanovic in Magocsi, et. al., 1999: 403; Čermák, 2010).

Ve stejném roce byly založeny také tři další odnože amerických krajanských organizací – Slovenská liga, První slovenská katolická jednota a slovenský „katolický“ Sokol⁹ (Pavlík, 1975). O rok později následovaly další spolky jako Řecko-katolická jednota, Pensylvánská slovenská katolická jednota a Slovenský robotnícký spolok, jehož zakladatel Ján Huska začal publikovat také první krajanský časopis v Torontě, slovenské Robotnícké slovo (Ibid.)¹⁰. První významnou společnou akcí československé komunity

⁷ Jednalo se o 29. transport (pod velením pplk. Nováka) a pravděpodobně i 313. transport (pod velením plk. Petříka) československých legionářů z Vladivostoku, (Transporty čsl. legií, 2011; Tichý 2011).

⁸ Některé zdroje uvádějí i název *Czechoslovak Supportive Society* (cf. Čermák, 2003: 125)

⁹ První sokolská jednota vznikla již v roce 1911 v Albertě (Čermák, 2003: 127).

¹⁰ V Montrealu patřily mezi první periodika Kanadské noviny a Slovenské bratrstvo. Vůbec první noviny pak byly publikovány pravděpodobně již mnohem dříve – jednalo se o Slovenské slovo publikované v albertském Blairmore (Čermák, 2010).

byla oslava výročí 10 let založení ČSR. Za podpory konzula Ryvy organizovaný pochod znamenal první významnější pozitivní zmínku v kanadských médiích (Buzek, 1976 :2).

Kromě populárních tanečních zábav a divadelní činnosti probíhala i činnost vzdělávací a osvětová. Od roku 1929¹¹ fungovala z popudu Gustava Přístupy, Matúše Pavlíka a Karla Buzka škola pro děti krajanů. Je zajímavé, že zvláště probíhala výuka v češtině a slovenštině¹². Pro krajany byly pořádány také přednášky významných hostů¹³ (Pavlík, 1975). Čechů se v tomto období v Kanadě nacházelo ještě poměrně málo, v čele krajanských organizací a periodik tak stáli spíše Slováci (Hodobod, 2010: 47).

Křehká rovnováha mezi českým a slovenským elementem byla ve 30. letech minulého století čím dál více zatěžkávána událostmi v Československu. Krajané se snažili společně slavit významná výročí, jakými byl 28. říjen, narozeniny Masaryka či smrt generála Štefánika. Přesto již od počátku 30. let byl tento balanc narušován separatistickými aktivitami některých Slováků (např. pochod k pomníku neznámého vojáka před torontskou radnicí pod vlajkou Slovenské ligy (Buzek, Wauthierová & Haasová: 1944). V roce 1931 separatistické tendence ukončily předčasně i společný záměr několika českých a slovenských organizací založit v Torontu československý dům (Pavlík, 1975). S vrcholící krizí československého státu přetrvala spolupráce pouze mezi čtyřmi krajanskými spolky – Slovenským kulturním sdružením, Českou besedou, Československou tělocvičnou jednotou Sokol a Československým podpůrným spolkem. Významnou aktivitou bylo pořádání charitativních Táborů lidu v torontském Belmont Parku (Ibid). Rok 1939 znamenal definitivní zlom po všechny krajany v Kanadě. Politické události v Československu rozdělily komunitu na dva tábory. První skupina podporovala demokratické Československo, ti druzí chtěli nezávislé Slovensko i za cenu kolaborace s nacisty – zejména šlo o Kanadskou slovenskou ligu (Čermák, 2003). Mnichovská krize znamenala konec Československého podpůrného spolku na východě

¹¹ Jiný zdroj uvádí dřívější datum 1927. cf. Novotná & Rollerová, 1998: 11.

¹² Jako učitelé se vystřídali krajané: Čechová, Jakešová, Haasová, Havlík a Pavlík (Pavlík, 1975; Čermák, 2003: 152).

¹³ Takto vystoupil např. torontský konzul Ryva, generální konzul Květoň z Montrealu, profesor Coldwell z McGill University, zástupce Československého zahraničního ústavu Tlapák (cf. Brouček & Grulich, 2009: 34) či školský inspektor z Bratislavy Šulc (Pavlík, 1975).

Kanady, když separatisticky ladění Slováci neviděli smysl v pokračování této organizace. Krátce po obsazení republiky Německem v březnu 1939 se bývalý honorární konzul v Torontu Karel Buzek, Antonín Springl, Gustav Pokorný a Gustav Přístupa¹⁴ sešli s prezidentem Benešem v Chicagu. Výsledkem setkání byl návrh na vytvoření společného výboru krajanů z popudu Štefana Rudinského a Gustava Přístupy.¹⁵ Ve dnech 24. a 25. června 1939 se pak v torontském kostele Church of All Nations¹⁶ konal za účasti 140 zástupců různých spolků ze všech částí Kanady první československý kongres (Matusiaková, 1999: 20). Založena byla Národní Aliance Slováků, Čechů a Podkarpatských Rusínů. Později, od roku 1940, po spojení s montrealským Československým národním sdružením, vzniká Československá národní aliance v Kanadě (*Czechoslovak National Alliance*) (Rovná & Jindra, 2000: 364). Během války se organizace snažila materiálně podporovat osvobození Československa. Velkou měrou k tomu přispěla cesta po celé Kanadě, kterou absolvovali dva vrcholní představitelé spolku, Karel Buzek a Peter Klimko. Výsledkem byl rapidní nárůst členů sdružení i odboček po celé Kanadě (Čermák, 1998: 3; Čermák, 2003: 158). Organizace také pořádaly sbírky (*Czechoslovak War Charities Fund*) a českým legionářům přímo na frontu tak odcházely zásilky v celkové hodnotě několika tisíc dolarů (Čermák, 2010). Také vlastenecky laděná publikační činnost byla na vzestupu (např. nová periodika *Nová vlast*, *Hlas l'udu*, či *Jiskra*). Krátce po válce došlo na materiální pomoc samotnému Československu, především ve spolupráci s Červeným křížem v Londýně. Po druhé světové válce byla krajanská činnost lehce v útlumu. Nový impuls v podobě únorových událostí s sebou přinesl i změnu názvu Československé národní aliance, která se mění na Československé národní sdružení v Kanadě (*Czechoslovak National Association in Canada*, ČSNS). Pro přesnost je nutné dodat, že v roce 1984 se ČSNS přejmenovalo na Československé sdružení v Kanadě a po rozdělení Československa se přejmenovalo na České a Slovenské sdružení v Kanadě (*Czech and Slovak Association of Canada*, ČSSK) (České a Slovenské sdružení v Kanadě, 2007a).

¹⁴ Přístupa se setkal s Benešem několikrát. V roce 1947 mu prezident udělil Medaili za zásluhy I. stupně (Matusiaková, 1999: 19 in Hodboď, 2010: 47).

¹⁵ Tento přípravný výbor byl vytvořen 7. května 1939 v Torontě na setkání všech „demokraticky“ smýšlejících spolků z Toronta a Montrealu (Buzek, Wauthierová & Haasová: 1944).

¹⁶ Church of All Nations se stal na dlouhou dobu útočištěm pro aktivity Čechoslováků v Torontu, zejména díky náklonosti a podpoře reverenda McKaye (Pavlík, 1975).

S vypuknutím druhé světové války bylo do Kanady nuceno utéci několik významných Čechoslováků, kteří v následujících letech významně přispěli k rozvoji komunity zejména v oblasti materiální pomoci. Tomáš Baťa Jr. byl nucen přemístit do Kanady svou společnost na jaře roku 1939 (Interview Baťa, 2006; Cekota, 1976: 23). Pod supervizí Antonína Daičara pak v Ontariu vzniklo zcela nové město Batawa, kam Baťa soustředil svou výrobu. Dalšími významnými podnikateli, kteří byli nuceni uprchnout před nacistickou hrozbou, byli významní lesníci bratři Koernové. Po zakotvení ve Vancouveru zde založili velmi úspěšnou dřevařskou společnost Alaska Pine Company (Čermák, 2003: 277). Mezi Slováky vynikl z hlediska úspěchu v podnikání pozdější majitel uranových dolů Denison Mines Štefan Roman (Smee, 1988:4; Newman, 1988: 32)

V souvislosti s nacistickou okupací je nutné zmínit i velmi opomíjenou skupinu exulantů, kteří do Kanady také přišli z Československa. Německá menšina se v mnoha případech vzepřela nacistické zvládnutí a v důsledku byli tito německy mluvící občané ČSR nuceni uprchnout z vlasti. Do Kanady se takto dostalo až tisíc Čechoněmců, zejména členů sociální demokracie (některé zdroje mluví až o 1 200 sudetských Němcích, cf. Irving & Troper, 2000: 48), a to díky pŕijínce domluvené mezi londýnskou exilovou československou vládou a britskou vládou (Weisbach, 1967: 61). Tito sudetští Němci se usídlili na severu Saskatchewanu a Britské Kolumbie, v oblasti Peace River District (Ibid).

Nejen pro kulturní krajanský život měl velký význam Masarykův ústav (*Masaryk Memorial Institut, Inc, MMI*)¹⁷ fungující od roku 1946 v Torontu pod pevnou rukou Gustava Přístupy. V historii Čechů a Slováků v Kanadě se svou činností, např. zřízením krajanského domu (Masarykův dŕm, *Masaryk Hall*) a kulturně rekreačního centra Masaryktownu, zařadil mezi „tahouny“ krajanského života krátce po svém vzniku (Ibid.). Masaryktown se nachází v příměstské části Scarborough na Highland Creek a byl

¹⁷ V některých pramenech se objevuje pro organizaci i název Masarykův Dŕm (*Masaryk Hall*). Cf. Naše noviny, č. 5, 1949

zakoupen v roce 1948. V letech 1944 -1977 vlastnili krajané také velký sál na 212 Cowan Ave. v torontské čtvrti Parkdale (Novotná & Rollerová, 1998: 26).

3. ČESKOSLOVENSKÁ KOMUNITA V KANADĚ V DOBĚ ÚNORA 1948

Jak již bylo nastíněno výše, československá komunita v Kanadě byla na počátku analyzovaného období poměrně velmi dobře organizována. Zkušenost druhé světové války vedla k expanzi klíčových krajanských organizací, jakými bylo Československé národní sdružení (ČSNS) či Masarykův ústav (MMI). Během druhé světové války se činnost orientovaná spíše „dovnitř“ komunity na krajanství musela významně rozšířit, a to o aktivity charitativního a politického rázu. S koncem druhé světové války došlo logicky k mírnému útlumu v činnosti krajanských spolků. Struktura ČSNS, jež se stabilizovala právě během intenzivní činnosti za druhé světové války, vypadala na začátku sledovaného období následovně: Vrcholným orgánem této zásadní organizace byl ústřední výkonný výbor (ÚVV). Toto těleso se skládalo z předsedy ČSNS, dvou místopředsedů, dále generálního tajemníka, tajemníka, pokladníka organizace, zástupce pokladníka a z dalších dvou volených členů ČSNS (Stanovy ČSNS, 1945). Ústřední výkonný výbor oficiálně zaštiťoval veškerý chod sdružení (finanční, vydavatelskou činnost apod.) a pracoval na každodenním chodu organizace. Pravidelné schůze se konaly v této době v západním Torontu na 45 Richmond Street. Další součástí ČSNS byl širší výkonný výbor, jehož 10 volených členů kontrolovalo ÚVV a iniciovalo tvorbu agendy sdružení. V rámci ČSNS ještě fungoval ústřední kontrolní výbor a pětičlenný ústřední smírčí soud. Vrcholné orgány ČSNS byly voleny na pravidelně konaných kongresech, které se konaly minimálně jednou za rok (Stanovy ČSNS, 1945).

V inkriminovaném období byl předsedou ČSNS Slovák Rudolf Koreň. Dění v ČSR bylo sice monitorováno, krajanská komunita se nicméně musela zabývat důležitějšími „interními problémy“ (Zápisnice a poznámky ÚVV ČSNS, 1948). Mezi nejpálčivější otázky patřila absence hlavního krajanského periodika, pomocí kterého by hlavní spolky ČSNS a MMI mohly komunikovat s širokou krajanskou veřejností. Dne 5. února 1948 totiž vyšlo poslední číslo týdeníku *Nová vlast' (The New Homeland)*, který od roku 1934

vydával v Montrealu tým kolem redaktorů Martina Dudáka a Stanislava Zuberu¹⁸ (Nový domov, 1969: 9). V krajanské Kanadě tak najednou neexistovala alternativa k radikálně levicovému měsíčníku Český hlas, který od roku 1947 vydával Jan Rumíšek (Formanová, Gruntorád & Příbáň, 1999: 100), ani k levicovým separatistickým Ludovým zvestem (*People's News*), jež vznikly v roce 1945 spojením několika dalších levicových periodik¹⁹ (Kirschbaum, 1978; Pavlík, 1975). Existovala potřeba vymezovat se také k informacím šířeným v populárním týdeníku Kanadský Slovák (*The Canadian Slovak*), za kterým od roku 1942 stála Kanadská slovenská liga.

Zánik Nové vlasti byl částečně dáván za vinu redaktoru Martinu Dudákovi, a tak na svou obranu rozeslal Dudák do krajanských médií v zámoří štvavé články, ve kterých kladl vinu na ČSNS v čele s Karlem Buzkem. Ústřední výkonný výbor ČSNS²⁰ v únorových dnech řešil, jak na články reagovat, a ve spolupráci s New Yorkským Denníkem se rozhodl uveřejňovat kanadské krajanské zprávy prozatímně v tomto periodiku. V době únorové krize pobýval mezi krajany v Torontu také zástupce československé strany - František Karas, přednosta Krajanského oddělení na Ministerstvu informací v Praze. ÚVV sledoval dění v Československu a rozhodl se na 14. března 1948 svolat schůzi širšího výkonného výboru (Zápisnice a poznámky ÚVV ČSNS, 1948).

Hlavním tématem schůze v Masaryk Hall dne 14. března se nakonec stala událost, která otřásla krajanskou komunitou ve světě. 10. března 1948 totiž náhle zemřel ministr zahraničí Jan Masaryk. Jednání se tedy neslo v emotivním duchu na pozadí „první oběti lidové demokracie za Železnou oponou“ (Koreň In: Zápisnice č. 1, 1948). Motiv smrti Jana Masaryka se objevil i v jedné z prvních rezolucí *Pojďme s Masarykem*, které ČSNS adresovala krajanské komunitě ke konci března 1948 (Zápisnice a poznámky ÚVV ČSNS, 1948). V průběhu prvních týdnů se v rámci ČSNS vyrýsovala debata nad postojem, který měla krajanská komunita v Kanadě skrze ČSNS zaujmout k událostem v Praze. Existovaly dva základní názory (Hodboď, 2010: 53): Sdružení mělo k situaci

¹⁸ Časopis se před rokem 1943 jmenoval *The New Country* (Čermák, 2003: 54).

¹⁹ Ludové zvesti vznikly sloučením periodika *Naše slovo* (*Our World*), jež od 30. let vycházelo také pod názvy *Hlas l'udu* a *Robotnícke slovo*, s časopisem *Jiskra* (cf. Pavlík, 1975).

²⁰ Výbor působil ve složení: R. Koreň, K. Buzek, P. Havlík, R. Kočí, J. Mráček, L. Myslivec, P. Havlík a G. Přistupa.

přistoupit aktivně a formou rezoluce odsoudit jednání KSČ. Existovaly ovšem i hlasy, které tvrdily, že postoj ČSNS by měl být neutrální. Argumentovalo se, že ve srovnání s nacistickou okupací by šlo v případě roku 1948 o odsouzení aktivit občanů ČSR. Během debaty na setkání 14. března nakonec převážil první názor a výsledkem bylo vytvoření rezoluce, která byla zaslána kanadským médiím a Jánů Papánkovi, zástupci Československa v OSN. ÚVV ČSNS dostal za úkol navázat úzký kontakt s československými diplomaty v zámoří, tedy s československým velvyslancem v Kanadě Františkem Němcem, Generálním konzulem v Montrealu Josefem Kotrlým a s československým velvyslancem v USA Jurajem Slávikem (Zápisnice č. 1, 1948). Většina z těchto osobností již v této době ovšem rezignovala na své diplomatické posty. Za klíčové bylo také považováno navázat kontakt a spolupráci s dalšími kanadskými etnickými skupinami národů podmaněných SSSR.

Za své ostře protikomunistické postoje muselo ČSNS během roku 1948 čelit sérii útočných a klamavých článků ze strany levicových periodik (Matusiáková, 1999: 48) a mylných informací, které se nárazově objevovaly v kanadském tisku (Zápisnice č. 4, 1948). Krajané ovšem nemohli pružně reagovat kvůli absenci silného krajanského média. Neustávala ani kritika Martina Dudáka, konflikt naopak eskaloval až do té míry, že počátkem roku 1949 byla z ČSNS vyloučena odbočka č. 52 Montreal, kterou vedl právě Dudák. Členové byli nařčeni z nedostatečné deklarace antikomunistických postojů (udržován byl styk s konzulátem ČSR) a ze štvavé kritiky ČSNS (Interview Vrána, 2006). Izolovaná odbočka č. 52 neměla dlouhé existence a později se do ČSNS vrátila v nové podobě jako odbočka Montreal–Snowden pod vedením exulantů z poúnorové vlny. Ti deklarovali silné antikomunistické postoje (Dopis Prokopa Havlíka Martinu Dudákovi, 1949).

V reakci na absenci Nové vlasti se ČSNS se rozhodlo rozšířit působnost montrealského Věstníku ČSNS, který se měl distribuovat mezi všechny právoplatné členy sdružení (Ibid). Počátkem roku 1949 se o vydavatelskou činnost snažil i Jan Dočkálek, který až do července 1949 vydával týdeník Čas (Formanová, Gruntorád & Přibáň, 1999: 97). Aktivitu ohledně založení nového periodika převzal v druhé polovině roku 1948

Masarykův ústav. Koncepce nového periodika měla navazovat na Novou vlast' (Rollerová & Novotná, 1998: 24). Dokonce se údajně uvažovalo o názvu „Naša nová vlast'“ (Hájek, 2011: 13). Masarykův ústav také usilovně hledal nového redaktora za zdiskreditovaného Dudáka. Tím se nakonec stal Rudolf Nekola, který byl povolán z Velké Británie. Nekola měl zkušenosti z poválečného Československa, kde působil jako šéfredaktor komunistického vojenského tisku Obrana lidu, a logicky tak byl v těsném kontaktu s KSČ. Tato zkušenost mu byla mnohými krajany vytýkána, objevily se i pochybnosti o síle jeho antikomunistických postojů. Nutno dodat, že tyto hlasy se často ozývaly z řad jeho možných konkurentů (e.g. Dopis Jana Dojáčka, 1954). Nekola nejprve zodpovídal za vydávání cyklostylového bulletinu Naše novinky (*Our News*) do roku 1950. Nekola měl touto praxí získat potřebnou orientaci v kanadském krajanském prostředí (Formanová, Gruntorád & Příbáň, 1999: 108; Hájek, 2011: 11). Dne 2. března 1950 byl konečně představen krajanské veřejnosti nový čtrnáctideník vydávaný ČSNS pod názvem Nový domov (*The New Homeland*) (Nový domov, 1968: 1). Kromě Rudolfa Nekoly působili v redakci sídlící na 992 Queen Street West jeho bratr Karel Nekola, Prokop Havlík, Jan Dočkálek, Marie Ivanková-Hradská a František Třešňák (Formanová, Gruntorád & Příbáň, 1999: 110).

4. POMOC POÚNOROVÝM UPRCHLÍKŮM A JEJICH ETABLOVÁNÍ V KANADĚ

Krátce po únorových událostech roku 1948 začalo agendě krajanských organizací v Kanadě dominovat téma uprchlíků z Československa. Toto téma se stávalo stále naléhavějším s tím, jak v kempech v Německu, Rakousku a Itálii zůstávalo stále více uprchlíků.

Krajanská komunita stála před několika důležitými úkoly, které se prakticky staly součástí politického programu většiny organizací až do pádu komunismu. Šlo o získávání materiální a finanční pomoci pro československé uprchlíky mezi členy krajanských sdružení a širokou kanadskou veřejností. Pro tento úkol museli krajané nejprve přesvědčit kanadskou veřejnost o vážnosti situace v Československu, potažmo v uprchlických táborech (Hodboď, 2010: 53). V druhé fázi šlo opět o zajištění finanční a materiální pomoci pro nově příchozí a usnadnění jejich integrace v Kanadě. S čím bohužel krajanské organizace nedokázaly pomoci, bylo odnětí závazku k roční práci na farmách, v dolech či v lesích, ke které se uprchlíci mířící do Kanady museli často zavázat, aby získali lodní lístek do Kanady. Řada exulantů tak strávila rok nejprve v odlehlých částech Kanady a teprve poté se začala integrovat do kanadského systému (e.g. Interview Vitek, 2006; Interview Waldauf, 2005). Nutno dodat, že mnozí nově příchozí závazek neplnili a po několika měsících náročnou práci (v často těžkých podmínkách) opustili.

K přesvědčení kanadské veřejnosti krajané volili nejrůznější metody. Kromě tlaku na oficiální místa důležitou roli hrála samozřejmě média a opět se tak ukázala nezbytnost publikovat vlastní periodikum. V rámci nejrůznějších krajanských akcí byl tedy kladen důraz na medializaci a upozorňování na problémy svobodně smýšlejících Čechoslováků v IRO campech. V 50. letech se jako velmi úspěšné z tohoto pohledu jevíly tzv. československé dny na Masaryktownu organizované MMI a ČSNS. V roce 1954 Masaryktown např. navštívil bývalý jugoslávský král Petar II. V roce 1955 se červencového československého dne zúčastnila i Alice Masaryková, předseda MMI

Gustav Přístupa předal čestné členství v Masarykově ústavu federálnímu ministru Edwardu Harrisovi (Matusiáková, 1999: 44). Pozornost médií ovšem často získávaly i samotné příjezdy nových exulantů do Kanady. Jako příklad lze uvést příjezd Marie Háskové, manželky legionářského veterána z první světové války, majora Rudolfa Háška (Čermák, 2003: 324). Hásková se stala populární již v roce 1920, když jako jedna z mála žen absolvovala strastiplný pobyt na Sibiři s legionáři a pak se přes Vancouver vracela i s manželem do Evropy (Hacking, 1967). Její identita byla o třicet let později náhodně odhalena při pobytu v IRO táboře (kanadskému konzulovi náhodou ukázala fotku z 20. let s tehdejším premiérem Mackenzie Kingem), následně tedy došlo k urychlení a medializaci její cesty do exilu do Kanady. Mezi další medializované příjezdy exulantů z Československa patřil také případ uprchlíků z tzv. Vlaku svobody (The Globe and Mail, 1951: 17). Jelikož komunistický režim vytvářel kolem tohoto útěku velkou propagandistickou a dezinformační akci v Československu, dokázali na případu Vlaku svobody krajané zároveň poukázat na to, jak režim ve vlasti manipuluje s informacemi.

Aktivitty v rámci pomoci uprchlíkům lze rozdělit na iniciativy, jež vznikly pouze v rámci československé komunity v Kanadě, a na přidružené aktivity, kdy se spolky připojily k existujícím celosvětovým snahám exilu. Census z roku 1961 uvádí, že v této době bylo v Kanadě registrováno celkem 73 061 Čechů a Slováků (Madokoro, 2009: 163). Z tohoto počtu asi polovina se již narodila v zámoří a politické důvody jako důvod imigrace zmínilo 73 % příchozích (Ibid.). Z tohoto pohledu lze tedy snahy československé komunity v Kanadě hodnotit jako úspěšné.

4.1. Vlastní iniciativy a role v ostatních exilových aktivitách

ÚVV ČSNS se částečně snažil vytvořit si vlastní představu o situaci v uprchlických táborech. Podařilo se navázat přímý kontakt s Mezinárodní uprchlickou organizací (*International Refugee Organisation*, IRO), jež od 20. srpna 1948 fungovala jako oficiální agentura OSN pro uprchlíky v Evropě (Jeřábek, 2005: 115). IRO oficiálně spravovala většinu uprchlických táborů v Německu a přiznávala, že situace v táborech je špatná (Zápisnice, 1948). Následně krajané začali vyjednávat s kanadským Červeným

křížem a převážně do Německa byly odeslány potraviny a ošacení v hodnotě 100 000 dolarů (Zápisnice, 1948). Krajané se i v tomto období snažili stále podporovat vybrané cílové skupiny obyvatel v komunistickém Československu. V lednu 1949 např. poskytl Masarykův dům šest sudů mléka jako dar Československému červenému kříži v Praze (Dopis J. Bíma z Čs. červeného kříže, 1954). Při shánění finančních prostředků byla v dubnu 1948 také zahájena kooperace s Kanadským spojeneckým fondem pro obnovu (*Canadian United Allied Relief Fund*).

Nadací Lady Davis (*Lady Davis Foundation*) bylo ČSNS pověřeno, aby vybralo 25 studentů z uprchlických táborů, kteří by mohli dostat stipendium na kanadských univerzitách. Ve spolupráci s Mezinárodním svazem studentstva (*International Student Service*) a Svazem studentů v exilu ustaveným v květnu 1948 tedy ČSNS koordinovalo výběr a 9. září 1949 nakonec přistála v Montrealu loď se studenty Františkem Breghou, Miroslavem Dosedělem, Miroslavem Ficem, Milošem Lajdou, Václavem Opřátkou, Milošem Pechanou, Jaroslavou Pletichovou, Zdeňkem Podskalským a Zdeňkem Rutarem, kteří se rozjeli na studia po Kanadě (Interview Fic, 2004; Čermák, 2003: 185). Většina stipendistů se rekrutovala z prostředí tzv. Masarykovy koleje (*Masaryk College*). Jednalo se o exilovou „univerzitu“, která pro vysokoškoláky na útěku fungovala od 28. října 1948 v IRO campu Ludwigsburg (Vrána, 2005: 11).

V druhé polovině roku 1948 vyvstala potřeba materiálně podpořit také exulanty přímo v Kanadě. Z popudu Karla Buzka byl 19. listopadu roku 1948 zřízen Kanadský výbor pro československé uprchlíky (*Canadian Committee for Czechoslovak Refugees*) (Jeřábek, 2005: 59). K působení v předsednictvu fondu dokázal Buzek získat i známé kanadské osobnosti. Předsedkyní se stala první kanadská senátorka Cairine Wilsonová, v jedenáctičlenném výboru dále působili např. hlavní editor magazínu *Sunday Night K.* Sandwell a dalších šest kanadských senátorů (Zápisnice, 1948). Výbor založil fond (Kanadský fond pro československé uprchlíky), pro který se rozhodl získat základní kapitál 30 000 dolarů. Z těchto vybraných prostředků pak měla být financována pomoc nově příchozím do Kanady. Buzek sám působil jako tajemník fondu (Jeřábek, 2005: 59).

Důležitou roli v prvotním začleňování nových exulantů hrála krajanská média. Od roku 1950 nalézali exulanti podstatné informace v Novém domovu (od roku 1955 pak také v alternativních Našich hlasech). Nový domov například otiskoval kanadské směrnice, jak získat kanadské občanství (Hájek, 2011: 17). Důležitou podmínkou zisku kanadského občanství byla i znalost angličtiny, a tak v krajanském tisku mohli poúnoroví exulanti získat i kontakty na kurzy výuky anglického jazyka, případně využít přímo otištěné lekce (Nový domov, 1959: 9).

V kontextu přidružených aktivit je nutné uvést spolupráci s Americkým fondem pro československé uprchlíky. V USA patřil Ján Papánek mezi ty, kteří po únoru 1948 „nejhlasitěji“ upozorňovali na nástup nedemokratického režimu v Československu. Kromě snahy dostat problém Československa na projednávání Valného shromáždění OSN (Jeřábek, 2005: 22) začal Papánek hned v prvních dnech po své rezignaci 3. března 1948 organizovat pomoc pro uprchlíky z vlasti, kteří se začali objevovat v Rakousku a Německu. Na konci dubna pak byl ustaven prozatímní výbor Amerického fondu pro československé uprchlíky (*American Fund for Czechoslovak Refugees*, AFCR) (Jeřábek, 2005: 23)²¹. Tato organizace hrála až do pádu komunismu vedoucí úlohu v pomoci československým uprchlíkům ve světě, a to jak po stránce politické, tak materiální. K aktivitám AFCR se tedy záhy přirozeně připojovala i československá komunita v Kanadě, a to formou pomocného výboru, který fungoval v úzké spolupráci s ČSNS. Pověřencem se stal bývalý československý velvyslanec v Kanadě František Němec. Tento představitel sociální demokracie v exilu koordinoval organizaci sbírek v Kanadě. Firma Baťa například jako jedna z prvních v květnu poskytla prostředky na zakoupení potravin pro tábory v Německu (Jeřábek, 2005: 28). Zároveň se mu podařilo získat na kanadské vládě zvýšení imigrační kvóty, která umožnila příchod 1 000 uprchlíků. Zajímavostí je, že londýnské centrum sociální demokracie údajně nutilo Němce, aby přednost pro emigraci dostávali členové sociální demokracie (Fajmon, et. a., 2008: 184). Němec se snažil pomáhat AFCR i na americké půdě účastí na významných krajanských akcích, kde apeloval na krajany, aby dále poskytovali finanční pomoc pro uprchlíky (např. v roce 1949 na Sjezdu amerického Východu) (Jeřábek, 2005: 92). Situace zejména

²¹ Členy výboru se stali A. Valuchek, B. Lewis, R. Šturm, M. Rehor a B. Papánková.

v prvních měsících nebyla jednoduchá, protože AFCR nedisponoval velkými finančními prostředky, a tak bylo často problémem i samotné zajištění činnosti kanadské afiliace fondu (Jeřábek, 2005: 99). Po úmrtí Němce v roce 1963 převzal aktivity AFCR v rámci Kanady Josef Talacko (Ibid: 165).

4.2. Mezigenerační konflikty při začleňování poúnorových exulantů

Doba po únoru 1948 znamenala pro československou komunitu v Kanadě obrovský příliv nových příslušníků. Mnoho z nich se dříve či později zapojilo do práce v orgánech krajanských organizací na všech úrovních.

Ačkoliv potřebovala krajanská komunita dříve než kdy jindy postupovat jednotně, příchod nové emigrační vlny paradoxně vedl ke vzniku řady interních programů v rámci klíčových krajanských sdružení. Pro nově příchozí exulanty představovaly krajanské organizace často jedinou možnost seberealizace. Limitované možnosti profesního uplatnění dávaly možnost výraznějšího zapojení do krajanských organizací a v mnoha případech šlo také o jednu z mála cest, jak získat ztracený společenský status, alespoň v rámci komunity.

Rozpory uvnitř krajanské komunity se staly výraznou politickou dimenzí československého exilu v Kanadě a nabyly na intenzitě během 50. let. Prorostly několika organizacemi, a to kvůli velké provázanosti v personálním obsazení tří zásadních krajanských organizací – ČSNS, MMI a Sokola (Hodboď, 2010: 60). Průběhu a důsledkům konfliktu v prvních dvou, ryze politicky orientovaných organizacích se věnují následující řádky.

Kde hledat příčiny téměř třináctiletého sporu? Poúnoroví exulanti přicházeli do Kanady s jasnou představou radikálního boje proti komunismu. Zároveň si s sebou nesli zkušenost reality prvorepublikového politického a stranického života, který se mnohdy lišil od zidealizované podoby „masarykovského Československa“. Tato zkušenost byla ještě prohloubena „stigmatem“ viny za krizi, která vyústila ve druhou světovou válku. Na

druhé straně se pak objevovala nespokojenost s omezením stranického systému, který po válce přinesla Národní fronta. Ke konfliktu jistě přispívaly i „budovatelské“ a „otcovské“ sentimenty některých starších krajanů, kteří doslova holýma rukama budovali krajanský život (např. Masaryktown), případně museli vynaložit obrovské úsilí k rozvoji komunity (např. pořízení Masarykovy haly v roce 1944). Opomenout nelze ani česko-slovenskou dimenzi některých osobních rozepří v rámci této epizody exilu v Kanadě. Jeden z hlavních aktérů sporu Gustav Přístupa dané období shrnul takto:

„Sešlo se často v jednom místě pět krajanů a zakládali politickou místní skupinu, která se zakrátko rozpadla, protože neměla dostatek přívrženců. Někteří z nich dokonce přicházeli ke starým krajanským harcovníkům a žádali předání krajanského majetku. Nastaly konflikty mezi starousedlíky a nově příchozími, a to nejen v Torontě a v Kanadě, ale ve Spojených státech a po celém krajanském zahraničním světě. Výsledkem bylo, že se rozpadávalo a rozbíjelo kdeco, protože nešlo vnitřní československou politikou řešit problémy v nových zemích.“ (Matusiáková, 1999: 28)

Spor se rozhořel nejprve v rámci torontské jednoty Sokola, kdy do vedení nebyl zvolen Prokop Havlík, jeden z Přístupových důležitých kolegů. Přístupa obvinil oponenty sdružené kolem osoby pouťorového exulanta Jiřího Corna. Ve skutečnosti ovšem Přístupa pravděpodobně chtěl zabránit politizaci některých organizací. Zejména národní socialisté (Klub Milady Horákové), kterých po únoru 1948 přišlo do Kanady nejvíce, se stali cílem jeho výpadů (Dopis Rudolfa Nekoly J. A. Boučkovi, 1953). Někteří národní socialisté naopak viděli konflikt jako dílo sociálních demokratů (Interview Hora, 1991). Na úrovni krajanských spolků měla skupina kolem Jiřího Corna velký vliv na klíčovou odbočku ČSNS v Torontu. Sympatizanty tohoto proudu byly také Klub Milady Horákové, Svaz československých novinářů v exilu a klub A.C. Sparta Toronto (Prohlášení výboru torontské odbočky ČSNS, 1953). Gustav Přístupa z předsednické pozice „ovládal“ na druhou stranu majetný a prosperující Masarykův ústav a měl vliv v dalších odbočkách ČSNS.

Přístupa reagoval ve sporu s Cornem poměrně radikálně. Dne 12. listopadu 1953 Nový domov otiskl následující zprávu ředitelské rady Masarykova domu:

„Bratře Corne, oznamuji Ti, že jsi od dnešního dne na dobu jednoho roku vyloučen z výhody navštěvovat Masarykův Dům a vstupovat po tuto dobu do jeho objektu a na jeho pozemky. Tento zákaz se vztahuje také na Masaryktown a týká se jen Tvé osoby, nikoho tedy z Tvé rodiny. Platí prozatím od 2. září 1953 do 2. září 1954. Porušení tohoto zákazu z Tvé strany by mělo horší následky. Gustav Přístupa, předseda Masarykova Domu.“ (Dopis Gustava Přístupy J. A. Boučkovi, 1953)

„Cornovci“ v reakci obvinili Masarykův ústav a Nový domov ze spiknutí a štěpení krajanské společnosti (Hájek, 2011: 21). Zároveň byl Přístupa nařčen ze zneužívání Nového domova, který měl oficiálně sloužit jako společné médium pro MMI a ČSNS, ale ve skutečnosti redakci v tomto období ovládalo přístupovské MMI (Redaktoři Kanadských listů odpovídají Č.S.N.S, 1954). V sokolském hnutí spor vedl k vytvoření nové torontské jednoty a později alternativní celokanadské sokolské organizace (viz níže).

V rovině sporu ČSNS a MMI se po několik let musela torontská odbočka ČSNS podporující Corna scházet mimo Masaryktown a Masarykovu halu. Pronajat byl sál v hale St. Johns na 1032 Queen St. West (Čermák, 2003). Mnohem větší dopad pak měl spor na poli krajanských periodik. Jiří Corn, Jan Waldauf, Jan Dočkálek, Jiří Štembera, Ladislav Průdek a Josef Čermák totiž založili 25. listopadu „opoziční“ tisk zvaný Kanadské listy. Měsíčník se pod vedením I. J. Šarouna oficiálně profiloval jako protikomunistická „tribuna všech pokrokových Čechů a Slováků v Kanadě“ (Duben, 1976: 38). Ve skutečnosti ovšem sloužil jako fórum pro kritiku Nového domova a Přístupova MMI. Mediální přestřelky mezi oběma periodiky tak byly poměrně časté a dosáhly ještě větší intenzity od roku 1955. V květnu 1955 totiž nahradil Kanadské listy týdeník Naše hlasy (*Our Voices*). U zrodu stáli Jiří Hlubůček, Josef Kuřil, Ladislav Průdek, Jiří Štembera, Josef Čermák a Mirko Janeček. (Hájek, 2011: 21). Naše hlasy se staly populárním periodikem mezi kanadskou komunitou. Počátkem 60. let lze dokonce pozorovat odklon předplatitelů od Nového domova (náklad 3 000 výtisků) k Naším hlasům (náklad 5 000 výtisků). (Duben, 1976: 46)

V druhé polovině 50. let spory eskalovaly, se začátkem 60. let se situace začala uklidňovat. Kongres ČSNS v Hamiltonu v roce 1960 odsouhlasil zavedení nových stanov

ČsNS, které lépe zohledňovaly cíle obou, nově příchozích exulantů i „starousedlíků“ (Čermák, 2003: 188). S návratem Jiří Corna do Masarykovy haly a nově také do předsednictva MMI a se sjednocením sokolského hnutí se v roce 1966 podařilo období paralýzy překlenout. Jedním z důvodů mohla být i stále větší finanční tíseň, do které se MMI pod novým vedením Prokopa Havlíka dostávalo (Matusiáková, 1999: 68).

Pozůstatkem rozkolu ovšem bylo druhé významné krajanské periodikum Naše hlasy, které se často snažilo prezentovat alternativní a kritické návrhy k oficiálním stanoviskům exilu v Kanadě. Část krajanské komunity kolem periodika Naše hlasy např. na počátku roku 1968 vnímala financování Masarykova ústavu jako problematické. Jiří Hlubůček požadoval předložení jasného účetnictví spolku (Hlubůček, 1968).

4.3. Úloha stranictví – zapojení exilu do RSČ

V rámci analýzy mezigeneračního konfliktu, který částečně paralyzoval úspěšnost aktivit komunity v 50. letech byla zmíněna také role stranické příslušnosti v tomto sporu. Ve skutečnosti hrála možná stranická příslušnost v rozepři ještě větší roli než samotný rozdíl generací. Pro pochopení dynamiky československého exilu v Kanadě bude tedy přínosné nastínit také stranické dimenze zkoumané problematiky.

Důležitou roli v pouťorové emigraci zastávali z hlediska politické příslušnosti národní socialisté (ČsNS) (Paleček, 2004). Jejich vliv se začal projevovat již v IRO campech, kde řídili řadu táborových samospráv (Interview Fic, 2004). Krom toho se po únoru 1948 do exilu dostal asi největší počet čelních reprezentantů této strany (e.g. Hubert Ripka, Petr Zenkl, z kanadských exulantů potom Vladimír Krajina, Ota Hora, Jiří Corn) (Ripka, 1995). ČsNS ovšem zejména v počátcích své exilové činnosti trpěla nejednotou způsobenou bojem o předsednický post před příchodem Petra Zenkla a existencí tří exilových center (Pejskar, 1987: 12). Vladimír Krajina, který se asi nejvíce z kanadských exulantů angažoval v prvních letech po únoru 1948 ve vrcholné exilové politice národních socialistů (Raška, 2009) byl rozpory v rámci strany rozčarován. Národní socialisté se stali nejvýznamnějším prvkem ve struktuře stranického složení také v exilu

v Kanadě (Čermák, 2003). Sympatizanti strany byli sdruženi kolem Klubu Milady Horákové, což byla organizace, jež vznikla po popravě Milady Horákové a úzkým spojením s Radou svobodného Československa (*The Council of Free Czechoslovakia*, RSC) vytvářela další prostor pro dialog mezi nadprůměrně politicky aktivními krajany (Zaoral, 2001). Pozice strany v kanadském prostoru ještě více posílila poté, co se Krajina stal předsedou národních socialistů v exilu po smrti Petra Zenkla v roce 1975 (Čelovský, 2000).

Mezi nejvýznamnější oponenty národních socialistů v exilu lze jednoznačně řadit agrárníky (*Agrarian Party in Exil*). Hlavním předmětem sporu byla participace národních socialistů v Národní frontě. Svou účastí totiž národní socialisté automaticky odmítli existenci dalších stran mimo tuto formaci (Kaplan, 2007). Národní socialisté zase vinili agrárníky z toho, že nezabránili krizi na konci 30. let a nástupu Hitlera. V kanadském exilovém prostředí se strana profilovala spíše minoritně. V ontarijském Hamiltonu nicméně vycházelo periodikum Brázda (*The Furrow*), jako bulletin antikomunistického konzervativního československého exilu (Interview Hora, 1991). Mnohem výraznější stopu zanechala v prostředí československé komunity v Kanadě sociální demokracie. Jejím předsedou se stal již zmiňovaný diplomat František Němec. Zejména jeho aktivita definovala činnost této strany. V rámci Československé sociální demokracie působil z kanadských exulantů v předsednictvu také Mirko Janeček. V ústředním výboru se v pozdější době angažovali také Martin Skála a Jindřich Fantl (Janeček, 1985).²² Vliv strany na krajanské dění však po smrti Františka Němce spíše upadal (Zaoral, 2001). V rámci slovenské reprezentace se samozřejmě vyčleňovaly separatistické proudy Ďurčanského a Kirschbauma (viz níže), které ze své podstaty stály proti jakémukoliv českému stranictví. Z demokratických stran se v Kanadě výrazně profilovali Martin Kvetko a Rudolf Fraštacký, oba úzce spolupracující s Jozefem Lettrichem. Vzhledem k osobním konfliktům mezi Lettrichem a Zenklem v rámci platformy RSC ovšem panovalo částečné napětí a obezřetnost i mezi národními socialisty a stoupenci Demokratické strany v Kanadě (Karafiátová, 2007: 33). Po definitivním

²² V druhé polovině sledovaného období měla zemská organizace v Kanadě pouze deset aktivních členů (K. Bala, G. Benesh, J. Fantl, A. Fogl, O. Trsek, P. Kužel, R. Šejnoha, J. Skála, M. Skála, A. Zeman) (Janeček, 1989).

vystoupení některých těchto představitelů Slováků z RSC pak vzniká nová politická platforma Stálá konference slovenských demokratických exulantů (SKSDE) (Špetko, 2002). V rámci provedeného výzkumu nebyla zaznamenána deklarovaná přítomnost a aktivita členů menších exilových stran jako byli Národní demokraté či Živnostensko-obchodnická strana (Kaplan, 2007).

I vzhledem k tlaku starších krajanů na apolitičnost některých spolků v Kanadě se největší možnosti realizace vyskytovaly zejména v rámci Rady svobodného Československa. Rozsah této práce nedovoluje podrobně se zabývat všemi peripetiemi, které provázely zrod a fungování této instituce. Komplexní analýzu v poslední době přináší např. Raška (2009). RSC si kladla za cíl být vrcholným reprezentantem exilu (e.g. Čelovský, 2004). Bohužel však byla její činnost již od počátku provázena stranickými i osobními neshodami. Pro kanadské vrcholné politické představitele exilu se stalo spojnicí s touto organizací Sdružení členů Rady svobodného Československa v Kanadě (SRSC) (Hodboď, 2008). Sdružení sídlilo v Masarykově domě. (Zpráva o Výroční schůzi SRSC, 1954). V období do srpna 1968 v RSC působili František Němec, Ota Hora, Josef Broušek, Jan Šikura, Karel Jeřábek, Jiří Škvor, Vratislav Štafl, Vladimír Krajina či Rudolf Fraštacký. Fraštacký jako jeden z představitelů pro-československy smýšlejících Slováků a Němec jako představitel sociálních demokratů se podíleli na „chodu“ organizace i členstvím ve vedení RSC (Raška, 2009: 160).

4.4. Vztahy Čechů a Slováků

Československá komunita v Kanadě se musela v rámci své politické agendy vymezovat nejenom vůči nedemokratickému komunistickému režimu, stranickým preferencím a režimu apolitického krajanství, ale vůči vztahu Čechů a Slováků. Tento vztah se formoval nejen v kontextu jednotlivých krajanských spolků a proporčnosti zastoupení Čechů a Slováků v nich, ale také souvislosti s přístupem exilu k otázce čechoslovakismu. V rámci své politické agendy stál československý exil před permanentním problémem, jak by mělo vypadat česko-slovenské uspořádání po pádu komunistického režimu. Tak jako v případě mnoha jiných politických otázek i zde hrála roli předchozí historická zkušenost, která jak v případě českém (vznik Slovenského štátu), tak v případě

slovenském (nerealizovaná Pittsburská dohoda a Košický program) nebyla příliš pozitivní.

Kořeny slovenského exilu mají počátky již v období před únorem 1948, které byly často propojeny s existencí Slovenského štátu, kdy část politických elit musela uprchnout ze Slovenska před koncem války. Československá komunita čelila otázce, jak se k těmto lidem postavit. Pokud se totiž mělo navazovat na právní pořádek poválečného předúnorového Československa, museli by krajané začít spolupracovat de facto s válečnými zločinci. Řada vrcholných funkcionářů (e.g. Sidor, Ďurčanský odsouzený v roce 1947 k trestu smrti) byla totiž po válce v nepřítomnosti odsouzena za kolaboraci (Špetko, 2002). Z tohoto pohledu tedy spolupráce s částí slovenského exilu nebyla možná už z historické podstaty. Takovou zkušenost měli Češi snad pouze s generálem Prchalou²³ (e.g. Kaplan, 2007).

Nejen v Kanadě, ale i v USA se mohli pováleční uprchlíci ze Slovenska opřít o početně silnější krajanskou komunitu, než tomu bylo v případě té české (československé). Z Rakousko-Uherska a předválečné ČSR totiž do Kanady emigrovala mnohem početnější vlna z ekonomicky slabšího Slovenska než z českých zemí (Hikl, 1955). V důsledku pak Slováci již od počátku 20. století byli lépe (hojněji) organizovaní a disponovali větším finančním zázemím. Na straně separatisticky smýšlejících Slováků se v Kanadě aktivně profiloval i jeden z nejbohatších Kanadčanů, Štefan Roman (Newman, 1988). Chladný vztah Romana k československým sdružením však byl možná determinován i jeho neúspěšným angažmá v ústředí torontské odbočky krátce po 2. světové válce (Interview Buzek, 1994). Rozdíl mezi oběma komunitami byl vidět na počátku sledovaného období i v publikační činnosti. Zatímco v Kanadě vycházelo sedm slovenských periodik (Kanadský Slovák, Naše snahy, Domobrana, Slovenský hlas, Domovina, Ekonomia a Lúdové zvesti (Kirschbaum, 1978; Pavlík, 1975)), Čechoslováci hledali nástupce v podstatě jedině Nové vlasti, která navíc pod Martinem Dudákem vycházela také převážně ve slovenštině (Novotná & Rollerová, 1998).

²³ Nejsou-li počítáni odsunutí Němci.

Předúnorová emigrace ze Slovenska v Kanadě byla poměrně kritická k uspořádání obou národů v Československu. Proto zde nacházeli separatisté oporu a zastání. Ovšem ani separatistický proud nebyl jednotný. Zformovaly se dva směry. První vedl již zmíněný ministr Tisových vlád Ferdinand Ďurčanský (Karafiátová, 2007). Jeho radikální militantní názory (Slovenský štát neprestal existovat, jen je okupován Čechy a Rudou armádou) vedly i přes jeho velkou snahu spíše k izolaci jeho osoby i organizace Slovenský osvobozovací výbor (SOV), kterou po únoru 1948 vytvořil ze Slovenského akčního výboru. Proti Ďurčanskému stáli umírněnější Karol Sidor²⁴ spolu s Josefem Kirschbaumem. Cílem tohoto proudu se stala obnova Slovenského štátu ovšem bez fašistických prvků. Pod vedením Sidora navázal tento proud na již existující krajanské struktury a v Montrealu vznikla Slovenská národní rada v zahraničí (SNRvZ). Motivací pro založení organizace právě v Kanadě byly velmi dobré Sidorovy vztahy s místními a americkými slovenskými krajany (Špetko, 2002). Sidor se údajně nejdříve snažil o azyl v USA, po protestech v tisku se nakonec rozhodl pro Kanadu (Čermák, 1990). Ostré spory Ďurčanského a Sidora vyřešilo až Sidorovo úmří v říjnu 1953 v Montrealu. Nejasná situace panovala až do roku 1960, kdy byla v New Yorku založena Slovenská osvobozovací rada (SOR) a ve vedení stanul jak Ďurčanský, tak Sidorův nástupce Kirschbaum (Karafiátová, 2007: 32). I přes viditelnou nejednotnost separatistického proudu se československý exil v Kanadě musel potýkat s ostrými útoky proti svým politickým cílům. Výpady se objevovaly jak v tisku - zejména šlo separatistický týdeník Kanadský Slovák (*Canadian Slovak*) vycházející v Torontu, měsíčník Naše snahy (*Our Endeavour*) a levicověji, avšak stále protičeskoslovensky laděné Ludové zvesti (cf. Pavlík 1975). Soupeření probíhalo i skrytě. V jubilejním roce 1967 vyšla například pod vedením Kirschbauma publikace Slovaks in Canada²⁵ (Kirschbaum, 1978), která měla přímo soupeřit s obdobnou knihou Smereka a Gellnera Czech and Slovaks in Canada (1967). Kauzy samozřejmě poškozovaly obraz obou komunit v Kanadě. Kanadská vláda vnímala separatistické aktivity slovenské komunity a údajně pochybovala i o její loajalitě ke kanadským zájmům (Madokoro, 2009: 163). To samozřejmě snižovalo důležitost krajanů Slováků, kteří smýšleli opačně.

²⁴ Sidor Bratislavu oficiálně opustil v roce 1940 a fungoval jako velvyslanec ve Vatikánu. Po válce byl nicméně odsouzen ke dvaceti letům vězení.

²⁵ Vydavatelem byla *Canadian Ethnic Press Association*.

Ne všichni uprchlíci ze Slovenska samozřejmě patřili k separatistům. Ze členů nekomunistických stran (Demokratická strana, Strana práce, Strana svobody) se po únoru 1948 zformoval unitaristicky laděný směr, na mezinárodním poli vedený zejména Jozefem Lettrichem. Z pozdějších významných kanadských exulantů sem lze zařadit např. Martina Kvetka a Rudolfa Fraštackého.

Ihned po únoru 1948 rezignovalo také několik diplomatů-Slováků (Slávik, Papánek, Osucký), kteří začali hrát důležitou roli v tvorbě vrcholné exilové organizace. Východiskem pro tento ideový proud bylo federativní uspořádání Československa a naplnění Košického programu. Tento cíl se ovšem začal vzdalovat už na formátu zastřešující exilové organizace, tedy RSČ. Nepodařilo se prosadit a realizovat ani paritní zastoupení, ani smluvní podobu budoucího vztahu Čechů a Slováků v jednom demokratickém státě. Do problémů a osobních sporů Rady svobodného Československa se dostali i Jozef Lettrich a Štefan Osucký (oba s Petrem Zenklem). RSČ byla těmito spory paralyzována, a tak nespokojený Lettrich spolu s dalšími asi 60 politicky aktivními exulanty založil v Torontu v roce 1962 Stálou konferenci slovenských demokratických exulantů (SKSDE).

Ve stejném roce se roznítil zatím asi největší konflikt mezi československou komunitou a separatisty, konkrétně mezi Našimi hlasy a Josefem Kirschbaumem. V roce 1962 Josef Čermák napsal v tomto periodiku kritický článek, ve kterém se pozastavoval nad jeho aktivitami během prvních let druhé světové války a nad jeho audiencí u premiéra Laurena. Kirschbaum následně podal 26. října 1962 žalobu proti Našim hlasům, redakční radě (Josefu Čermákovi, Jiřímu Hlubůčkovi) a Jiřímu Cornovi (Čermák, 1990). K samotnému přelíčení ovšem nikdy nedošlo. Čermák tvrdí, že by Kirschbaum nikdy neměl šanci u soudu uspět a proces by jen podtrhl jeho roli v rámci Tisova režimu (Čermák, 2003: 222).

Ke konci 60. let krajané vkládali naděje do změn v Československu i v souvislosti s česko-slovenskou otázkou. Kanadský Slovák 6. dubna 1968 vyjádřil spokojenost nad faktem, že se do čela reformních snah dostal Slovák Alexander Dubček:

„Po odstranění Novotného sa ústa Slovákov otvorili. Slovenská tlač zverejňuje krivdy, popáchané na Slovákoch Novotným a českým komunistickým režimom“
(Naše hlasy, 1968b: 1).

V československé komunitě se objevovaly názory, že se díky Alexanderu Dubčekovilepší česko-slovenská i slovensko-česká spolupráce v Kanadě i ve světě (Naše hlasy, 1968b: 1). Toto období bylo vystřídáno těžkým vystřízlivěním v podobě 21. srpna 1968.

5. ČESKOSLOVENSKÝ EXIL V KANADĚ V 60. LETECH

Jak již bylo naznačeno výše, 60. léta nepřivítala jednu ze zásadních krajanských organizací, Masarykův ústav, v dobré finanční „kondici“. Přitom od roku 1958 využíval Masarykův ústav další příjem kromě členských příspěvků. Třikrát týdně se začala organizovat populární herní setkání – bingo. Během období 1954 - 1964 takto MMI mělo získat téměř 423 000 dolarů (Masaryk Hall fined \$2000, 1965). Velký díl z této částky ovšem šel na charitativní účely. V roce 1965 byl ale Masarykův ústav potrestán pokutou ve výši 2 000 dolarů za překročení povolené lhůty šesti let pro organizování „hazardu“ (Ibid). Nejasnosti s financováním zřejmě přetrvávaly i po roce 1965.

Pod Prokopem Havlíkem trpěl Masaryktown také nezájmem veřejnosti. V roce 1964 se Masarykův ústav pravděpodobně dostal do takové finanční tísně, že podle předsedy Havlíka nebyl schopen vydávat 16 000 dolarů ročně na provoz parku. Dokonce se ani neorganizoval tradiční československý den, ale pouze krajanský piknik. (Matusiáková, 1999: 68). Organizaci byl městskou částí Scarborough dokonce nabídnut odkup celého parku za cenu 300 000 dolarů (Czechs hang on to land, 1964). To ovšem vedení MMI po zralé úvaze odmítlo.

V roce 1967 Kanada oslavovala 100 let od svého „založení“. Krajanská komunita k tomuto výročí připravila celou řadu aktivit, jež byly prezentovány pod hlavičkou „Our centennial project“ (Naše hlasy, 1967: 5). Šlo o finanční dar ČSNS torontské univerzitě, který měl být po dohodě použit na tříletý plat pro profesora české a slovenské literatury. Krajané si vytkli za cíl postavit na Masaryktownu bazén a posílit tak atraktivitu celé lokality, která v předchozích letech skomírala. Dalším úkolem v rámci projektu bylo vydání publikace shrnující dosavadní historii Čechů a Slováků v Kanadě (cf. Gellner & Smerek, 1967). Tato snaha byla částečně narušena tím, že svou knihu v roce 1967 vydali i Slováci. (Slovaks in Canada od Josefa Kirschbauma, cf. Kirschbaum, 1978: 65). Prvního a druhého července se v rámci montrealského EXPO měl konat velký všesokolský slet. Již v březnu byl pak v Masaryk Hall uspořádán koncert české a

slovenské vážné hudby²⁶. V neposlední řadě vyšlo také výroční číslo Našich hlasů (Naše hlasy, 1967) a byl zaslán charitativní dar na jídlo do Indie. Všechny tyto aktivity měly samozřejmě velký propagační efekt a krajané si od nich slibovali medializaci a zlepšení všeobecné znalosti o Československu. V dalším kroku pak mohlo toto povědomí být využito při komunikaci a prosazování politické agendy. Po světové výstavě EXPO v Montrealu se komunita rozšířila o asi 120 nových krajanů, kterým se podařilo emigrovat v rámci zájezdu Čedoku (Pracující turisté, 1967).

5.1. Výzvy a otázky Pražského jara

Čechoslováci v Kanadě velmi pozorně sledovali dění v roce 1968. Z článků publikovaných v krajanských novinách je zřejmé, jaký optimismus panoval mezi krajany v Kanadě. Míru uvolnění v druhé polovině 60. let lze ilustrovat i na výzvě, která se objevila v krajanském tisku na počátku roku 1968. Ministerstvo zahraničí v Ottawě vyzývalo krajany, aby zasílali seznam konfiskovaného majetku po únoru 1948. Z podnětu ČSNS byla totiž zahájena jednání s československými oficiálními místy o možnostech náhrady za utrpěné škody (Naše hlasy, 1968: 1).

Měnicí se situace v Československu před srpnem 1968 ovšem paradoxně znamenala další neshody a nedorozumění mezi krajanskou komunitou v Kanadě. Základní rozpor v podstatě navazoval na konflikt v 50. letech. Lišil se pohled v otázce spolupráce s Dubčkovým „reformovaným“ komunistickým režimem na postupném uvolňování a „obnově“ demokratického zřízení a dále v otázce návaznosti případného obnoveného a reformovaného Československa na Košický program. Zatímco starší krajané sdružení kolem Nového domova a Masarykova ústavu zásadně odmítali jakoukoliv spolupráci s komunisty, někteří lidé kolem Našich hlasů, převážně z poúnorové imigrační vlny, si dokázali určitou formu spolupráce představit:

„...Považujeme proto za svou povinnost prohlásit, že jsme ochotní spolupracovat s Komunistickou stranou na uskutečňování tohoto programu...“ (Naše hlasy, 1968d: 1).

²⁶ Na koncertě zahráli Charles Dobias na housle a Leo Barkin na piáno.

Cílem byla jakákoliv „demokraticky založená“ aktivita, která by vedla ke zlepšení situace občanů Československa. Na pozadí tohoto konfliktu je pak možná vidět ideologický spor více levicověji smýšlejících redaktorů Našich hlasů a pravicovějších předúnorových emigrantů kolem Gustava Přístupy (cf. Čermák, 1968: 1; Naše hlasy, 1968d). 30. března 1968 uveřejnily Naše hlasy svůj postoj, na což ostře reagovaly v Novém domově Československé národní sdružení v Kanadě, Stála konferencia slovenských demokratických exulantov, Masarykův ústav a Organizace politických vězňů čsl. komunistického režimu. Tyto organizace navrhovaly spíše zatím vyčkávat, jak se situace vyvine, a postavily se proti spolupráci s KSČ. Pragmatickou a neutrální pozici v tomto sporu zaujali např. Jan Waldauf, Josef Čermák a Jiří Corn.

„A tak říkám Komunistické straně. Vítám všechno, co ulehčí život čs. lidu. Ale nežádejte ode mne potlesk. Bez ohledu na to, jak mnoho pro Československo uděláte, těžko splatíte dluh, který zemi dlužíte.“ (Čermák, 1968).

U Corna a Čermáka byla tato radikální pozice Našich hlasů důvodem k rezignaci na funkce v redakční radě (Čermák, 1968). Než celý spor stihl nabýt výrazných osobních rozměrů, vtrhla do Československa vojska Varšavského paktu, a tak k další výraznější konfrontaci nedošlo. Československý exil v Kanadě naopak stál před celou řadou nových úkolů a výzev.

6. 21. SRPEN 1968: BOD ZLOMU

Poměrně nečekaný vpád vojsk Varšavského paktu do Československa 21. srpna 1968 a okupací potlačené Pražské jaro znamenaly logicky velké změny pro československý exil po celém světě, Kanadu nevyjímaje. Rok 1968 byl v případě československé menšiny v Kanadě srovnatelný svým významem s událostmi v únoru 1948. Z krátkodobého hlediska byl v nepřehledné situaci prvních posrpnových dní úkol krajanů jasný - upozornit kanadské orgány na novou vlnu bezpráví v Československu.

Dne 21. srpna 1968 brzy ráno místního času odletěla z Toronta do Ottawy delegace československých krajanů. Během odpoledne delegaci přijal kanadský ministr zahraničí Mitchell Sharp (*Secretary of State for External Affairs*) (Matusiáková, 1999: 72). Jedním z prvních iniciátorů celé této akce byl údajně bývalý generální konzul ČSR v Kanadě Josef Kotrlý (61. sjezd ČSSK, 2009: 8), zúčastnili se např. i Jindřich Zoder, Ota Hora, Otto Bruck (*Invasion of Czechoslovakia*, 1968).

Zhruba za týden, 29. srpna 1968, zorganizovaly krajanské spolky demonstraci před kanadským parlamentem. Na demonstraci se sjelo několik stovek exulantů a emigrantů z Ottawy, Montrealu, ale i z Hamiltonu a Toronta. Zástupci měli možnost mluvit s ministerským předsedou Pierrem Trudeau, velkým budoucím spojencem Michellem Sharpem a ministrem práce a imigrace Johnem McEachernem (Zpráva jednatele za rok 1968, 1969, Matusiáková, 1999: 72).

Demonstrace a snaha o komunikaci stavu v Československu představitelům kanadské administrativy předznamenaly hlavní náplň exilové činnosti v prvních dnech a týdnech po 21. srpnu 1968. Krajanská komunita v Kanadě podpořená spíše náhodou také kanadskými médii se snažila během srpna přimět kanadskou stranu, aby se zabývala vážnou situací občanů Československa. Došlo přitom k plánovanému využívání všech možných kontaktů, které v průběhu činnosti exulanti získali na kanadské straně. Dne 26. srpna 1968 krajané vypracovali rezoluci spolu s dalšími 23 kanadskými exilovými

organizacemi zemí východního bloku (Poděkování MMI Mitchellovi Sharpovi, 1968). V rezoluci žádali kanadskou vládu, aby téma protlačila do agendy Valného shromáždění OSN (Hodboď, 2008: 53) a aby byl vznesen požadavek na mezinárodní společenství týkající se obnovy svobodných poměrů v Československu. Touto obnovou byla myšlena i případná vojenská intervence. „Ottawa“ ovšem odmítla automaticky tlumočit všechny požadavky československého exilu a oficiálně zaujala spíše vyčkávací pozici. Situace se začala měnit až zhruba po dvou týdnech, když příliv československých uprchlíků do Rakouska nepřestával polevovat (Madokoro, 2009: 164). Kanadské ministerstvo zahraničí začalo interně mluvit o možnosti humanitární krize. Dne 2. září 1968 svolal ministr Sharp schůzku, kde spolu s ministrem zaměstnanosti a imigrace MacEachenem oznámil rozhodnutí, že Kanada udělí uprchlický status československým uprchlíkům (Ibid).

Je otázkou, nakolik krajanská komunita ovlivnila rozhodnutí kanadské vlády přijmout nové československé „posrpnové“ uprchlíky. Mezi exulanty se objevuje názor, že toto rozhodnutí bylo velmi ovlivněno konstantním tlakem na kanadská oficiální místa a upozorňováním na porušování demokratických principů v Československu (Interview Hora, 1991; Interview Čermák, 2005). Nejnovější kanadské studie ovšem naznačují, že rozhodnutí Kanady bylo motivováno mnohem pragmatičtějšími důvody. Postoj Kanady byl vytvářen v kontextu vnitropolitických témat i mezinárodní situace.

6.1. K reakci a politice kanadské administrativy

Kanadský premiér Pierre Trudeau se 21. srpna 1968 nacházel na dovolené ve Španělsku (Madokoro, 2009). Byl tedy požádán, aby se vrátil urgentně zpět do Ottawy. Zde začala vznikat spíš opatrná formulace k situaci v Československu, která předně neměla implikovat zapojení Kanady v rámci Severoatlantické aliance (*North Atlantic Treaty Organisation*, NATO) v ozbrojeném řešení konfliktu. Slovy kanadského velvyslance v Moskvě Roberta Forda kanadská strana nevnímala sovětskou invazi jako „počátek nové agresivní vojenské politiky v Evropě“ (Madokoro, 2009: 163). Také sám Trudeau víceméně respektoval sovětské sféry vlivu (Bothwell & Granatstein, 1990: 191).

Poté, co se kanadští úředníci seznámili s obecným profilem lidí, kteří utekli z Československa (úroveň vzdělání a pracovní kvalifikace), začalo se na kanadské straně přemýšlet, jak nejlépe využít dané situace. Českoslovenští uprchlíci byli vnímáni jako možný důležitý příspěvek do snahy zajistit růst kanadské ekonomiky. I přesto, že v této době došlo k rozšiřování kanadských univerzit a tím se zvýšil i počet vysokoškolsky vzdělaných Kanadčanů, potřebovala Kanada pro svůj rozvoj stále více vzdělaných lidí. Právě schopnosti, vzdělání a schopnost adaptovat se byly i jedním z důležitých kritérií pro příjem uprchlíků v rámci imigračního zákona z roku 1967. Touto motivací se tedy řídila Trudeauova strategie. Cílem bylo vybrat co nejschopnější československé uprchlíky. To vše pod oficiální rétorikou záchrany uprchlíků před „strachem z pronásledování“ (Madokoro, 2009: 164). Postoj Kanady byl determinován tzv. Uprchlíkovou konvencí z roku 1951 (*United Nations Convention relating to the Status of Refugees, Refugee Convention*) (Bissett, 2005: 2), ale zejména čerstvě přijatým zákonem o imigraci (*1967 Immigration Act*). Při vytváření této strategie kanadská strana často navazovala na zkušenost z roku 1956, kdy byl zorganizován přesun a začlenění 37 000 Maďarů, kteří byli nuceni opustit zemi poté, co bylo potlačeno Maďarské povstání (Madokoro, 2009: 162). Jednalo se o velkou humanitární akci, která byla umně využita v rámci komunikace kanadských politických elit. Otázky přistěhovalectví jako volebního tématu dokázala využívat zejména Liberální strana, která byla shodou okolností v Kanadě u moci v daném období (Nenette & Trebilcock, 1998, Whitaker, 1977 In: Madokoro, 2009: 169).

Na tomto místě stojí za to připomenout, jak výše popisovaná vnitropolitická konstelace kontrastuje s obdobím po únoru 1948. V té době Kanada potřebovala zejména manuální sílu do zemědělství, dolů apod. Neexistovala partikulární politická ani ekonomická poptávka po kvalifikované pracovní síle, tudíž neexistovaly ani instrumenty v kanadském systému. V důsledku tak i vzdělání exulantů z Československa museli po příchodu do Kanady začít pracovat na farmách, v lesích a dolech (samozřejmě dílem i kvůli splácení dluhu za transport do Kanady) (e.g. Interview Waldauf, 2005; Interview Locherová, 2006). Také uznávání předchozího vzdělání a praxe se staly v 50. letech spíše problematickými a řada exulantů a emigrantů tak vstupovala na pracovní trh v Kanadě

zcela bez zkušeností a kvalifikace. I zde je možné hledat příčiny určité tenze mezi „únorovou“ a „srpnovou“ imigrační vlnou. Vrcholní zástupci Českoslováků v Kanadě se snažili vymoci oficiální odsouzení nové vlny bezpráví v Československu, či dokonce vojenskou intervenci na ochranu republiky. Situace se ve srovnání s rokem 1948 lišila, a to mimo jiné i v tom smyslu, že již existovala Severoatlantická aliance (*North Atlantic Treaty Organisation*, NATO), jejímž členem Kanada byla od roku 1949. Při přípravě oficiálních vyjádření a konkrétní kroků na pomoc Československu tedy Kanada musela reagovat i v kontextu svého členství v NATO, a to jak v otázce ochrany hranic „nezávislého“ Československa, tak v otázkách případné pomoci nové vlně uprchlíků. I přes tlak československých exulantů v Kanadě tak nebyla možnost vojenské intervence ze strany Kanady nikdy vážně uvažována (Madokoro, 2009: 162).

6.2. Srpnová imigrační vlna

Dne 6. září 1968 vláda oznámila zahájení limitovaného imigračního programu pro Čechy, kteří mají zájem o emigraci do Kanady. Pro tento program neměl platit požadavek doložit sponzorství cesty do Kanady, finanční asistenci a případného nového zaměstnavatele v Kanadě (Madokoro, 2009: 165). Kanadská vláda uvolnila dva miliony dolarů na pokrytí cestovních výloh a začlenění předpokládaného počtu 2000 uprchlíků. Ambice získat co nejkvalitnější uprchlíky vedla dokonce k vyslání zvláštního týmu do Vídně, vedeného členem parlamentu Andrew Thompsonem. Cílem bylo poskytnout podporu zejména kvalifikovaným Českoslovákům při rozhodování o Kanadě jako o místu možné emigrace (Madokoro, 2009: 164). Finanční prostředky se v říjnu roku 1968 zdály nevyčerpány, proto Kanada rozšířila působnost programu i na československé studenty, kterým mělo být umožněno pokračovat ve studiu na kanadských univerzitách (Ibid).

První skupina dorazila do Toronta 15. září 1968. Jednalo se o 203 uprchlíků, z nichž většina už měla v Kanadě rodinu či přátele. (Madokoro, 2009: 166). Kanadská média zdůrazňovala věk, dobré „neuprchlické“ vzezření nově příchozích a jejich kvalifikaci. Většina lidí z této první skupiny se usadila v Ontariu, ale část se vydala do préríjních provincií Alerty a Manitoby. Ženevský Mezivládní výbor pro evropskou migraci

(*Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM*) registroval enormní zájem o emigraci do Kanady (Jeřábek, 2005: 151).

Do Kanady během poměrně krátké doby dorazilo několik tisíc nových Čechoslováků. Je evidentní, že Čechoslováci se jako přínos pro kanadskou ekonomiku začali osvědčovat, protože na jaře roku 1969 byl předpokládán počet imigrantů rozšířen z 2 000 na 12 000. Dle záznamů z roku 1969 mělo přijít až 19 000 Čechů a Slováků (MZV ČR, 2007). Celkově se tak komunita výrazně rozrostla. Podle národního kanadského muzea bylo v roce 1971 v Kanadě celkově 57 840 Čechů a 24030 Slováků (27. Kongres ČSNS, 1974: 5). Jak již bylo naznačeno u vůbec první skupiny poúnorových emigrantů, příslušníci této vlny se rozptýlili po celé Kanadě. Podle odhadů asi 1 500 uprchlíků našlo svůj nový domov v Britské Kolumbii (61. sjezd ČSSK, 2009: 27). Novou vzpruhou pro krajanský život byl i příchod relativně významného množství emigrantů do oblasti Alerty. Zdeněk Fišera, Jan Saler či Jan Salus začali aktivně organizovat krajanskou činnost (61. sjezd ČSSK, 2009: 24). Zvláštní skupinou v posrpnové vlně se stali tzv. „Kubánci“. Jednalo se o cestující na lince Praha – Havana, kteří při mezipřistání na kanadském území vystoupili z letadla a emigrovali do Kanady (Jeřábek, 2005). Nejčastěji tomu tak bylo na letišti v Maltonu (Montreal) a Ganderu (Nové Skotsko) (61. sjezd ČSSK, 2009: 26). Tento způsob emigrace měl nevýhodu, že trvalo delší dobu, než kanadská strana udělila uprchlíkům status imigranta (*landed immigrant status*). Proto byli tito lidé často odkázáni na pomoc montrealské odbočky ČSNS a zejména na skupinu kolem organizátorů Montrealských bazarů. Příchod imigrantů se zpomalil počátkem 70. let (Jeřábek, 2005: 159). Bylo to důsledkem postupujících normalizačních procesů v Československu a přijetím nového zákona, který znesnadňoval opuštění země (č. 114/1969 Sb., Vládní nařízení, jímž se stanoví, v kterých případech může být vydání cestovního dokladu odepřeno).

Důležitou roli v procesu emigrace „osmašedesátníků“ měl také Americký fond pro československé uprchlíky, a to hlavně díky možnostem operovat přímo v Rakousku a v Německu a díky nasbíraným zkušenostem (Jeřábek, 2005: 153). Na dopravu z Evropy do Kanady fond poskytl půjčky ve výši 122 000 amerických dolarů (Ibid: 161).

Struktura nové emigrantské vlny se lišila od pounorových či předválečných exulantů a emigrantů. Jednalo se spíše o lidi mladšího věku, často vzdělané (vědci, vysokoškolští studenti, učitelé, doktoři, novináři). Mnoho z nich umělo anglicky, francouzsky či německy. Vlastnili platné pasy a často s sebou dokázali odnést i určitý finanční obnos (Madokoro, 2009: 164). Většina uprchlíků nejprve vyčkávala s žádostí o azyl v nové zemi a čekala, jak se situace v Československu vyvine (Loescher, 2001 In: Madokoro: 2009: 164). I proto Kanada vyslala do Vídně zvláštní komisi zmiňovanou výše.

Zdá se, že v porovnání s únorovou vlnou 1948 bylo mnohem snazší a rychlejší zapojení nově příchozích do systému v nové zemi. Integrace nově příchozích do kanadského systému probíhala dle oficiálních míst „relativně hladce“ (Madokoro, 2009: 165). Torontský deník *Globe and Mail* informoval v říjnu 1968, že už více než 800 uprchlíků našlo práci, více než polovina z nich potom v rámci své původní profese (*Globe and Mail*, 1968: 9). Statistika z roku 1971 pak ukazuje, že nezaměstnanost mezi emigranty z posrpnové vlny byla pouze lehce nad celokanadským průměrem (Madokoro, 2009: 165). Velká role v tomto procesu byla kanadskou administrativou připisována krajanským organizacím, které po příjezdu pomáhaly se začleněním (Ibid).

6.3. Dynamika československého exilu v Kanadě po srpnu 1968

Existující československá menšina v Kanadě dokázala pružně reagovat na rozhodnutí kanadské vlády přijmout velké množství československých uprchlíků. Skrze pomoc nově příchozím chtěla komunita přispět ke snadné integraci a následnému rychlému zapojení do krajanské činnosti, kde po srpnu 1968 dostal antikomunistický postoj zcela nový rozměr. Krátce po srpnu 1968 tak vzniklo několik nových afilací existujících spolků, jiná existující sdružení získala na důležitosti, např. díky své orientaci na humanitární pomoc.

V Ottawě byl takto z popudu místní odbočky ČSNS obnoven Sokol, který měl přitáhnout nově příchozí z Rakouska. Ti se měli nejprve začlenit do organizace primárně „nepolitického“ rázu a následně získat zájem i o politicky profilované ČSNS (Hodboď, 2009). Obdobně Klub nových (*Newcomers Club*) vzniklý z iniciativy Karla Buzka již

v roce 1966 měl za cíl po srpnu 1968 pomoci integraci nově příchozích Čechoslováků. Do čela organizace se postavil šéfredaktor Nového domova z 50. let Rudolf Nekola. Klub spolupracoval s dalšími organizacemi na přípravě protestů a demonstrací proti okupaci (Zaoral, 2001: 139). V organizaci se výrazně angažoval také Mirko Janeček, jenž stál u zrodu nového periodika Hlas nových (název byl později změněn na Kanadské listy). Vzhledem k tomu, že Janeček pracoval pro kanadskou imigrační službu, byl důležitým kontaktem pro pomoc srpnovým uprchlíkům. V květnu 1976 ho při své návštěvě Toronta jmenoval Ján Papánek pověřencem AFCR v Kanadě (Jeřábek, 2005: 165).

V Torontu sloužila nově příchozím Imigrační kancelář ČSNS sídlící blízko univerzity na 480 University Avenue (Pracující turisté, 1967). Materiální pomoc pomáhal zajišťovat Dámský odbor, který fungoval již od roku 1960 v rámci ČSNS. V čele stála Ruth Petříčková a hlavním cílem po srpnu 1968 byla pomoc nejen nově příchozím Čechoslovákům v Kanadě, ale i v táborech v Evropě. Kromě sbírek šatstva, nábytku a peněžních darů Dámský odbor vykazoval také kulturní činnost pořádáním přednášek a kulturních programů pro zájemce z Toronta (Rohnová In: 61. sjezd ČSSK, 2009: 20). Do pomoci se zapojili i v Montrealu, mimo jiné skrze již výše zmíněné Montrealské bazary. Manželka významného průmyslníka Velana Olga stála spolu s generálem Václavem Vlčkem u zrodu bazarů, jejichž výtěžky šly na pomoc uprchlíkům a nově příchozím. Byla přitom navázána spolupráce s Americkým fondem pro československé uprchlíky (Košacká In: Ibid, 18).

Pomoci nově příchozím se snažila také Československá kampelička (*Czechoslovak Credit Union Limited*), která zajišťovala velmi výhodné úvěry a půjčky. Kampelička byla založena už na přelomu let 1952 a 1953 pod vedením Josefa Kyselky²⁷, ještě před příchodem srpnové emigrační vlny měla více než tisíc členů a celkové jmění kolem milionu kanadských dolarů. (Naše hlasy, 1967: 42)

²⁷ Mezi prvních 20 věřitelů patřili krajané: Štalmach, Bernášek, Šilhan, Pallas, Polický, Corn, Tůma, Havlík, Hradská, Nekola, Peřina, Šťastný, Štafl, Rejzek, Mikulič a Kyselka. (Naše hlasy, 1968b: 6)

Ačkoliv se starší exulanti a emigranti (zejména z poúnorové vlny) snažili zapojit nově příchozí do krajanského života, potýkali se zpočátku s jejich nezájmem. Ve srovnání s vlnou, která do Kanady dorazila po únoru 1948, se skutečně noví krajané zapojovali jen pozvolna. Z výročních zpráv provinčních odboček ČSNS na kongresu v ontarijském Kitchineru v roce 1972 vyplynulo, že sdružení řešilo problém se zapojením nově příchozích v rámci celé Kanady (24. Kongres ČSNS, 1972: 3-5). Ve své analýze exilu označil Jiří Corn (Corn, 1987: 5) u „osmašedesátníků“ (v jeho označení emigrace v letech 1968-1972) následující charakteristiky: „*nedůvěra v organizovanost, odnárodňování, rychlá asimilace a integrace, apolitičnost a egoismus*“. Charakteristiky samozřejmě nelze paušalizovat. Problém se zapojením lze dobře ilustrovat například i na obsazení vrcholných funkcí v exilových spolcích (Hodboď, 2009). Jedním z mála aktivních hned po příchodu byl Miloš Šuchma. Již počátkem 70. let figuroval v čele imigrační komise ČSNS, jež měla na starosti příchod nových emigrantů a komunikaci této problematiky s federálním ministerstvem financí (Ibid: 56). Na západním pobřeží Kanady pak šlo např. o Miloše Zacha (Zach, 2006). Ve svém projevu na kongresu ČSNS v květnu 1971 odstupující předseda ČSNS Antonín Daičar vyzýval ke generační změně ve vedení jmenované organizace. Svou připravenost předat funkce mladším exulantům a emigrantům deklarovali i někteří další místopředsedové. Ještě v roce 1979 si nicméně předseda ČSNS Ludvík Urban na kongresu postěžoval, že velká část příchozích po roce 1968 je i deset let poté mimo aktivní činnost v komunitě (Hodboď, 2008).

Etablování exulanti a emigranti z předválečné a zejména poúnorové vlny stáli také před následujícím „morálním“ dilematem. Z Československa totiž mnohdy odcházeli lidé, kteří donedávna patřili mezi aktivní členy KSČ, v několika případech snad i mezi aktivní organizátory či účastníky komunistického bezpráví. Měli se tito noví emigranti stát součástí antikomunisticky laděné krajanské komunity, či dokonce zaujímat místa ve vedení sdružení a spolků? „Zasloužili“ si vůbec pomoc? Mnoho exulantů tedy muselo zaujmout stanovisko k tomuto citlivému problému. Jak uvádí Jeřábek (2005: 158) krajanská i exilová komunita přijala tyto emigranty do svých řad, protože byli důkazem nefunkčních a utopických představ československého režimu.

Jedním z mála pozitiv na nově vzniklé situaci po srpnu 1968 byl fakt, že jednotlivé krajanské organizace a jejich frakce, které spolu soupeřily během 50. let, začaly opět intenzivně spolupracovat. Zdálo se, že společný cíl, tedy snaha upozornit kanadské orgány na novou vlnu bezpráví ve staré vlasti, alespoň na nějakou dobu dal zapomenout rivalitě a stranické orientaci. Tato jednotnost se tradičně projevovala při organizaci protestních akcí. Jejich cílem bylo neustále připomínat otázku Sověty okupovaného Československa. 21. srpen patřil mezi vrcholy krajanských politických aktivit (Hodboď, 2008). Výročí okupace se stalo symbolem boje Čechoslováků v Kanadě proti režimu v Československu.

Hned na první výročí okupace, tedy 21. srpna 1969, proběhla rozsáhlá protestní akce v Ottawě. Organizačně přípravy na demonstraci vedla zejména ottawská odbočka ČSNS (Květa Hiklová, Jiří Římek) (22. Kongres ČSNS, 1970: 7). Informace o demonstraci se kampaňovitě šířily mezi krajany během celého léta. Lze uvést např. články Oty Hory v exilových periodících *Nový domov*, *Naše hlasy*, *Denní hlasatel* pod titulky: „*Naše povinnost 21. srpna 1969: Vyburcovat svobodný svět – Volat o pomoc za umlčený národ*“ (Hodboď, 2008). Těsně před výročím okupace se navíc mezi komunitou šířily údajné zprávy, že se Sověti chystají vyhlásit Československo další sovětskou republikou. (Ibid) To vyburcovalo krajany ještě více (22. Kongres ČSNS, 1970: 8). Protestní akce se zúčastnili exulanti a emigranti z Toronta, Hamiltonu, Montrealu i dalších měst. Průvod směřoval k pomníku padlých před kanadský parlament. Před sídlem parlamentu na Parliament Hill pak k demonstrantům krátce promluvil kanadský ministr zahraničí Sharp. Krajané v rámci akce uspořádali i tiskovou konferenci (Komentář Rezoluce 21. Kongresu ČSNS, 1969), a tak měl celý protest odezvu v médiích po celé Kanadě (e.g. Hamilton, 1969, Blakely, 1969).

Vhodnou příležitostí pro medializaci témat, za která československý exil v Kanadě bojoval, se koncem 60. let staly také návštěvy oficiálních politických představitelů Sovětského svazu v Kanadě a také cesty kanadských politiků do SSSR. V předvečer návštěvy sovětského ministra zahraničí Andreje Gromyka v Ottawě v roce 1969 byl např. zaslán telegram ministru zahraničí Sharpovi se žádostí, aby při jednání se sovětským

protějškem připomněl případ okupace Československa (Hodboď, 2008). Během návštěvy 1. října 1969 bylo také zorganizováno menší protestní setkání (Hora In: 26. Kongres ČSNS, 1974: 5).

7. 70. LÉTA: ROZČAROVÁNÍ A NADĚJE V HELSINSKÉM PROCESU

Protestní akce a demonstrace patřily k důležitým součástem činnosti krajanské komunity i v 70. letech 20. století. V případě jubilejních let (1973 – 5. výročí okupace, 1978 – 10. výročí sovětské okupace ČSSR) pak šlo o akce, kterým předcházela několikaměsíční příprava a nechyběla masivní publicita. Velmi často se demonstrací účastnili i příslušníci ostatních etnických skupin ze Sověty porobených národů. Čechoslováci se pak recipročně účastnili také akcí v rámci jejich významných výročí. Centry demonstrací se pak staly zejména Ottawa a Toronto (Hodboď, 2009).

K pátému výročí okupace, v roce 1973, se vydalo 16 000 pohlednic s motivy dnů invaze do Československa. Dále byl vydán arch 30 000 známek s motivy z okupace rodné vlasti dle námětu krajana Lněničky (23. *Kongres ČSNS*. Montreal, 1973). Známky se nalepovaly na dopisy zasílané nejen kanadským úřadům, ale všem Kanadánům a měly připomínat, že Československo je stále okupováno sovětskými vojsky (Hodboď, 2008: 51). Samotná demonstrace byla organizovaná jak v Ottawě, tak v Torontu a trvala dva dny. Na 20. srpna ČSNS zorganizovalo v centru Toronta tři a půl hodiny dlouhou kolonu alegorických aut s antikomunistickými hesly. O den později proběhla manifestace, které se zúčastnily i exilové spolky z ostatních zemí střední a východní Evropy, jež se nacházely pod sovětským vlivem. Součástí akce byla i osvětová výstava v Canadian National Exhibition, kterou zhlédlo několik tisíc Kanadánů (Hájek In: 23. *Kongres ČSNS*. Montreal, 1973; Fellmann In: 28. *Kongres ČSNS*: 9).

V průběhu 70. let se zintenzivnila spolupráce s exilovými a krajanskými organizacemi ve světě. Mezi nejčastější institucionální partnery patřilo sokolské hnutí, Československá společnost pro vědu a umění (*Czechoslovak Society of Arts and Sciences*, SVU), Československá národní rada americká (*Czechoslovak National Council of America*, ČNRA) a zejména Rada svobodného Československa. S ČNRA spolupracovalo ČSNS např. na rezoluci *Žádáme odchod sovětských vojsk z Československa* v roce 1970, jež

byla mediálně pokryta většinou významných celokanadských periodik (Zaoral, 2001: 37). ČNRA zase podpořila kanadský exil při protestech proti kanadskému vystoupení uměleckého souboru Rudé armády, tzv. Alexandrovců, které krajané vnímali jako nástroj sovětské propagandy (Hora, 1970: 9). Sokolský manifest podepsaný také ČSNS vydaný u příležitosti 3. sletu československého sokolstva v zahraničí ve Vídni je příkladem spolupráce se sokolským hnutím (25. Kongres, 1973: 8).

Klíčovou roli ve spolupráci kanadského a celosvětového československého exilu hrála v 70. letech nicméně Rada svobodného Československa. Na její „resuscitaci“ v polovině 70. let se výrazně podíleli právě čelní představitelé Čechoslováků v Kanadě. Ota Hora, Viktor Fic, Vladimír Krajina, Marcel Kvetko stáli ve vrcholných funkcích Rady, torontský Rudolf Fraštacký se stal dokonce jejím předsedou. Mnohá jednání se tak přesunula z Washingtonu do Toronta (cf. Povolný, 2007). Mnohá stanoviska a politické programy ČSNS tak v tom období úzce korespondovala se stanovisky RSČ. RSČ se stala zásadní exilovou platformou v procesu, který v průběhu 70. let politicky zaměstnával exil asi nejvíce, totiž v procesu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (*Conference for Security and Co-operation in Europe*, KBSE).

7.1. Od Helsinek k Bělehradu

KBSE se stala jednou z nejvýraznějších událostí na mezinárodní scéně 70. let. Pro československý exil v Kanadě znamenala vznik nové platformy, na které se dalo bojovat za myšlenky návratu demokracie do Československa.

V náznacích se možnost jednání mezi Východem a Západem rýsovala již nejméně od poloviny 60. let. (Recapturing the spirit of Helsinki, 2005). Téma lidských práv pak asi poprvé výrazně diskutovala Deklarace NATO o vztazích mezi Východem a Západem. Do té byl začleněn návrh Belgie předložený Meziparlamentní unií, podle kterého mohlo být vzájemných výhod a porozumění dosaženo svobodnějším pohybem osob, idejí a informací (Povolný, 2007: 62). Následná výměna návrhů a protinávrhů se roztáhla do celého konce 60. let.

V 70. letech nejprve probíhala jednání ve finském Dipoli, následně se uskutečnila konference v Ženevě, a to jako dvoukolová (první kolo v roce 1973, druhé na přelomu let 1974 a 1975) (Povolný, 2007: 96). V roce 1975 se pak jednání přesunula do Helsinek. Jednání se zúčastnilo 34 zemí - evropské země s výjimkou Albánie, z mimoevropských USA a Kanada (Fidler & Plechanovová, 2000: 181).

Sovětský svaz se nejprve snažil zabránit účasti USA na dipolských jednáních, ale po negativní reakci západoevropských zemí se musel s jejich účastí smířit. Lidská práva a základní svobody visely nad dipolskými poradami jako ožehavá otázka, jejíž rozřešení mělo určit, zda se vůbec konference v Helsinkách uskuteční. Byla to opět Belgie, kdo nejprve protlačil lidská práva do závěrečného dokumentu jednání Meziparlamentní unie, a to ve smyslu Univerzální deklarace lidských práv přijaté OSN v roce 1948. Následně bylo toto téma představeno jako společný požadavek Evropského společenství a Sovětský svaz byl postaven před ultimátum: buď se téma lidských práv bude diskutovat na KBSE, nebo se jí země Evropského společenství nezúčastní. Výsledkem byl kompromis o „spolupráci na humanitárních a jiných polích“, který se později stal základem známého třetího koše Závěrečného aktu KBSE (Povolný, 2007: 92). Následná jednání v Ženevě se nesla ve znamení dvou hlavních témat: pozdějšího Principu VII Závěrečného aktu (Respekt pro lidská práva, základní svobody) a třetího koše. Západ přitom viděl třetí koš jako „konkrétní výraz principu lidských práv z prvního koše (Thomas, 2001: 77).

Kanadský exil postupoval v součinnosti s hlavním exilovým orgánem, Radou svobodného Československa. Ta byla nicméně paralyzována vnitřními spory, a tak bylo nutné nejprve znovu potvrdit status organizace jako vrcholného orgánu československého exilu. V listopadu 1972 se ve Washingtonu zúčastnil zasedání Rady z kanadských představitelů Ota Hora. Byla jmenována pracovní komise ve složení Ota Hora, Jiří Horák, Adolf Klimek, Ján Papánek, Mojmír Povolný, Emil Ransdorf, Vavro Ryšavý a další Čechokanadčan Jiří Škvor (Povolný, 2007: 110). Komise měla jednak oživit činnost Rady a získat tak silný mandát pro zastupování v chystané KBSE, dále měla vypracovat „position paper“, který by sloužil jako základní dokument v jednání s oficiálními místy

v USA i Kanadě. Pracovní komise svůj úkol splnila a podařilo se jí urovnat dlouholetý rozkol v RSC, který vyvstal v druhé polovině 60. let mezi Radou a Výborem svobodného Československa (Povolný, 2007: 112). Novým předsedou se stal významný představitel kanadského exilu Rudolf Fraštacký.

Rámcem zahraniční akce československého exilu (včetně kanadského) vycházel ze závislosti na politice mocností - USA vůči Sovětskému svazu a jeho bloku (i.e. ČSSR), z hledání podpory ve světovém veřejném mínění a z víry, že exil reprezentuje okupovaný národ a jedná v jeho jménu. Na základě těchto předpokladů se pak musel exil stavět vůči jakýmkoliv ústupkům, které by potvrzovaly a protahovaly status quo nastolený v Evropě po roce 1948 (Povolný, 2007: 104).

Rezoluce zasláná před začátkem jednání premiérovi Kanady Trudeauovi zdůrazňovala relevanci a pravdivost krajanských názorů a postojů týkajících se situace v Československu. Kanadská vláda byla varována, že Sověti budou chtít využít i této příležitosti, aby veřejně byla uznána tehdejší situace ve střední Evropě. (Hodboď, 2008: 54).

Druhá etapa jednání konference se konala za zavřenými dveřmi v Ženevě. Československý exil v Kanadě byl zpravován skrze Radu svobodného Československa. Ján Papánek se snažil zúčastnit těchto jednání jako pozorovatel (Hodboď, 2008). Pro případnou pomoc při formulaci stanoviska Kanady pro konferenci v Helsinkách delegovalo ČSNS své představitele, Jaroslava Boučka a Jiřího Corna. Všechna jednání se nicméně vedla jako tajná a nekonaly se ani tiskové konference (Final Recommendations of the Helsinki Consultations, 1973). Přesto bylo známo, že 96 bodů pořadu jednání bylo rozděleno do třech komisí (košů), které jednaly jako samostatné jednotky. První - o bezpečnosti Evropy, druhá - o spolupráci v hospodářských a vědeckých záležitostech, třetí - o lidských právech (Helsinki Final Act, 1975).

Byly to zejména neutrální země, které pomáhaly formulovat závěrečný dokument celého více než tříletého procesu. Dokument zvaný Závěrečný akt (*Helsinki Final Act*) byl 1.

srpna 1975 přijat všemi zúčastněnými zeměmi (Helsinki Final Act, 1975). Celý dokument však byl ve smyslu mezinárodního práva bez jakékoli závaznosti - nedal se tedy vymáhat. Pro krajaný byly klíčové výsledky jednání zejména v rámci prvního a třetího koše. V rámci evropské bezpečnosti se jednotlivé země zřekly použití síly při řešení mezinárodních problémů, byla zde konstatována neměnnost hranic a nezasahování do vnitřních záležitostí jiných států (Hodboď, 2008: 54). Třetí koš se věnoval otázkám humanitárním, problémům volné výměny informací, kontaktům mezi členy rodiny žijícími na obou stranách železné opony a problematice lidských práv vůbec. Nedodržování bodů z třetího koše ze strany sovětských satelitů nakonec vedlo ke vzniku hnutí jako Charta 77 (Ibid.).

Krajané v USA i Kanadě nemohli být s výsledkem helsinských jednání spokojeni a snažili se intervenovat u svých vlád ještě před finálním podpisem Závěrečného aktu. Zastupitelstvo RSC v červenci 1975 v Torontu kriticky zhodnotilo dokument připravovaný k podpisu v Helsinkách. Také krajané v Kanadě varovali vládu, aby akt nepodepisovala. Jeden z představitelů RSC Mojmir Povolný později přiznal, že Rada podcenila sovětský ústupek ve věci principu VII a třetího koše. Formulace Závěrečného aktu nebyly normami mezinárodního práva, ale pouze deklarativními sliby a proklamacemi, se kterými měl exil nechvalné zkušenosti (Povolný, 2007: 115). Navíc formulace o respektování „místních zvyků“, jež Sovětský svaz prosadil, eufemisticky zakrývala podstatu udržení posrpnového statutu quo v Československu. Zhruba dva týdny před podpisem se snažil v Ottawě působící Ota Hora vyprovokovat diskusi v kanadském parlamentu skrze příspěvek bývalého ministerského předsedy Johna Diefenbakera, který v parlamentu přednesl námitky ČSNS (28. Kongres ČSNS, 1976: 9 In: Hodboď, 2008). Hora dokonce v jednom z publikovaných článků hledal paralelu mezi Mnichovem a Helsinkami (Hora, 1975: 10). Krajané alespoň dosáhli dílčího úspěchu na kanadské půdě, když kanadský parlament přijal prohlášení o zneuznání statutu quo v Evropě na návrh poslance Stanleyho Haidasze (28. Kongres ČSNS, 1976: 7):

„...the Final Act in no way confirms the territorial status quo in Europe, and that in particular the status of Estonia, Latvia and Lithuania as it is present recognized by Canada has in no way been altered hereby...“

Kanada nicméně stejně jako všechny zúčastněné státy Závěrečný akt podepsala. Předseda ČSNS Ludvík Urban to později označil za prohru krajanské komunity (29. Kongres ČSNS, 1973: 3 In Hodboď, 2008: 54).

V reakci na neuspokojivý výsledek z Helsinek byl pověřen další z kanadských krajanů, Viktor Fic, aby vypracoval studii o porušování lidských práv a svobod v Československu po roce 1948 (Povolný, 2007: 118). Fic ustavil komisi pro výzkum této otázky ve složení: Horák, Pejskar, Povolný, Rouček a z kanadského exilu Fraštacký, Hora a Škvorecký, za ČSNS a Kvetko za SKSDE. Dvěšeststránková publikace, výsledek činnosti komise, se stala základním dokumentem pro argumentaci během konference v Bělehradě (Ibid: 119).

Po helsinské konferenci se strategie československého exilu opírala o tři základní pilíře. Jedním z nich byla měnící se zahraniční politika USA (důraz administrativy prezidenta Jimmyho Cartera na propojení lidských práv, svobod a míru). Druhým pilířem se stal československý disent a vůbec opozice v dalších zemích východního bloku. Disent se začínal nepřímo stávat účastníkem mezinárodní politiky. Třetím pilířem pak byl princip VII a třetí koš Závěrečného aktu KBSE (Povolný, 2007: 145).

V rámci druhého pilíře se pozornost brzo obrátila na nově vzniklou Chartu 77. Charta 77 zaujala významné místo ve vztazích mezi disentem východního bloku a Západem. Na persekuce jejích signatářů reagovalo ostře americké ministerstvo zahraničních věcí již v roce 1977 (Povolný, 2007: 151). Také RSČ rychle pochopila význam Charty 77. Jak uvádí Povolný (2007: 152):

„Chartisté na domácím poli dali výraz našemu úsilí, jež jsme od obnovení Rady v roce 1974 věnovali na zahraničním poli otázce lidských práv a základních svobod“

Znění charty bylo pomocí ČSNS a RSČ rozšířeno po celé Severní Americe. Chartu uveřejnily např. torontské Globe and Mail i s odkazem na Rudolfa Fraštackého (Povolný: 2007: 153). Zasedání RSČ v Torontu se následně přihlásilo k odkazu Charty a k její naprosté podpoře. Dokumenty, informace, petice a překlady těchto aktivit chartistů byly v Kanadě rozšiřovány díky ČSNS (Povolný, 2007: 161). V koordinaci s americkým exilem se snažili krajané z Kanady upozornit na bezpráví páchané na chartistech.

Ohledně perzekucí signatářů intervenoval za ČSNS u ministerského předsedy Trudeau Vladimír Krajina (Ibid:154). Charta 77 se stala hlavním příkladem při upozorňování na represe komunistického režimu a byla využívána při hledání podpory u kanadské administrativy i při medializaci celé problematiky nesvobodného Československa. Jen v roce 1977 takto rozeslalo ČSNS přes 1500 dopisů s odkazem na Chartu 77 (30. Kongres ČSNS, 1978: 3). Další snahou byla iniciace kontrolního výboru pro dodržování helsinských dohod. Návrh byl podán přes Ottu Jelínka, s odkazem na Kongres USA, který takový návrh údajně přijal v obou komorách (Hodboď, 2008). V souvislosti s Chartou 77 se zástupci ČSNS setkali v březnu 1977 v torontském hotelu Royal York s kanadským ministrem zahraničí Donaldem Jamiesonem (29. Kongres ČSNS, 1977: 7). Na ministerského předsedu se ČSNS obrátilo spolu s dalšími klíčovými světovými exilovými spolky i v případě smrti jednoho z prvních signatářů Charty 77, Jana Patočky, kterou exil odsoudil. V roce 1978 ČSNS podpořilo akci Petice 78 jako reakci na Chartu 77 (Hodboď, 2008).

Již během helsinských jednání bylo dohodnuto, že Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě bude pokračovat i po Helsinkách v podobě revizních setkání, kde bude diskutováno dodržování Závěrečného aktu (Ibid: 54). První konferencí, která opět otevřela problematiku lidských práv, se stala jednání v Bělehradě v letech 1977-1978 (First Follow-up Meeting, 1978). S odstupem lze konstatovat, že jednání nesoucí se v duchu vzájemné nedůvěry a napadání za nedodržování Závěrečného aktu nepřinesla výraznější výsledek. Státy se tak dohodly pouze na nutnosti pokračovat v jednání. Jedním z nejnápadnějších kritiků sovětských satelitů byla nicméně v Bělehradě Kanada. Kritika se soustředila zejména na oblast třetího koše, dodržování lidských práv (Blanchette, 1980: 45-50). Na tvorbě kritické kanadské pozice se podílela také československá menšina v Kanadě. Šlo např. o přímý nátlak na komisi, která připravovala kanadskou pozici pro Bělehrad. Na kongresu ČSNS vystoupila poslankyně kanadského parlamentu Simma Holtová, která pak působila jako členka oficiální kanadské delegace na bělehradské konferenci (Hodboď, 2008). Koncem 70. let navíc získali Čechoslováci v Kanadě významného spojence v kanadském parlamentu v podobě bývalého kanadského ministerského předsedy Johna Diefenbakera (vazba přes krajany Horu, Koubu a Nováka).

Při příležitosti oslavy Diefenbakerových 81. narozenin v roce 1976 mu bylo předáno čestné členství v ČSNS (29. Kongres ČSNS, 1977: 22).

Dle Povolného (cf. 2007: 164) se říjnové konference v Bělehradu nikdo z exilu přímo zúčastnit nemohl. Všem delegacím byla ale zaslána studie, kterou v Torontu vytvořila komise Viktora Fice (Ibid). Během bělehradské konference byl exil ve styku s americkým státním departmentem, kongresovou komisí KBSE i kanadským ministerstvem zahraničních věcí.

Nově vzniklá platforma KBSE sloužící k prosazování idejí československého exilu v Kanadě znamenala také nutnost lépe koordinovat postup s etnickými skupinami z dalších zemí východního bloku. Dr. Papánek z RSC potvrzoval tento pohled:

„ Ovlivnit jednání je možno jen tlakem etnických skupin na vlády zúčastněných států, které dávají instrukce svým delegacím.“ (27. Kongres ČSNS, 1974: 4)

Exil v Kanadě měl zkušenosti se spoluprací např. z organizace protestů po srpnu 1968. Bylo tedy logické, že docházelo k hledání společných témat a k následné tvorbě společných výborů a rad, které měly za cíl efektivnější komunikaci a agregaci zájmů na kanadské straně (Hodboď, 2008: 56).

Mezi nejaktivnější a nejvlivnější spolky patřil v průběhu sledovaného období asi Kanadský výbor podmaněných evropských národů (*Canadian Committee of European Captive Nations*, CCECN), přezdívaný také „skupina sedmi“ (34. Kongres ČSNS, 1983: 3). Tato organizace byla formálně založena v roce 1975 právě za účelem lepší koordinace postojů v rámci helsinské konference KBSE. CCECN sdružovalo organizace Estonců (*Estonian Central Council in Canada*), Litevců (*Lithuanian Canadian Community*), Lotyšů (*Latvian National Federation in Canada*), Poláků (*Canadian Polish Congress*), Maďarů (*Canadian Hungarian Federation*), Ukrajinců (*Ukrainian Canadian Committee – Ontario Provincial Council*) a ČSNS reprezentující menšinu československou. Členem výkonného výboru byl Jiří Corn. K ruce měl poradní komisi skládající se z místopředsedů ČSNS. Organizace se snažila o pořádání tiskových konferencí (např. ke Dni lidských

práv či akci jako *International Rally for World Freedom*), rozesílání rezolucí, petic a dalších apelů na kanadská oficiální místa (28. Kongres ČSNS, 1976: 6). K užší spolupráci mezi etnickými skupinami pomáhalo také utvoření Poradní rady k multikulturalismu (*Advisory Council on multiculturalism*), jehož členem za československou větev byl v té době již bývalý předseda ČSNS Antonín Daičar (Hodboď, 2008). Specificky v Montrealu se místní odbočka pod vedením Jiřího Škvora zapojila do činnosti další multietnické organizace - Prométheovy společnosti (*Prometheus Society*) (22. Kongres ČSNS, 1970: 4). Tento spolek 15 etnických skupin z oblasti Montrealu hrál důležitou roli v době separatistických tendencí Quebecké provincie a podílel se na formulaci tzv. jazykového zákona, který zaručoval svobodnou volbu jednoho z obou kanadských úředních jazyků (Hodboď, 2008).

7.2. Světový kongres Slováků a otázka quebecká

Rok 1968 přinesl rozvíření diskuse mezi slovenskou větví československé exilu. V první fázi Stála konferencia slovenských demokratických exulantov (*Permanent Conference of Slovak Democratic Exile*, SKSDE) vítala změny, které přinášelo Pražské jaro. Existoval předpoklad, že demokratizace bude mít vliv také na federalizační proces. Secesionisté naproti tomu žádné efekty federalizace spojené s uvolňováním v ČSSR nevnímali (Špetko, 2002).

Integrace nové vlny Slováků v Kanadě měla za následek i rozhýbání života ve slovenské komunitě. Tento proces měl v ryze slovenském krajanském prostředí ještě větší dynamiku než v tom československém (českém). V roce 1970 byly totiž v Torontu položeny kořeny nové zásadní organizace nezávisle smýšlejících Slováků. Splynutím velké části existujících organizací, včetně vlivného Slovenského osvobodovacího výboru totiž vznikl v červnu roku 1971 Světový kongres Slováků (*World Slovak Congress*, SKS) (Čermák, 1990). Na této vrcholné organizaci se podílely i Slovenská liga v Americe, Kanadská slovenská liga, Národný slovenský spolok. Tahounem a iniciátorem celého projektu byl průmyslník Štefan Roman, který také stanul v čele této organizace. Sdružení si dalo za cíl reprezentovat všechny Slováky v zahraničí. SKS zastřešoval 160 spolků a další individuální členy. Svým politickým zaměřením ovšem tato organizace nepřispívala

„československé věci“. Program byl laděn opět spíše secesionisticky a práci v ní našli i radikální Slováci jako např. Kirschbaum či Ďurčanský (Čermák, 1990). Československý exil v Kanadě se tak od 70. let musel potýkat s velmi významnou organizací krytou velkým bohatstvím a kontakty jejího předsedy Romana. 14. března 1973 se např. účastnil ministr pro multikulturalismus Stanley Haidasz oslav „Slovenské nezávislosti“ (14. března). Ve svém projevu tlumočil pozdravy premiéra Trudeaua. To samozřejmě pobouřilo československé exulanty sdružené kolem ČSNS a MMI. Ota Hora k tomu uvedl:

„Jest to urážkou a zhanobením památky tisíce obětí Čechů, Slováků a židů. Doporučil jsem mimo jiné dotázati se vlády, zda si pan ministr Haidasz uvědomil, že tento „stát“ bojoval na straně Hitlerově proti spojencům, tedy i proti Kanadě?“
(Hora In: 26. Kongres ČSNS, 1974: 10).

Ne všechny organizace se však podílely na těchto nacionalisticky laděných akcích. Federalisticky laděná SKSDE nicméně zůstala mimo Světový kongres Slováků, od jeho názorů se distancovala a nově opět přispívala v boji proti komunismu (e.g. Kvetkova práce v RSC). Velmi zvláštní vztah měl s SKS Rudolf Fraštacký, který udržoval od roku 1971 nepravidelné kontakty s touto organizací, zároveň se ale střetával s představiteli této luďácké emigrace (Ondrejko, 2011). Zdá se, že ČSNS si uvědomovalo, že SKS by mohl přitáhnout i další slovenské organizace či slovenské členy ČSNS a MMI. Od 70. let se tedy otevřela debata nad novými stanovami ČSNS, jež by lépe reflektovaly postavení obou národů. V roce 1971 byl dále v Torontu založen Koordinační výbor českých a slovenských organizací, který si kladl za cíl zlepšit kooperaci 22 krajanských spolků, které v Torontu a okolí působily (Hodboď, 2008: 58).

Otázka postavení Slovenska v rámci Československa se na konci 60. a počátku 70. let otevřela ještě v kontextu tzv. Quebecké otázky, která hýbala kanadskou politickou scénou v tomto období. Separatistické tendence provincie Quebec dosahovaly nebezpečné intenzity a vyvrcholily tzv. Říjnovou krizí. Dva únosy politických osobností v roce 1970, z nichž jedna byla surově zavražděna, postavily Kanadu před vážný vnitropolitický problém (Rovná & Jindra, 2000: 272).

S Quebeckou otázkou se nejvíce museli potýkat exulanti působící v Montrealu pod vedením Jiřího Škvora (Hodboř, 2008). ČSNS se v tomto období těšilo v provincii Quebec vzrůstajícímu zájmu politických představitelů. Třebaže oficiálně jako organizace nezasahovalo ČSNS do stranicko-politických zápasů a považovalo stranickou příslušnost svých členů za ryze soukromou záležitost, deklarovalo na všech úrovních, že Čechoslováci v Kanadě oponují všem extrémním a separatistickým tendencím. Tato pozice byla tvořena i v kontextu zkušeností se separatistickými tendencemi části slovenského exilu a emigrace.

Kanada jednotný a jednoznačný postoj československé menšiny oceňovala. Kongresu ČSNS se v roce 1972 zúčastnili mezi četnými hosty také člen kanadské federální vlády, Warren Allmand, a ministr spravedlnosti quebecké vlády, Jérôme Choquette. Oba přednesli významné politické projevy, jež kanadský tisk přinesl na svých titulních stránkách. Ministr Choquette prohlásil, že

„...za quebecké politické krize v říjnu roku 1970 měl dojem, že jedině etnické skupiny v Kanadě, včetně československé, si byly plně vědomy, z vlastních zkušeností, že tehdy byly v Kanadě ohroženy samotné základy svobody a demokracie“ (26. Kongres ČSNS, 1974: 6).

Separatistické tendence nárazově komplikovaly také pomoc československým uprchlíkům z posrpnové vlny. V červenci 1969 byl například v USA založen Přípravný výbor Fondu pro slovenské uprchlíky (*American Fund for Slovak Refugees*) ve spolupráci se Slovenskou ligou v Americe (Jeřábek, 2005: 155). Fond si kladl za cíl otevřít ve Vídni kancelář a poskytovat „morální“ a občasně i finanční pomoc slovenským uprchlíkům. Proto vyzýval k zaslání donací. Tato aktivita samozřejmě třištila pozornost a snahy AFRCR, především pak jeho vnímání mezi krajanskou komunitou v USA a Kanadě a na oficiálních místech. Podle Jeřábka naštěstí fond žádnou výraznou aktivitu nevyvinul.

8. EXIL A BOJ PROTI KOMUNISMU V 80. LETECH

Mezinárodně politická situace po konferenci KBSE v Bělehradu se značně komplikovala. Sovětská invaze v Afganistánu v roce 1979, či konflikty v Angole, Mosambiku a Nikarague značně „ochladily“ mezinárodní politické klima. Pro USA a Západ se nicméně otázka lidských práv a svobod stávala stále více strategickým nástrojem v konfrontaci se SSSR (Thomas, 2001: 198). Počátkem 80. let se na západě rozvinula velká síť národních a transnacionálních organizací pro lidská práva, jež pomáhaly soustavně monitorovat jejich porušování v Československu a dalších satelitech (Povolný, 2007: 170). I v samotné ČSSR došlo ke vzniku dalších disidentských spolků (e.g. Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných, VONS). Sovětský svaz se tak dostával pod stále větší kritiku a tlak Západu.

Další konference KBSE se tedy konala s odstupem po bělehradských jednáních. Madridská konference se konala od listopadu 1980 do září 1983 (Povolný, 2007: 194) a obsahově navazovala na jednání v Bělehradě (Second Follow-up Meeting, 1983). ČSNS se stalo signatářem apelu, který vypracovala RSČ a jenž se stal oficiálním intervenčním dokumentem československého exilu pro madridská jednání (Povolný, 2007: 200). Samotné madridské konference KBSE se pak účastnila v americké delegaci také Betka Papánková (Tisková zpráva RSČ VII/2, 1981). Povolný nicméně přiznává (2007: 222), že nelze přeceňovat roli a přítomnost československého exilu na jednáních v Madridu.

Komunita v Kanadě navíc připojila i vlastní analýzu situace v Československu (Hodboď, 2008). Podání vypracované Viktorem Ficem se skládalo z memoranda, 60 stránkové studie a dopisu adresovaného prezidentu ČSSR Gustavu Husákovi (podepsán mluvčími Charty 77, Milošem Rejchrtem a Marií Hromádkovou) (33. Kongres ČSNS, 1983: 10). Obsahově se analýza týkala zejména Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Důležitým tématem pro československé exulanty a emigranty v Kanadě byla také bilaterální konzulární dohoda mezi Kanadou a Československem o automatické ztrátě československého občanství pro nové emigranty, tzv. legalizace poměrů. Hlavním zástupcem ČSNS pro madridskou konferenci se stal ottawský Jaroslav Brouček. Podařilo

se mu navázat úzkou spoluprací s poslancem kanadského parlamentu Charlesem Cacciou, jenž zasedal ve zvláštní parlamentní komisi pro konferenci v Madridu. Pro Madridskou konferenci KBSE se ukázalo jako velmi přínosné prohloubení spolupráce s polským exilem. Tato spolupráce měla své tradice již od založení newyorského Fóra pro podmaněné evropské národy (*Assembly of Captive European Nations*, ACEN), v kanadském prostředí pak v rámci Kanadského výboru podmaněných evropských národů. Výsledkem této zintenzivněné spolupráce byla společná podání ve věci dodržování lidských práv v Československu a Polsku (Povolný, 2007: 217).

Po zkušenostech z bělehradské konference, která problém dodržování práv formálně příliš dopředu neposunula, začal československý exil apelovat důrazněji i v průběhu konference (Povolný, 2007: 221). Závěrečný akt z Madridu se výslovně zabýval porušováním lidských práv a potvrdil právo nezávislých organizací monitorovat ve svých zemích jeho dodržování. Ve srovnání s Bělehradem již Madrid prosadil závaznost formulací v novém Závěrečném aktu, ty se staly normami mezinárodních vztahů a ne pouhými sliby, jak si přál SSSR (Ibid: 223). Pro československý exil v Kanadě se navíc naskytla další příležitost k prosazování jeho cílů. Bylo totiž dohodnuto, že v roce 1985 se v Ottawě uskuteční zvláštní konference odborníků KBSE o lidských právech (Povolný, 2007: 221).

Komunita samozřejmě spolupracovala na kontrole plnění helsinských dohod i v pozdější době, a to až do pádu komunismu v roce 1989. Krajané Fic a Kvetko se úzce podíleli na přípravě postoje pro pokračování KBSE ve Vídni. Ve Vídni se poprvé mohli zúčastnit některých jednání i etnické organizace. 10. září 1986 proto do Vídně dorazili zástupci československého exilu z mnoha zemí Evropy i ze zámoří. ČSNS reprezentoval Jiří Corn (Povolný, 2007: 253). Velkou pozornost v rámci tohoto kola jednání KBSE si získala manifestace československých exulantů a emigrantů v centru Vídně a na ni navazující výstava o bezpráví v ČSSR. Ve stejném roce Jiří Corn jednal s Williamem E. Baurem, který působil jako kanadský koordinátor KBSE. Krajané byli požádáni, aby dodali podklady na květnovou konferenci v Bernu. Zpráva se týkala zejména omezování návštěv

členů rodiny, spojení rodin, sňatků mezi osobami různých národností, cestování a náboženského pronásledování v ČSSR (Hodboď, 2008: 60).

8.1. Rozmach multikulturalismu v kontextu nové vlny emigrantů

Počátek 80. let přinesl výrazný nárůst počtu československých uprchlíků. Během tohoto roku odešlo do Kanady téměř tisíc nových emigrantů (Jeřábek, 2005: 169). I přesto se v roce 1980 podařilo ČSNS uzavřít s kanadskou vládou zvláštní dohodu o sponzorování některých uprchlíků pro imigraci do Kanady. Někteří uprchlíci, kteří by se do „země javorového listu“ neměli šanci dostat, díky ČSNS nakonec do cílové destinace úspěšně emigrovali. Jako podstatné lze hodnotit i významné zjednodušení v oblasti financování uprchlíků. Od ledna 1981 byl zřízen společný uprchlický fond (*Refugee Fond*) ČSNS a MMI. (Hora, 1981). Koncem roku 1981 se však situace pro československé uprchlíky začala komplikovat. Kanadská vláda dala ultimátum polským uprchlíkům a následně se tak rapidně zvýšil počet žádostí o emigraci do Kanady. V důsledku tak klesla šance na cestu do Kanady pro Čechoslováky. V této situaci krajanům v Evropě pomohlo ČSNS za velké finanční podpory AFCR. V roce 1981 do Kanady odešlo jenom díky AFCR 402 uprchlíků (Jeřábek, 2005: 172). V polovině 80. let Kanada opětně upravila podmínky pro přijímání nových uprchlíků. Kanadský konzulát zorganizoval schůzky ve Vídni, kterých se zúčastnil zástupce AFCR Ota Koutný a dále členové Mezivládního výboru pro migraci (*Intergovernmental Committee for Migration, ICM*) a úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (*United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR*). Koutný situaci tlumočil předsednictvu ČSNS (Jeřábek, 2005. 187). Nový imigrační program se zakládal na šesti možnostech pomoci a opět značně usnadňoval proces imigrace do Kanady. V rámci ČSNS se na otázky imigrace „specializoval“ např. Miloš Šuchma, který byl v úzkém kontaktu s ministerstvem imigrace (32. Kongres ČSNS, 1980: 3).

Během poslední sledované dekády získali krajané v Kanadě významného spojence přímo v kanadské federální vládě. Stal se jím Otto Jelinek. Jelinek patřil mezi populární kanadské osobnosti a před svou politickou kariérou se proslavil jako profesionální bruslař. Spolu se sestrou získal titul mistrů světa v krasobruslení sportovních dvojic

(1962 v Praze) a profesionálních mistrů světa v krasobruslení sportovních dvojic (1965 v Lake Placid) (Čermák, 2003: 31). V 80. letech získal mandát v dolní komoře kanadského parlamentu a v letech 1984-1988 pak působil jako ministr sportu, následně také jako ministr veřejných prací (1988-1989) a financí (1989-1993) (Ibid). Takto vysoce postavený krajan samozřejmě pomáhal při prosazování zájmů československého exilu. Styk mezi komunitou a Jelinkem probíhal intenzivně zejména přes Otu Horu. Pravidelně se k Jelinkovi dostávaly výsledky výročních kongresů. Velmi se zlepšila také spolupráce s kanadským velvyslancem v Československu Barry Mawhinneym (Hodboď, 2008: 60).

Prohloubila se také spolupráce s etnickými skupinami v Kanadě. Díky kontaktu Oty Hory ČSNS podporoval senátor ukrajinského původu Pavel Yuzuk, který se hlasitě ozýval proti nesvobodám ve východním bloku (Hodboď, 2008). Důležitou roli v zapojení komunity do multietnických organizací hrál Jiří Corn, stejně jako v 70. letech. V roce 1980 se ČSNS prostřednictvím Corna zapojilo do nově založené Kanadské etnokulturní rady (*Canadian Ethnocultural Council*, CEC) (Canadian Ethnocultural Council, 2011). Platforma sdružovala 35 národních kulturních organizací v Kanadě. Corn byl v letech 1986 – 1988 dokonce zvolen předsedou CEC (J.G. Corn New C.E.C. President, 1986). Corn se tak stal dalším zástupcem československé komunity v Kanadě, který měl blízko k vrcholným představitelům Kanady. Významně se podílel na tvorbě nového zákona o multikulturalismu (*Multicultural Act*), kterému se následně začalo dokonce přezdívat „Cornův zákon“ (*Corn Act*).

9. SAMETOVÁ REVOLUCE: CÍL SPLNĚN?

Krajané kolem Československého sdružení v Kanadě (*Czechoslovak Association of Canada*, ČSSK) - název byl změněn na kongresu v roce 1984 (Věstník ČSNS, 1989) – zahájili poslední rok nesvobody v Československu protestem proti opětovnému zadržení disidenta Václava Havla. Jako jeden z prvních ho čecho-kanadský spolek poprvé nominoval v květnu na Nobelovu cenu míru (Dopis Miloše Šuchmy In: Věstník ČSNS, 1989: 5). Havel pak navštívil Toronto hned při jedné ze svých prvních zahraničních cest v únoru 1990 (Interview Čermák, 2005). Jinak ovšem nic nenasvědčovalo tomu, že by se komunita konkrétně připravovala na brzký konec komunismu ve vlasti. S odstupem času nicméně exulanti a emigranti v rámci výzkumu orální historie uváděli, že pád komunismu „visel ve vzduchu“ (Interview Waldauf, 2005; Interview Čermák, 2005; Interview Štaflová, 2006). Zajímavá je v tomto směru práce Viktora Fice, který ve své politologické analýze z roku 1987 rozpad sovětského bloku očekával (Fic, 1987: 35). O to více byla krajanská komunita zaskočena vývojem událostí v listopadu 1989 (Hora, 1989). Reakce československého exilu se nesla ve smyslu již „osvědčených“ metod. Dne 20. listopadu 1989 bylo uspořádáno setkání na podporu studentů a protest před československou ambasádou v Ottawě. Obdobně reagovali i krajané v Torontu, Montrealu a v Calgary.

Krajanská komunita využila možnosti opět „svobodně“ navštívit Československo, a část aktivit tak byla přesunuta přímo do staré vlasti. ČSSK vyslalo v prosinci 1989 své zástupce (Aleše Březinu a Jana Hásku), aby zhodnotili situaci a navázali osobní kontakt s Občanským fórem. Tato cesta přinesla také řadu impulzů pro nejbližší aktivity komunity, ty se ovšem dynamicky rozvíjely částečně i mimo ČSSK. Už na listopadových demonstracích v Torontu byl založen Fond Občanského fóra (*Civic Forum Fund*), jehož hlavním cílem byla finanční pomoc demokratickému hnutí v Československu, v té době vtělenému do Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí (Hodboď, 2008). Pod vedením Petra Munka a v úzké spolupráci s ČSSK vybrala tato skupina v krátké době přes 50 000 dolarů. Mandát skupiny trval do voleb v červnu 1990. (42. Kongres ČSSK, 1990: 5). Obdobnou funkci měl také Fond 17. listopadu 1989 (Ibid) založený krajany z ČSSK

v Edmontonu. Občanskému fóru bylo skrze politické vězně z K-231 předáno téměř 5 000 dolarů (Ibid: 5). Řada krajanů začala zakládat své vlastní organizace a spolky s cílem urychlit a pojistit nově demokratické směřování Československa. V odborné rovině vznikla z popudu spisovatel Jana Drábka alternativa k SVU, Demokratický sbor pomoci (*Democratic Corps*). Také tento spolek spolupracoval velmi těsně s ČSSK, měl však i mezinárodní přesah (Interview Drábek, 2007). Členy se stávali exiloví odborníci a vědci českého a slovenského původu (Hodboď, 2008). Cílem bylo předat zkušenosti nabyté během pobytu na Západě formou přednášek přímo v Československu. V Československu měla činnost zajišťovat socioložka Dagmar Šiklová (42. Kongres ČSNS, 1990: 4). Jedním z poznatků delegace ČSSK v Československu bylo i zjištění, že v ČSSR panuje zoufalá jazyková vybavenost. Znalost angličtiny však byla klíčová pro úspěšné etablování v západním světě a koneckonců měla usnadnit také kontakt s krajanskou komunitou v Kanadě. Iniciativou Jana Hásky, generálního tajemníka ČSSK, proto bylo v prosinci 1989 založeno Vzdělání pro demokracii (*Education for democracy*), které chtělo nabízet Československu možnosti výuky angličtiny rodilými mluvčími.

Ještě na samém sklonku roku 1989 bylo odsouhlaseno, že hlavní náplní komunity se má stát prohlubování kanadsko-československé spolupráce (Hodboď, 2008). Z iniciativy ČSSK proto dokonce vznikla nová organizace přidružená pod ČSSK s názvem Rada kanadsko-československé spolupráce (*Council of Canadian-Czechoslovak Cooperation, CCCC*) (42. Kongres ČSNS, 1990: 15). Ta měla zastřešit pomoc demokratickému Československu.

10. AKTIVITY KOMUNISTICKÉHO REŽIMU PROTI EXILU

Útěk z Československa a emigrace do Kanady měla často velmi vážné konsekvence pro každého, kdo se k tomuto zásadnímu kroku rozhodl. Emigrace daného jedince měla za následek větší či menší perzekuci rodinných příslušníků, případně i přátel a nejbližších. Známé jsou samozřejmě případy zabavování majetku a soudních procesů s emigranty a exulanty v nepřítomnosti, nejčastěji minimálně za nelegální překročení hranice. Následující kapitola nastiňuje, jak na exulanty a emigranty pohlížel komunistický režim v Československu a jak se proti těmto „živlům“ snažil „bránit“.

Boj komunistického režimu proti exilu lze rozdělit na aktivní a pasivní obranu. Do aktivní obrany spadalo vysílání agentů a jejich rekrutace přímo mezi exilovými spolky (tzv. „centry ideologické diverze“ nebo „ideocentry“). Aktivní obranu organizovala zejména rozvědka. Pasivní defensivou se rozuměla snaha o zabránění kontaktu občanů v Československu s emigrantskými centry a zajišťovala ji kontrarozvědka (Tomek, 2009: 37).

10.1. Organizace „boje“ proti exilu

V rámci StB se na emigraci v únorových dnech zaměřovalo 2. oddělení (referát 28) pod vedením Osvalda Závodského (Brouček & Grulich, 2009: 91), jež spadalo pod I. sektor, tedy kontrarozvědku. Na prudký nárůst exulantů a emigrantů režim reagoval také v rámci nově vytvořeného ministerstva národní bezpečnosti (MNB). Od konce května 1950 tak existovalo oddělení koncentrující se na „zahraniční příslušníky a osoby, které s nimi udržují styk“ (I. sektor, 1. odd.), oddělení pro „skupiny spolupracující s čs. emigrací“ (II. sektor, 1. odd.) a pro „bývalé lidi (příslušník poražených tříd)“ (II. sektor, 4. odd.) V rámci V. sektoru fungovalo oddělení pro cenzuru dopisů. IV. sektor pak organizoval Pohraniční stráž (Brouček & Grulich, 2009: 92). Ministerstvo národní bezpečnosti vydrželo ovšem pouze do roku 1953 (Tomek, 2009: 31) a struktura „boje“ proti emigraci se tak opět změnila, stejně jako se měnila v průběhu následujících dekád ještě několikrát.

V roce 1981 např. kontrarozvědka (II. správa federálního ministerstva vnitra) sdružovala odbor „ideocentra, emigranti“ (IV. odbor) a odbor „emigranti, navrátilci“ (VII. odbor).

Komunistický režim měl poměrně detailní představu o počtech exulantů a emigrantů. V druhé polovině roku 1949 vznikla v rámci operace „U“ tajná kartotéka, jež měla evidovat všechny uprchlíky počínaje 1. lednem 1948 (1.1. 1945 na Slovensku) (Brouček & Grulich, 2009: 108; Committee on the Judiciary United States Senate, 1975: 14). Dobrým podkladem mohly být i záznamy z odcizených kompletních seznamů uprchlíků v IRO táborech v Regensburgu a Ludwigsburgu tajnými agenty z Československa (Čelovský, 2003). Kartotéka sloužila jako podklad pro perzekuce příbuzných a známých exulantů, případně pro rozvědnou a kontrarozvědnou činnost. V druhé polovině 80. let existoval projekt, který měl za cíl pomocí počítačové techniky zmonitorovat výjezdy československých občanů do nesocialistických zemí (EVCO) a důkladně evidovat i všechny emigranty a navrátilce (EMAN). Projekt však nebyl díky Sametové revoluci dokončen (Brouček & Grulich, 2009: 101).

V období do roku 1968 byli dle metodiky StB uprchlíci děleni do čtyř skupin. Do první kategorie spadaly osoby, které se po 5. květnu 1945 nevrátily do vlasti. Vesměs se jednalo o radikální skupiny (např. generál Lev Prchala), které aktivně během války vystupovaly proti londýnskému i moskevskému exilu. Do druhé kategorie se řadily osoby, které opustily Československo v období mezi koncem války a únorem 1948. Vesměs se jednalo o osoby kompromitované spoluprací s nacistickým režimem (fašisté, slovenští separatisté apod.). Do třetí skupiny patřily osoby, které po únoru 1948 ilegálně (či legálně) uprchly a odmítly se vrátit zpět do Československa. Poslední kategorii tvořily osoby, které do února 1948 zastupovaly Československo a jeho zájmy v zahraničí, po únoru však rezignovaly (např. velvyslanci).

10.2. Opatření proti útěku z Československa

Někteří autoři se shodují, že komunistické vedení si krátce po únoru bylo vědomé, že dochází k útěku občanů z Československa a že jde dokonce o vrcholné politické představitele (Hanzlík In: Brouček & Grulich, 2009: 103). Dle memoárů generála

Františka Moravce existoval údajně seznam osobností, který prezident Beneš předal v kritických únorových momentech Klementu Gottwaldovi s tím, že se podřídí jeho diktátu za podmínky, že lidé na tomto seznamu nebudou perzekuováni. Seznam se zatím nicméně nepodařilo dohledat. Jak uvádí Brouček a Grulich (2009: 103) existoval ovšem zcela určitě ještě jiný seznam (známý pod označením Seznam A), který vypracovala StB již 23. února. Tento seznam obsahoval naopak výčet osob, jež bylo nutné kontrolovat a zajistit z důvodu možného útěku za hranice.

Dle rozkazu zemského velitele SNB v noci z 22. na 23. února 1948 pozbyly platnost všechny pasy bez výjezdního povolení ministerstva vnitra (případně příslušného oddělení poverenictva ministerstva vnútra na Slovensku). Zároveň byl zrušen malý pohraniční styk s Rakouskem a americkou zónou Německa.

Bezprostředně po únoru 1948 bylo ilegální opuštění republiky kvalifikováno pouze jako přestupek proti pasovým předpisům (Brouček & Grulich, 2009: 105). Již v květnu 1948 proto Bedřich Pokorný z ministerstva vnitra apeloval na ministerstvo spravedlnosti ohledně zpřísnění trestů za nezákonné opuštění republiky. To mělo být nově kvalifikováno podle zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. (paragrafy 2 a 6 týkající se přípravy úkladů o republiku). Opuštění republiky tak mohlo být vykládáno jako organizovaný zločin se spolčením s cizí mocností. Za tento přečin mohla teoreticky hrozit až smrt. V říjnu 1948 pak došlo ke schválení nechvalně známého zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky. V § 40 byl vůbec poprvé ilegální přechod hranice kvalifikován jako trestný čin s možností odnětí svobody až na 5 let.

„Československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky, opustí neoprávněně území republiky nebo ve stejném smyslu neuposlechne výzvy úřadu, aby se v přiměřené lhůtě, kterou mu úřad určí, na území republiky vrátil, bude potrestán pro zločin těžkým žalářem od jednoho roku do pěti let.“ (Ibid: 106)

V souvislosti s ilegálním překročením hranice byla obvinění často rozšiřována o velezradu či vyzvědačství, za které následovaly mnohem tvrdší sazby (Kaplan, 2007).

Komunistickému režimu trvalo poměrně dlouho, než došlo k zavedení přísné a systematické kontroly hranice. Hranici chránila oficiálně až do konce roku 1948 Finanční stráž. Tito podřízení ministra financí měli ještě z doby krátce po válce za úkol zejména chránit ČSR před přílivem zboží ze zahraničí. Kromě finanční stráže zajišťoval bezpečnost na hranicích Pohotovostní pluk NB1 (Brouček & Grulich, 2009: 109). Teprve s rokem 1949 vzniká pohraniční stráž, jež na konci roku 1949 čítala asi 10 000 mužů. V září 1949 došlo nejprve k definitivnímu omezení a kontrole vydávání pasů. 27. října 1949 pak ÚV KSČ rozhodl o převedení 8000 vojáků prezenční služby do pohraniční stráže (Ibid: 107). Generál Pavel dále stál v čele akce, jež měla za cíl vytvořit „mrtvé pásmo“ v hloubce dva až šest kilometrů kolem státní hranice. Mrtvé pásmo bylo doplněno další zónou s rozsahem asi 10-15 km a se vstupem pouze na zvláštní povolení. Úkolem pohraniční stráže bylo vystěhovat z těchto oblastí politicky „nespolehlivé“ občany. Režim se zaměřil na kádrování lesníků, hajných a dalších obyvatel inkriminovaných příhraničních oblastí. Odhaduje se, že celkově tyto aktivity na hranicích postihly 4 100 lidí, kteří byli přesídleni hlouběji do vnitrozemí republiky.

Kromě silného nasazení pohraniční stráže se režim snažil všemožně znesnadňovat útěk z Československa. Hned v roce 1948 například vznikl tzv. plán „Kámen“ (Kameny) (Kaplan, 2007), který se zrodil pravděpodobně na krajském velitelství StB v Plzni (jiné zdroje jmenují přednostu odboru MV Plačka, cf. Brouček & Grulich, 2009: 111). Jakmile bylo u někoho zjištěno, že má v plánu ilegálně uprchnout do zahraničí, byl agenturní cestou podstrčen falešný kanál, ten měl za úkol cestu pro tyto osoby připravit. Poté byla v určitém prostoru vytvořena falešná hranice, kam byly tyto osoby dovedeny opět pomocí StB kontrolovaných převaděčů. Poblíž fingované hranice byli emigranti zadrženi podstrčenou hlídkou Grenzpolizei a odvedeni k fingovanému výslechu před americkou zpravodajskou službou CIC. U výslechů už seděli agenti StB převlečení v amerických uniformách. V domnění, že jsou již v bezpečí, vypovídali uprchlíci vše o své nespokojenosti s režimem. Následně jim bylo oznámeno, že jsou na území Československa a tímto jsou zatčeni. Poskytnutá výpověď pak byla použita v soudním procesu. Postupem času se akce Kámen rozrostla z jednoho vybraného prostoru (Všeruby) do té míry, že se jí začalo zabývat celé jedno oddělení ministerstva vnitra. Po

roce 1949 přerostla natolik, že byla vedením StB zakázána, jelikož se už nedalo kontrolovat, zda akce neprobíhají na provokačním podkladu (Čelovský, 1998: 37-38). Zneužívání amerických uniforem dokonce vyvolalo oficiální stížnost Američanů (Kaplan, 2007: 9). Z významných politických představitelů byl v rámci akce Kameny dopaden např. jeden z organizátorů prvního studentského pochodu na Hrad a kanadský exulant Viktor Fic (Interview Fic, 2004). Velké překážky kladla také sama příroda. Horské klima Šumavy ztěžovalo dostatečně samotný přechod bez zásahu pohraničnicků, zejména docházelo-li k útěku v zimě, případně ve větší skupině s malými dětmi. Z pozdějších kanadských exulantů se takto na lyžích podařilo přejet hranice např. Vladimíru Krajinovi (Krajinová, 2007).

Rok 1951 znamenal definitivní „zadrátování“ hranice. Na západním pomezí republiky se začal budovat trojitý drátěný zátaras, jehož prostřední stěna byla po dokončení v roce 1952 pod silným elektrickým napětím (2000 – 6000 V). Zátaras byl na mnoha místech doplněn o zoraný pás, který usnadňoval identifikaci stop. V letech 1952 – 1957 byla navíc ochrana hranice zaminována. To se ukázalo s ohledem na časté úrazy pohraničních hlídek jako nepříliš dobré řešení (Brouček & Grulich, 2009: 110). Celkově si tato „železná opona“ vyžádala v období 1948-1989 život více než tři set lidí, z toho 143 bylo zastřeleno (Tomek, 2009a: 41).

10.3. Vztahy s rodinou v Československu

Velmi silným nástrojem komunistického režimu se stávali příbuzní exulantů, kteří zůstávali v Československu. V osobní rovině byl každý z uprchlíků postaven před velký otazník, co se stane s jeho rodinou (přáteli) po odchodu do zahraničí. Tomuto „hlodavému“ problému musel čelit snad každý exulant a emigrant, krajany v Kanadě nevyjímaje. Osudy příbuzných se také často staly předmětem vyděračských taktik československé kontrarozvědky, která si brala příbuzenstvo jako „rukojmi“ při vyjednávání o tajné spolupráci (cf. e.g. případ Jiřího Škvora). Otázkou rodin a příbuzenstva se začal režim zabírat již v květnu 1948. Bedřich Pokorný navrhoval zabavovat majetek, snižovat platy, důchody apod. (Brouček & Grulich, 2009: 111). Zajímavá taktika byla naopak navrhována v případech politicky aktivních exulantů. Zde

bylo doporučeno „povolit“ útěk či výjezd manželky s dětmi. Cílem bylo zavalit exulanta starostmi o zabezpečení rodiny v nové zemi. Komunisté předpokládali, že dotyčný pak již nebude mít čas na své exilové politické aktivity (Ibid.). V 50. letech se pak na druhou stranu StB zaměřila v perzekucích na příbuzné těchto politických vůdců exilu. Národní bezpečnost např. vypracovala „Návrh na preventivní opatření proti příbuzným prominentních uprchlíků a preventivní a represivní opatření proti zbytkům buržoazie, kteří se staví záporně k lidově demokratickému zřízení v ČSR“ (Ibid.: 113).

Z kanadských exulantů byli za prominenty dle tohoto dokumentu považováni např. již výše zmiňovaní Hora a Krajina. Konkrétní represálie na příbuzných braly různou podobu, StB tato opatření dělila do sedmi bodů, od zařazení mladších mužů do vojenských pracovních oddílů (PTP), přes pobyty v táborech nucených prací (TNP), až po nucené vysídlování do okrajových (východních) oblastí ČSR.

Za velmi náročné, až nemožné lze považovat zajištění emigrace pro nejbližší rodinné příslušníky exulantů, tedy manželky a děti. Zejména děti, které zůstaly v Československu, byly využívány režimem pro vydírání exulantů. Ministerstvo vnitra se všemožně snažilo komplikovat posílání dětí za rodiči do Kanady skrze Mezinárodní červený kříž (Brouček & Grulich, 2009: 120). Jen těžko si lze představit, pod jakým psychickým tlakem se pak dotčení exulanti a emigranti nacházeli. V roce 1954 například krajané protestovali u kanadské vlády, protože věřili, že kanadské úřady blokují příjezd některých rodinných příslušníků nově příchozích pounorových exulantů. Z archivů ovšem vyplývá, že kanadská administrativa vinila českou stranu a snažila se tlačit na urychlení procesu (Madokoro, 2009: 164).

Styk exulantů a emigrantů s domovem byl samozřejmě filtrován i pomocí cenzury veškeré korespondence z Kanady. Již výše zmíněné oddělení pro Cenzuru dopisů sídlilo na poštovním úřadě číslo 120 (Brouček & Grulich, 2009: 114). Snaha o překonání této bariery se projevovala mimo jiné v podobě různého kódování a šifrování dopisů a zpráv, jak popisovala např. Radmila Locherová (roz. Jeřábková):

“A tady je pohlednice „Poslední pozdrav z Brém“, zasílaná těsně před odplutím do zámoří. To psala maminka babičce. A vidíte, nenapsala tam Jeřábková, ale záměrně to podepsala jako Bažantová, aby jí nezpůsobila potíže” (Interview Locherová, 2006).

Situace se zasíláním zásilek do Československa se výrazně zkomplikovala v roce 1958. Od prvního ledna bylo prakticky možné pro zaslání využít pouze monopolistický podnik zahraničního obchodu TUZEX, v Kanadě organizovaný v rámci montrealského Omnitrade (White, 1961). Pokud se exulant v Kanadě rozhodl odeslat balík přímo, zvedalo se až trojnásobně clo. Za zaslání 1 kg kávy tak např. přes TUZEX bylo nutné zaplatit 7 dolarů, mimo pak 21 dolarů (Ibid).

10.4. Návštěvy vlasti

V první dekádě po únoru 1948 bylo v podstatě nemyslitelné, aby se exulanti mohli vrátit do Československa a navštívit své příbuzné či známé. Na konci 60. let začal komunistický režim uplatňovat novou strategii týkající se vztahu exulantů a jejich příbuzných v Československu. Ta měla za cíl emocionálně narušovat jednotlivé exulanty a zároveň odpolitizovat a odideologizovat československý exil. Politicky neaktivní exulanti a emigranti měli možnost požádat o úpravu svého vztahu k ČSSR. Na základě této úpravy pak bylo ve většině případů doporučeno vydat konzulární pas, se kterým mohla daná osoba navštívit Československo. O úpravu vztahu s ČSSR bylo ovšem možné požádat nejdříve 10 až 15 let po útěku z Československa (Brouček & Grulich, 2009: 120). Krajané, kteří tuto proceduru podstoupili, byli někdy nazýváni „upravení“. V roce 1987 Ota Hora prezentoval na sjezdu národních socialistů v exilu informaci, že v Kanadě požádalo v období 1971-1983 o dvojí občanství 1 154 osob a 864 osob o zrušení občanství. Ve světě šlo celkem o více než 19 000 exulantů a emigrantů. (Jubilejní sjezd ČsNS, 1987: 41). Listinu o vyvázání se ze svazku občanů ČSSR vyřizovaly československé zastupitelské úřady v Kanadě. Postupovalo se přitom dle zákona České národní rady o nabývání a pozbývání státního občanství Československé socialistické republiky č. 39/1969 Sb. (Sbírka zákonů ČNR 1969-1971, 2011). V roce 1984 upravení právního vztahu stálo 684 kanadských dolarů. Pražská vláda zdůvodňovala částku jako náhradu za vzdělání, které republika emigrantům a exulantům v minulosti zdarma poskytla (Jeřábek, 2005: 174). Zájemce o upravení vztahů musel také vyplnit obsáhlé

formuláře a podat informace o svých příbuzných a rodině v Kanadě i doma, o svém útěku z Československa, aktivitách v Kanadě apod. Ani získání kanadského občanství tak negarantovalo bezpečný vstup do ČSSR. V roce 1973 například řada srpnových imigrantů získala kanadské občanství a vycestovala zpět do Československa na nově získaný kanadský pas. Mnozí předpokládali, že nový pas garantuje i ochranu ve vlasti. Kanadská administrativa se ovšem obávala, že Československo nebude uplatňovat mechanismy pro revokaci československého občanství. Noví kanadští občané tak byli upozorňováni, že mohou být stíháni i za ilegální odchod ze země po srpnu 1968 a další přečiny (Madokoro, 2009: 164). Ze zpráv v krajanském tisku vyplývá, že v období na konci 60. let mohla být tato strategie podpořena i zabavováním československých pasů československým konzulátem v Montrealu, a to skrze některé cestovní agenty (Naše hlasy, 1968b: 6). Ti zejména nově přichozím výměnou slibovali kanadský průkaz totožnosti (*certificate of identity*). Je třeba dodat, že upravení vztahů bylo často také jedinou možností, jak zajistit vízum do Kanady pro nejbližší příbuzné v Československu, nejnižší možný interval návštěvy byl v tom případě pět let (Brouček & Grulich, 2009: 120).

Problém legalizace poměrů emigrantů k ČSSR se stal také důležitou součástí agendy krajanských sdružení v Kanadě. Od roku 1976 byly kanadské autority upozorňovány na tento problém. ČSNS se po vzoru situace v USA snažilo dosáhnout eliminace dvojího občanství, a to tlakem na kanadskou administrativu, aby byla uzavřena nová smlouva s ČSSR, podle které by se získáním kanadského státního občanství automaticky ztrácelo občanství československé. Krajané apelovali na Kanadu s argumentem, že se v dané situaci stávají v podstatě druhořadými občany Kanady:

„Přestože kanadská vláda obecně uznává konflikt dvojího občanství, dvojím občanstvím Kanadčanů československého původu dochází k rozporu mezi právem kanadského občana na ochranu mimo území Kanady a politickou realitou při jeho eventuální návštěvě zemí východního bloku. Tento občan je dopředu upozorněn na to, že v případě vstupu na území členů Varšavské smlouvy kanadská vláda nemůže svému občanovi garantovat pomoc a ochranu...Je tedy smutným faktem, že se tak Kanadčané československého původu stávají de facto druhořadými občany Kanady.“
(Corn In: Věstník ČSSK, 1986: 2)

Jiří Corn o tomto problému informoval kanadský parlamentní výbor pro lidská práva. Oficiální apel byl adresován také ambasádě ČSSR v Ottawě i pražské vládě. Zároveň se tuto problematiku snažila krajanská komunita protlačit na jednání v rámci KBSE, což se podařilo při konferenci v Bělehradě v roce 1977. ČSNS poukazovalo zejména na místopřísežné prohlášení, že žadatel o vízum není členem „protičeskoslovenské“ organizace (30. kongres ČSNS, 1978: 3).

10.5. Aktivní opatření proti exilu

Zhruba od poloviny 50. let 20. století začalo ministerstvo vnitra vystupovat aktivně proti exilu přímo v zahraničí. Jednalo se zejména o aktivity, které měly za cíl šířit dezinformace a v důsledku narušovat už tak křehkou jednotu exilu. Klín měl být vrážen mezi předúnorovou a poúnorovou vlnu exulantů a emigrantů, dále mezi jednotlivé politické strany a koncentrace byla také na podněcování separatistických slovenských nálad. Tyto dezinformační kampaně měly vesměs tři cílové skupiny. Jednak se jednalo o samotné exulanty (členy organizací). Zároveň měly výsledky těchto činností ovlivňovat veřejné mínění v nových zemích a snižovat status exilu. V konečném důsledku pak dezinformace sloužily také pro domácí účely při tvorbě propagandistického obrazu o exilu a emigraci. Exil a emigrace se samozřejmě stávaly velmi oblíbeným terčem a součástí propagandy v Československu, například v rámci politických procesů. „Spolčení se zrádnou emigrací“ bylo často součástí rozsudků (např. i v procesu s Miladou Horákovou) (e.g. Formánková, 2007). Emigranti a exulanti byli vykreslováni velmi negativně – jako imperialističtí špioni, zrádci, pochlebovači Spojených států či nacističtí (fašističtí) zločinci. Z kanadských exulantů se stával cílem propagandy zejména Vladimír Krajina a Ota Hora. Také případné návštěvy Čechoslováků byly zneužívány ve prospěch Kanady. Po návratu zpět do Československa byli návštěvníci nuceni (veřejně) lživě referovat o situaci v Kanadě, podporovat tak vytváření lživého kontrastu mezi Západem a Východem. Jako příklad může sloužit článek mladého zemědělského inženýra Josefa Jindry, který navštívil Kanadu a o svých poznatcích pak referoval v časopise zahrádkářů Rádce (Jindra, 1968).

Proaktivní činnost za hranicemi republiky se nejprve nesla ve znamení spíše chaotických pokusů a teprve zhruba od druhé poloviny 50. let tato činnost získala na efektivitě, mimo jiné kvůli další reorganizaci a příchodu ministra Rudolfa Baráka (Tomek, 2009: 43). Mezi aktivní opatření se řadila celá řada aktivit od rozesílání falešných dopisů, letáků, přes drobné teroristické útoky až po únosy a atentát. Zejména v 50. letech měla tato činnost poměrně násilný charakter (vraždy, únosy – např. případ Laušman (Ibid. 43)). Tyto metody se ovšem setkávaly se stále větší nevolí Moskvy, a tak později začaly nastupovat činy psychologicky i metodologicky propracovanější, založené spíše na vydírání a nátlaku (Brouček & Grulich, 2009: 119; Tomek, 2009: 57).

Brouček & Grulich (2009: 117) uvádí jako příklad takových aktivit akci PLES. Agenti tehdy rozeslali dvě stě pozvánek mnichovským policejním důstojníkům na neexistující ples organizovaný československou redakcí vysílání rádia Svobodná Evropa. Další aktivitou bylo např. rozeslání falešného výtisku exilového periodika České slovo (V Německu vydával Jožka Pejskar.) všem předplatitelům. V tomto vydání bylo oznámeno, že noviny končí svou činnost (Bittman, 2000). V 70. letech se pak snaha přesouvala do oblasti psychologického boje, kdy se v konečném stavu československý exil měl stát pouze „neškodným“ národním „folklórním“ hnutím bez politického programu (Brouček & Grulich, 2009: 120). Jako součást tohoto plánu lze pravděpodobně označit i výše zmíněné možnosti neutralizace vztahu s ČSSR, které byly poskytnuty politicky neaktivním emigrantům a exulantům.

Akce režimu se samozřejmě nezaměřovaly pouze na jednotlivce, ale byly cíleny i na celé organizace. Nešlo však pouze o krajanská sdružení, ale také např. o vydavatelství, média, univerzity, kde exulanti působili, a další instituce veřejného života.

Aktivní opatření nebyla organizována pouze ministerstvem vnitra, ale do akcí se zapojovalo např. i ministerstvo zahraničního obchodu. Docházelo např. k bojkotu inzerce TUZEXu ve vybraných krajanských médiích. Český ústav zahraniční (ČÚZ) byl s nástupem komunistického režimu logicky zneužit v jeho prospěch. Od 50. let se jeho aktivity staly součástí aktivních opatření proti krajanským organizacím ve světě, včetně

Kanady. ČÚZ selektivně podporoval „pokroková“ krajanská sdružení s cílem erodovat jednotu exilu a emigrace jako celku. Podpora se uskutečňovala např. formou inzerce v krajanských periodících, např. L'udové zvesti (Hikl, 1955: 16) a Nová doba, či finančních darů (Brouček & Grulich, 2009: 122). Po roce 1956 se podpora rozšířila na „neutrální“ krajanské organizace, zejména v USA.

10.6. Tajní agenti mezi exulanty v Kanadě

Téma tajných agentů komunistického režimu na kanadském území a mezi československou komunitou lze pravděpodobně zařadit mezi ty opředené nejvyšší mírou konspirace. Zároveň se jedná o téma nanejvýše citlivé a stále neprobádané. Příslušné české a slovenské archivy ani více než dvacet let po pádu komunismu nejsou komplexně probádány. Předpoklad nalezení relevantních informací je i v příslušných kanadských archivech. Kanadské archivy shromažďující informace o československé komunitě nicméně poskytují k tomuto tématu minimum informací. Také v rámci orálního historického výzkumu se zdálo, že toto téma je částečně tabuizováno i samotnými exulanty a emigranty. Většina si matně pamatovala na případy, kdy se o některém příslušníkovi komunity tvrdilo, že „spolupracuje“ nebo že je „tajný agent“.

Zpravodajskou činnost lze předpokládat v rámci československého velvyslanectví v Ottawě. Asi nejznámější československý zběh z období studené války Josef Frolík tvrdil, že několik agentů bylo přítomno např. i na světové výstavě EXPO v Montrealu v roce 1976 (Committee on the Judiciary United States Senate, 1975: 21). Nutné je ovšem uvažovat i v kontextu exilových a krajanských spolků a organizací. Do hledáčku kontrarozvědky se totiž dostávala celá řada funkcionářů těchto sdružení. Doložit lze například pokusy kontaktovat levicověji orientovaného editora Našich hlasů Jiřího Hlubůčka (Profylaktická a rozkladná opatření, 1953), slovenského činovníka Karola Sidora (Ibid), snahu o infiltraci mezi volyňské Čechy v Kanadě skrze baptistickou církev (Plán agenturně operativních opatření po linii církevní emigrace, 1959).

Lze ovšem uvést i příklad, kdy dokonce nejvyšší představitel krajanské komunity pravděpodobně spolupracoval s československou komunistickou rozvědkou. Nedávna

zkušenost z České republiky z publikování podobných informací nicméně ukázala, že s podobnými informacemi je nutné nakládat velmi citlivě a skutečnosti nelze vnímat černobíle (e.g. případ údajného udávání Milana Kundery In: Hradílek, 2008, Lidovky.cz, 2008). V 50. a 60. letech s největší pravděpodobností patřil mezi spolupracovníky známý exilový básník Pavel Javor (vlastním jménem Jiří Škvor) (Čelovský In: Kratochvíl, 2002: 46; Luža, 2009). V Kanadě navíc působil na čelních postech snad ve všech exilových organizacích od Sokola, přes místopředsednický post v ČSNS, až po členství v předsednictvu RSČ. Z poznatků Radomíra Luži vyplývá, že Škvor (krycím jménem Orel) byl ke spolupráci dotlačen v roce 1956. V té době měl za sebou již aktivní činnost pro americkou CIC, jeho otec byl uvězněn a manželku s dcerou se nedařilo od útěku v roce 1949 dostat do Kanady. Na spolupráci přistoupil výměnou za umožnění výjezdu manželky Anny (Luža, 2009). Ta skutečně dorazila v roce 1958. Podle kádrových pracovníků krycích jmen Kolda, Soukal a Čada²⁸ podával v tomto období Škvor jedny z nejlepších informací z celé Kanady a USA týkající se zejména činnosti exilu a kanadského ministerstva zahraničních věcí. Z exilových pracovníků se zaměřoval zejména na Ferdinanda Peroutku, Petra Zenkla, Františka Němce, Jiřího Horáka, Otu Horu, Antonína Hřebíka a další. Od roku 1961 intenzita spolupráce upadala, až krátce po roce 1969 byla spolupráce ze strany rozvědky zcela zavržena. Nutno podotknout, že až do své smrti v roce 1981 se Škvor i nadále výrazně podílel na chodu krajanské komunity a patřil mezi její významné osobnosti.

V souvislosti s nečekaným úmrtím Jiřího Škvora (udušení v nemocnici po banální operaci mandlí) se již v 80. letech objevily zprávy, že jeho smrt je přinejmenším velmi „podivná“ (Slavík, 1982, Janeček, 2009). V únoru 1982 poslanec konzervativní strany Elmer MacKay dokonce chtěl vyvolat vyšetřování náhlé smrti kanadskými bezpečnostními službami. Smrt Škvora byla dávána do souvislosti s jeho snahou otevřít v kanadském parlamentu debatu o úpravě vztahů s domovem zmiňované výše. Na možnost atentátů na příslušníky československé komunity v Kanadě poukazoval i Josef Frolík před senátní komisí v roce 1975. Zmiňoval vraždu bývalého člena vojenské kontrarozvědky Mrnáka

²⁸ Pod těmito krycími jmény se ve Vyhledávání v evidenčních záznamech MV dá nalézt skutečně několik osob, které pracovaly v rámci II. správy FMV (II. odbor), tedy na Správě kontrarozvědky pro boj proti vnějšímu nepříteli. Mohlo by se jednat o osoby Zdeňka Černého (Čada) a Milana Šimánka (Soukal).

v roce 1971, kterému měla být agentem podána smrtící injekce v nemocnici v St. Catharines v rámci zcela běžného zákroku (Committee on the Judiciary United States Senate, 1975: 16).

Blízcí spolupracovníci Jiřího Škvora byli se zpravodajskou minulostí Škvora konfrontováni často poprvé až v rámci orálního výzkumu. I přesto, že se jednalo o zapřísáhlé odpůrce komunismu, jejich vyjádření pouze dokládají, jak těžko lze hodnotit tehdejší situaci černobílou optikou dobra a zla:

„Škvor byl naprosto tvrdým demokratem. Já si dovedu představit to, kdy Škvorovi řekli, že mu tam zavřou na 30 roků ženu, tak on by byl ochoten něco udělat. Nemyslím si ale, že se tam našlo něco, co by svědčilo o tom, že udělal něco opravdu špatného.“ (Interview Čermák, 2009)

Případ známého autora prací s exilovou tematikou Bořivoje Čelovského, který také pobýval v exilu v Kanadě, je ukázkou dvojité rozvědčné činnosti. Čelovský s vědomím kanadské kontrarozvědky podepsal spolupráci s StB a jako dvojitý agent pak po tři roky dodával československým zpravodajcům dezinformace. V pozdější době měl problém řadě příslušníků komunity svou motivaci pro dvojitou spolupráci vysvětlit (Čelovský, 2003).

10.7. Vrátit se do Československa?

V rámci aktivní kontrarozvědčné činnosti režimu proti exilu existovala také snaha o trvalý návrat exulantů zpět do vlasti. Komunistická vláda pak chtěla těchto případů využít v rámci propagandy uvnitř republiky i v zahraničí. Prezident republiky proto periodicky vyhlášoval amnestie, které lákaly emigranty zpět. Podle Broučka a Grulichy (2009: 124) se po první amnestii 9. května 1955 vrátilo 1 169 osob. Zpráva Sdružení československých politických uprchlíků v Německu odhadovala, že v případě amnestie by se do ČSR vrátilo až 25 % uprchlíků pobývajících v tu dobu v uprchlických táborech (Mandelíčková, 2003:13). V následujících letech ovšem zájem o návrat z důvodu amnestie evidentně výrazně klesal (1960 – 355 osob, 1965 – 69 osob). Ve zhruba 30 % byla důvodem návratu touha po vlasti (Ibid). Snaha přilákat exulanty byla v roce 1955 podpořena zřízením nové organizace Hnutí exulantů pro návrat domů (HEPND) a

periodika Hlas domova. Organizace cílila mimo jiné i na exulanty v Kanadě a snažila se je přesvědčit, že život na „druhé straně“ železné opony není tak hrozivý, jak ho popisují západní média. Úvodník jednoho z prvních čísel Hlasu domova tuto snahu ilustruje:

„Jsme lidé jako vy. I my jsme pili z trpké studnice poznání, kterou je exil...Chceme se vrátit domů.“ (Příbáň, 1995: 102).

HEPND se záhy stala velmi kritizovanou organizací kvůli ostrým výhradám proti činnosti RSČ a jejich představitelů (Mandelíčková, 2003:14).

Na Vánoce pak např. obdrželi uprchlíci anonymní pohlednici z Čech (ve skutečnosti záměrně vytvořenou), která popisovala krásy Čech a Moravy a měla vyvolat ještě větší stesk po domově (Brouček & Grulich, 2009). Komunistický režim údajně podporoval i „ilegální návraty domů“, a to zejména z hraničních lokalit východního a západního bloku, jakými byl Hamburk nebo Berlín. Na rejdaře a lodníky z československých lodí byl činěn nátlak, aby umožnili „tajnou“ přepravu zájemců zpět do Československa (Mandelíčková, 2003: 15). Ze srpnové emigrační vlny se pouze šest stovek z 12 000 do Kanady dorazivších uprchlíků rozhodlo během jednoho roku od příjezdu vrátit zpět do Československa (Globe and Mail, 1969).

Znalé aktuálních poměrů, krajanské organizace v Kanadě v tomto směru vyvíjely velkou snahu zabránit odchodu emigrantů zpět do vlasti. Nový domov např. opakovaně upozorňoval na svých stránkách krajany, aby na výzvy ohledně amnestie nereagovali (Nový domov, 1956: 2). Masarykův ústav se dokonce snažil tlačit na kanadskou vládu, aby odchodům zabránila. Petice, kterou ústav sepsal, dokonce obviňovala kanadskou vládu z vytváření falešných představ při pomoci posrpnovým uprchlíkům v Rakousku. Kanada se podle MMI měla o nové krajany postarat, protože rozhodnutí k návratu vznikala pouze z přechodné finanční tísně (Madokoro, 2009). Toto obvinění oficiální místa odmítla. Je nutné dodat, že po návratu do Československa byli tito lidé izolováni a intenzivně vytěžováni StB, byl činěn nátlak na spolupráci apod.

11. POLITICKÉ DIMENZE KULTURNĚ-VZDĚLÁVACÍCH A TĚLOVÝCHOVNÝCH AKTIVIT EXILU

Jak již bylo nastíněno v úvodu, politické dimenze lze v případě československého exilu v Kanadě hledat nejen v ryze politických aktivitách. Přímo i nepřímo na politický program exilu navazovala celá řada dalších organizací, spolků i jednotlivců z různých oblastí a oborů společenské činnosti. Ačkoliv tyto aktivity nebyly apriorně politicky motivované, mnohdy jejich výsledky přispívaly k formování a naplňování politických cílů exilu. Stojí tedy za to se v této části zaměřit na významné vzdělávací, vědecké (odborné), kulturní a tělovýchovné aktivity, které v průběhu sledovaného období tvořily další dimenze exilu v Kanadě.

11.1. Role Společnosti pro vědy a umění a dalších vědeckých aktivit

Velmi zajímavou roli spojovatele politických, kulturních či vzdělávacích aktivit hrála Společnost pro vědy a umění (*Czechoslovak Society of Arts and Sciences, SVU*). U zrodu tohoto spolku stáli v roce 1958 Václav Hlavatý a Jaroslav Němec (Zach, 1995: 159). Cílem byla podpora a koordinace vědeckého, výchovného, literárního a uměleckého úsilí české a slovenské inteligence ve světě. SVU měla své pevné místo v krajanské komunitě v Kanadě. Torontská odbočka SVU zahájila svou činnost již 9. července 1960 za velkého přispění V. Bílé (Naše hlasy, 1967b:1). V průběhu sledovaného období se členy SVU stala celá řada exulantů z Kanady (e.g. Krajina, Čermák, Hora, Skála), Jiří Škvor se pak v 70. letech stal dokonce viceprezidentem organizace (Hora, 1981). Pravidelnou aktivitou se stávaly světové kongresy SVU konané ve dvouletých intervalech od roku 1962 na kanadských a amerických univerzitách.

Už v programovém prohlášení v roce 1959 Václav Hlavatý charakterizoval činnost spolku jako „nepolitickou politiku“ (Žanda, 1967: 4). Podle svých stanov se SVU nemohlo oficiálně podepisovat pod politické projevy, panovaly totiž obavy, že organizace by se stala dalším krajanským spolkem a ztratila by svou vědeckou prestiž (Ibid). Svou odbornou činností se členové organizace nicméně často snažili nepřímo přispět k pádu

režimu v Československu. Jednalo se např. o historické či politologické analýzy. SVU navazovala na kulturní tradici přerušenu únorovými událostmi roku 1948. Zajímavá debata se takto například rozpoutala při příležitosti oslav 50. výročí založení ČSR. SVU oficiálně neměla akci organizovat, ale dle původních plánů zhatěných po srpnu 1968 měla přispět vydáním odborné publikace *Czechoslovakia 1918-1968*. Tématem 50. výročí ČSR se měl zabývat i kongres SVU.

SVU podporovalo od roku 1964 politický program exilu nepřímou také vydáváním literárně vědeckého čtvrtletníku *Proměny*. V 70. letech stál v jeho čele již zmiňovaný „kanadský“ Jiří Škvor (Zach, 1995: 160). Periodiku *Proměny* sekundoval další, intelektuálněji laděný časopis *Západ*, který od roku 1979 redigoval z Ottawy Miloš Šuchma. Mezi přispěvatele patřili např. Zdena Salivarová, Eliška Wágnerová, Josef Škvorecký, Jan Uhde či Ota Ulč (Zaoral, 2007a).

Nad úspěšností činnosti SVU a jejím dopadu bilancoval při desetiletém výročí v roce 1968 Ladislav Radimský. SVU se marně snažila bojovat proti „odnárodnění“ probíhajícímu částečně mezi staršími krajany v Kanadě, ale zejména v USA. Problém byl viděn v klesajícím zájmu o češtinu a slovenštinu a českou a slovenskou kulturu (*Naše hlasy*, 1968c: 1). SVU také nebylo připraveno na možnosti, které se otevíraly s uvolňováním napětí v Československu. Na krátkou dobu bylo možné zasílat publikace SVU do Československa. Vzhledem k tomu, že většina však byla vydávána v anglickém jazyce, nemohlo SVU dosáhnout požadovaného popularizačního efektu. V kontextu změn v Československu SVU také nemělo jasnou strategii, jak navázat kontakt s existující akademickou obcí ve vlasti. (Ibid.). Nutno podotknout, že srpnový vpád vojsk Varšavského paktu na dlouhou dobu vyřešil velkou část těchto výzev.

Kanadská odbočka SVU se snažila o propagaci také v rámci dalších krajanských událostí. Populární byly např. některé přednášky, besedy (Interview Vrána 2006) či výstavy, jako tomu bylo v rámci montrealského EXPO. Tehdy se angažovala místní sekce SVU, která na McGill University uspořádala výstavu českých a slovenských knih a anglických knih o Československu (*Naše hlasy*, 1967: 36).

V souvislosti s odbornou a vědeckou činností je třeba zmínit i individuální činnost některých členů SVU v Kanadě. Vědecký i společenský přínos nelze upřít např. Vladimíru Krajinovi (působení v oblasti botaniky na University of British Columbia). Pro československé exilové aktivity ovšem znamenala konkrétní přínos spíše činnost některých slavistů, filologů a literárních teoretiků. Svými pracemi o literatuře, autorech v disentu dokázala téma utlačovaných spisovatelů v Československu dostat mezi akademickou obec např. Markéta Goetz-Stankiewicz působící rovněž na University of British Columbia (publikace *The Silenced Theatre: Czech Playwrights Without a Stage* z roku 1979 a *Drama contemporary: Czechoslovakia* z roku 1985). Na torontské univerzitě přispěli k rozvoji zejména Lubomír Doležel, spoluzakladatel oddělení českého jazyka a literatury (MZV, 2011) či Josef Škvorecký. Výzkum ve sledované oblasti se mohl realizovat na této instituci také díky významné podpoře krajanských organizací (viz výše). V akademické obci v Montrealu se významně realizoval Jiří Škvor, jenž působil aktivně v Kanadské slavistické asociaci (od roku 1967 byl i ve vedení tohoto akademického fóra (Hora, 1981). Je třeba dodat, že významným slavistou byl také protičeskoslovensky smýšlející Josef Kirschbaum, jenž působil také na McGill University v Montrealu.²⁹

11.2. Média a propagace politických cílů exilu

Představitelé krajanských spolků si velmi dobře byli vědomi klíčové role médií v prosazování, ale i obraně cílů své politické agendy (e.g. Interview Hora, 1991; Interview Buzek, 1994). Podporovali tak vznik krajanských médií a zapojení exulantů a emigrantů do činnosti existujících kanadských sdělovacích prostředků. Lidé působící v těchto společnostech představovali často cenný kontakt, jenž se komunita snažila udržovat (Interview Rhonová, 2005). Úvodník prvního vydání kanadského exilového periodika *Naše hlasy* roli médií shrnul výstižně takto:

„Je na 60 000 krajanů v Kanadě, kteří se hlásí ve své převážné většině k ideám předválečného Československa. A přece náš krajanský život nevykazuje ani zdaleka

²⁹ V roce 1990 pak dokonce založil katedru slovenskej histórie a kultury na univerzitě v Ottawě. (Špetko, 2002)

takovou činnost, jež by odpovídala tomuto počtu. Noviny jsou příležitostí, jak vnést více života mezi naši krajanskou veřejnost v zemi, která nám všem nově příchozím, ale i starým přistěhovalcům, stala se novým domovem.“ (Naše hlasy, 1955:1)

V předchozích kapitolách byly v kontextu daného historického období představeny zejména tiskoviny (e.g. Naše hlasy, Nový domov, Kanadské listy, Věstník). Kromě krajanských tiskovin působilo několik Čechoslováků (zejména z předválečné imigrační vlny) také v kanadských tištěných médiích (e.g. John Gellner a Lubor Zink v Toronto Telegram) (Naše hlasy, 1967: 49). Spolu s tiskem hrál důležitou roli také rozhlas, zhruba od konce 70. let díky technickému rozvoji také audiovizuální sdělovací prostředky.

V případě rádia hrály v rámci exilu primární roli samozřejmě instituce, jako bylo české vysílání Rádia Svobodná Evropa (*Radio Free Europe/Radio Liberty*, RFE) či Hlas Ameriky (*Voice of America*, VOA), případně BBC (*British Broadcasting Corporation*). Již od roku 1945 ovšem fungovalo české a slovenské vysílání v rámci Zahraniční služby kanadského rádia CBC (*Canadian Broadcasting Corporation* (CBC) - *International Service*), od roku 1960 v rámci Kanadského zahraničního rozhlasu (*Radio Canada International*, RCI) (Broadcasting to the world, 2011). Toto české a slovenské vysílání se stalo lokální alternativou k výše zmíněným rozhlasovým stanicím. Vedoucím sekce pro střední Evropu byl od roku 1947 Slovák Pavel Schmolka. Vysílání (tvořené Janem Trebichovským) tak probíhalo zejména ve slovenštině. Pro vysílání nicméně určitou dobu pracoval např. i Jiří Škvor (Hora, 1981). Po odchodu slovenského vedení do důchodu se zhruba v roce 1974 stal šéfem středoevropského vysílání Milan Víték z české sekce, a převahu tak měla zase čeština (Interview Víték, 2007). V 80. letech se do vysílání zapojil Slovák Miroslav Dobrovodský, který měl zkušenosti i z Hlasu Ameriky a po dohodě s Vítkem se začalo vysílat v obou jazycích (A VOA Journalist Looks Back, 2004). Československé vysílání disponovalo pěti redaktory a asi 20 externisty po celé Kanadě (Interview Víték, 2007). V jiných odděleních největšího kanadského rádia CBC pomáhali nepřímo prosazovat krajanské otázky také Joe Schlesinger (Čermák, 2003: 266) a snad částečně i Otto Lowy, který v rámci svého velmi populárního pořadu Transcontinental představoval evropskou a do značné míry i českou hudbu (BC Radio History, 2011). Alternativou k CBC bylo české rozhlasové vysílání na stanici CHUM 1050 KC

v Torontu. Vysílání probíhalo každou neděli po obědě od konce 60. let, zejména zásluhou Jindry Zodera (Naše hlasy, 1967a).

Ke konci 80. let se některé krajanské komunity vrhly i do televizního vysílání. V Ottawě pod vedením Arnošta Wágnera vznikl v období 1973-1987 pořad věnovaný novinkám v komunitě Československý kaleidoskop (*Czechoslovak Kaleidoscope*) (Čermák, 2003: 238). Od roku 1987 pak existovalo české vysílání i v Calgary. Každých 14 dní vysílal kanál č. 10 pořad produkovaný místní komunitou (61. sjezd ČSSK, 2009: 24). Dle vzpomínek se často jednalo o únavnou práci (Interview Fišera, 2007). Na sklonku sledovaného období začala v Torontě působit Československá televizní skupina Okno pod vedením Josefa Čermáka a Milo Kubíka, produkující půlhodinové televizní programy (Čermák, 2003: 238).

11.3. Vydavatelská činnost jako nástroj exilu

Ačkoliv si představitelé krajanské komunity na konci roku 1967 stěžovali na malý zájem krajanů o publikace s exilovou tematikou (Žanda, 1967: 4), fungovalo v Kanadě od roku 1948 do konce roku 1989 několik úspěšných nakladatelství a vydavatelství. Nejprínosnějším byla v tomto ohledu práce manželů Škvoreckých v Sixty-Eight Publishers. Nelze však opomenout ani další, publikovaným rozsahem menší nakladatele, jejichž přehled sestavil Aleš Zach.³⁰

Jako jeden z prvních nově příchozích exulantů založil již v roce 1952 (cf. Zachovo datum založení o rok dříve (Zach, 1995: 109) pozdější vydavatel Našich hlasů Jiří Hlubůček společnost Litera Printing Company³¹ (Naše hlasy, 1967: 29). Vydavatelství se podílelo na publikaci sbírek Pavla Javora (např. Hořké verše v roce 1958) a dále vydávalo i osvětovou literaturu týkající se novodobých dějin Československa, současného vývoje ve východním bloku (např. Kdo uteče, vyhraje Jana Snížka, Co se děje na východě od Antonína Čekoty z roku 1960). V 60. letech tiskla přidružená tiskárna Litera Printing také pro SVU (např. Povídky exulantovi Otokara Machotky v roce 1968, či výroční Ten Years

³⁰ Autor se nevěnuje nakladatelství Autostop cestovatele Jiřího Svobody (Zach, 1995: 17).

³¹ V roce 1970 převzal vydavatelství a tiskárnu Milo Komínek a přejmenoval ji na Moravia Press, (Moravian Publishing) (Zach, 1995: 84).

of Czechoslovak Society of Arts and Sciences in America 1956-1966 od Miroslava Rechčíglu Jr.) (Zach, 1995: 108).

Z iniciativy v Montrealu sídlícího Jiří Škvora (Pavla Javora) vzniklo v letech 1953-1955 Slovanské nakladatelství (*Slavonic Publishing House*) (Zach, 1995: 157). V edici Dobrá kniha vyšlo pouze několik málo titulů, za exilové lze označit až dílo Vladimíra Štědrého *Věž svědectví*. Sám Javor se zapojil také do vydavatelské činnosti curyšského nakladatelství Konfrontace, kde redigoval třísvazkovou básnickou edici Bílá růže (Zach, 1995: 74).

Jako zajímavý doplněk vydavatelské činnosti v Kanadě je možné uvést také aktivity baptistické kongregace v Torontu (Československá baptistická konvence ve Spojených státech a v Kanadě). Pod vedením Józy Nováka a Jaroslava K(noxe) Zemana byla rozesílána církevní literatura nejen po Kanadě a USA, ale i do Československa (Novák, 1967). Tato aktivita se částečně uskutečňovala v rámci Edice Pravda (Zach, 1995: 38). Je však otázkou, zda tento druh vydavatelské činnosti přispíval k politické agendě exilu v Kanadě.

11.3.1. Sixty-Eight Publishers: Tahoun exilové vydavatelské činnosti

Mezi jednoznačně nejvýznamnější exilové aktivity kulturně-politického rázu lze zařadit nakladatelskou a vydavatelskou činnost v rámci nakladatelství Sixty-Eight Publishers. Nakladatelství založila manželka Josefa Škvoreckého Zdena (publikující pod dívčím jménem Salivarová). V první polovině 70. let se nakladatelství podílelo na tvorbě kulturní a literární přílohy Parabola v časopise Telegram, jenž v Edmontonu produkoval Vladimír Valenta (Zach, 1995: 133). V roce 1977 se nakladatelství přeměnilo na neziskovou organizaci. Předsedou správní rady se stal Škvoreckého známý z torontské univerzity, kanadský bohemista Gordon Skilling. V stejné době vznikla také podpůrná výdělečná společnost Prague Typesetting na přípravu cizojazyčných děl. Tisk většiny děl se

prováděl přímo v Torontu (Uncle Gutenberg Press, Web Offset), případně i jinde ve světě (např. Rosseels Printing Louvain v Belgii) (Ibid: 135).

Až do 80. let se Škvorečtí museli spolehnout na financování pouze ze zdrojů nakladatelství, v pozdější době na vydání některých titulů přispěla SVU, RSC či Nadace Charty 77 (Zach, 1995:134). V roce 1987 byla pak zřízena další odnož nakladatelství. Pod Larkwood Books byly vydávány knihy zejména cizojazyčných autorů a v angličtině.

Sixty-Eight Publishers si dokázalo v nestandartních podmínkách exilu vytvořit velmi efektivní distribuční síť založenou na předplatném a vydávání v pravidelných edicích (Čermák, 2003). Nakladatelství mělo podle Zacha (1995:134) asi 2 000 stálých a 1 000 příležitostných odběratelů. Nejúspěšnější tituly (např. Škvoreckého Tankový prapor) vycházely v nákladu až 9 000 kusů (Ibid: 135). V období od roku 1971 do pádu komunismu lze napočítat přes 200 vydaných titulů.

Význam činnosti Škvoreckých objektivně přesahuje hranice československé komunity v exilu. Díky Sixty-Eight Publishers byla vydána zásadní díla již známých autorů, např. Milana Kundery, ale nakladatelství objevilo i řadu nových tváří, z kanadských autorů např. Jana Drábka, dále pak Jana Nováka, Oto Ulče, Jaroslava Vejvodu. Zároveň se nakladatelství podařilo zpopularizovat některé méně známé autory (Ivan Blatný). Od roku 1974 navíc Škvorečtí začali vydávat v edici Petlice tvorbu soudobých československých autorů žijících v komunistickém Československu. Prvním takovýmto dílem byl román Karla Pecky Štěpení (Zach, 1995: 135). V rámci nakladatelství vycházela nejen beleterie, ale také literatura faktu. Ještě před pádem komunismu se tak západní svět měl možnost seznámit s memoáry významných osob předúnorového Československa (např. Špion, jemuž nevěřili od Františka Moravce (1977), Velitelem města Bugulmy od Jaroslava Haška (1977), stejně jako s důležitými historickými a politologickými analýzami vývoje Československa (např. Kaplanova publikace Mocní a bezmocní z roku 1989) (Ibid).

11.4. Divadelní spolky

Také v ryze kulturních aktivitách exulantů, jako byla divadelní činnost, lze najít politické dimenze, které nepřímo formovaly celkový obraz exilu v Kanadě, potažmo i v zahraničí. Divadelnictví v českém jazyce mělo v Kanadě své kořeny již v době první republiky (Čermák, 2003: 241). Na tuto ochotnickou divadelní činnost je ovšem třeba nahlížet jako na ryze krajanskou, postrádající výraznější politickou dimenzi. Kromě ryzí propagace českého jazyka a české a slovenské kultury lze jen těžko v klasických divadelních hrách vlasteneckých autorů (e.g. Lucerna, V myslivně fořta Pekárka) nalézt hlubší podtext navazující na program exilu. Jinak tomu ovšem bylo v případě, že se divadla rozhodla nastudovat hru autora z disentu, v Československu zakázanou, případně pokud účinkujícími byli herci, které komunistický režim perzekvoval či pronásledoval. Politické dimenze aktuální k dané situaci v Československu lze nalézt také v některých autorských osvětových hrách, jež byly sepsány pro anglické publikum.

V kanadském prostoru fungovaly dva divadelní sbory československé komunity. V Torontu bylo aktivní Nové divadlo (*New Theater*). Divadlo oficiálně začalo fungovat v roce 1969 posílené o nově příchozí ze srpnové imigrační vlny. Ve skutečnosti se však jednalo spíše o znovuprobuzení divadelnických aktivit, které měly v Torontu tradici (Čermák, 2006). Divadlo začínalo v Masarykově hale a postupně vystřídalo celou řadu dalších jevišť.³² Do konce roku 1989 uvedlo Nové divadlo kolem sta her. Z hlediska exilu se asi nejvýznamnějším počinem souboru kolem zakladatelských osobností Ferdinanda Čulíka a Irmý Čulíkové (Čermák, 2003: 240) stalo uvedení světové premiéry Havlovy hry Pokoušení za doprovodu hudby undergroundové skupiny The Plastic People of the Universe v roce 1988 (MZV, 2011). Speciálně pro Nové divadlo sepsal ke konci 70. let Josef Škvorecký hru Bůh do domu a další světovou premiérou se stala Restituce vodníka Čochtana torontského Pavla Krále. Ze známých osobností v divadle hostoval v roce 1975 například komunisty zatracovaný Jiří Voskovec (hra Čtyřicet zlosynů a jedno neviňátko) (Čermák, 2006). V prosinci 1960 uvedl svou tříaktovou hru King Wenceslas dlouholetý

³² Šlo o St. Lawrence Theatre, v Poor Alex Theatre, Heart House Theatre, Harbourfront Theatre, Mimico High School Theatre, St. Vladimir Theatre, Adelaide Court Theatre, Robert Gill Theatre. Silverthorn College a Factory Theatre. (Amaterské divadlo, 2011)

režisér Nového divadla Jindra Zoder. Ve hře se snažil představit anglickému publiku život sv. Václáva. Jeho obraz byl podán velmi idealisticky a prvorepublikovým vlasteneckým étosem na předobrazu boje Čechů proti Němcům. Zoder proto použil řadu metafor a přirovnání, přičemž se vědomě dost odchýlil od tehdejších historických poznatků. To mu bylo později některými krajany vytýkáno a objevilo se i nařčení, že tvorba byla financována československou ambasádou v Ottawě (Zoder, 1961).

Na západním pobřeží Kanady, ve Vancouveru, vzniklo v roce 1977 Divadlo Za rohem (*Theater Around the Corner*), a to opět z popudu zejména nově příchozích. U zrodu stáli dva známí českoslovenští divadelníci, Otto Lowy a Jára Kohout. (Skála, 2005: 92). V pozdější době se vůdčí osobností stal také Josef Skála (Interview Skála, 2006). Do listopadu 1989 divadlo uvedlo celkem 17 her. V kontextu exilových aktivit patří mezi důležitější uvedení světové premiéry hry Milana Kundery *Jakub a jeho pán* v roce 1989 (v režii Josefa Skály a Vladimíra Kulhavého) (Produkce Divadla Za rohem 1977 – 2011, 2011). Divadlo Za rohem úspěšně hrálo také hry Voskovce a Wericha (*Slaměný klobouk, César*).

11.5. „Znovuukřižovaný“ – Pomník obětem komunismu na Masaryktownu

Do kulturních aktivit s politickou dimenzí se dá závěrem zahrnout také iniciativa Klubu bývalých politických vězňů v exilu – K-231 ze samotného konce 80. let. Do Kanady se po roce 1968 dostalo poměrně dost bývalých politických vězňů, kteří se pod vedením Lumíra Salivara sdružovali v již zmíněném Klubu K-231 (Interview Salivar, 2009). Členové se nejen pravidelně účastnili všech protestních akcí, ale v druhé polovině 80. let stáli u zrodu iniciativy vytvoření prvního československého pomníku všem obětem komunismu. Od roku 1987 probíhala pod vedením Eduardy Ottové a jejího manžela sbírka (Interview Ottová, 2005) a 2. července 1989 byl konečně slavnostně odhalen monumentální pomník sochaře Josefa Randy nazvaný *Znovuukřižovaný*, a to přímo v centru československého krajanského dění - na torontském Masaryktownu (Blažek, 2007: 168). Sochař Randa pojal pomník jako sochu ukřižovaného muže, místo kříže je ovšem osoba připoutána ostnatým drátem k obřímú srpu a kladivu, tedy symbolu

komunistického režimu. Památník se záhy stal nejen místem pravidelných piet a vzpomínek na těžké období nesvobody, ale začal se celosvětově objevovat jako symbol československého exilového boje proti komunistickému režimu.

11.6. Propagace československého exilu pomocí sportu

Československý exil v Kanadě pomáhaly nepřímo reprezentovat také tělovýchovné aktivity. Ač by se mohlo zdát, že tyto činnosti musely ze své podstaty postrádat jakýkoliv politický podtext, hlavně díky sokolskému hnutí tomu tak nebylo. I některé tělovýchovné aktivity a jejich organizace tedy lze vnímat jako jednu z dimenzí československého exilu v Kanadě.

Sokolu patřila mezi krajanskými organizacemi zvláštní pozice. Hnutí bylo tvrdě potlačované již od druhé světové války a v tomto duchu se nesly i represálie komunistického režimu. Sokol byl hodnotově pevně vázán na prvorepublikové ideály (e.g. Waldauf, 2007). Důraz na morální zásady, charakterové vlastnosti jednotlivce a odkaz „tatička Masaryka“ se zcela logicky střetávaly s idejemi totalitního režimu. Počátkem roku 1949 zanikly sokolské župy v Československu, o několik měsíců později i zahraniční sokolské župy v Praze (Oznámení Sokolské župy zahraniční, 1949). Část vedení sokolského hnutí byla nucená uprchnout již krátce po únoru 1948. Řada krajanů měla zkušenost z potlačeného sletu v Praze v červnu 1948 (Interview Čermák, 2005; Interview Waldauf, 2005; Interview Rhonová, 2005), která významně přispěla k jejich rozhodnutí opustit Československo.

Exulanti, kteří do Kanady dorazili po únoru 1948, se často v řádu týdnů zapojovali do existující struktury sokolských organizací v Kanadě. Řada příslušníků této emigrační vlny uváděla, že v sokolské činnosti nepřestávali ani v uprchlických táborech v Německu (Interview Waldauf, 2005; Interview Štafl, 2006). Sokolské hnutí mělo v Kanadě tradici ještě z doby před založením ČSR. Mezi početná sdružení patřila sdružení ve Winnipegu (tzv. Sokol Štefánik), v Montrealu (Sokol Masaryk) a tradičně i v Torontu (Interview Čermák, 2005).

Po únoru 1948 nabraly aktivity Sokolu v Kanadě na intenzitě. Hnutí také stálo před otázkou, jak se postavit k novým výzvám vzniklým změnou režimu v Československu. Jedna z klíčových osobností československého exilu v Kanadě v 60. letech, Karel Jeřábek, viděl roli Sokola následovně:

„V důsledku ideových i faktických okolností má Sokol v Kanadě dvojí významné poslání: Jednak udržovati tradici ryzího československého vlastenectví s pohledem na ujařmené bratry a sestry v Československu a svobodné bratry a sestry po celém světě, jednak tvořit část svobodné a demokratické Kanady“ (Jeřábek, 1968: 1).

Zintenzivnění aktivit Sokolu jistě souvisí s příchodem a zapojením nových exulantů. Již roce 1952 tak byl na Masaryktownu v Torontu uspořádán první velký slet, který oficiálně pozdravili zástupci kanadské administrativy. Slet získal i dobrou publicitu v médiích. Druhý slet následoval v roce 1955 v Montrealu. Třetí slet byl zorganizován ve velmi aktivní jednotě Noranda. Následující slet se pak konal v roce 1962 v rámci Kanadské národní výstavy opět v Torontu.

Již krátce po prvním sletu ovšem vedení sokolského hnutí ovládly spory, které na dobu téměř deseti let oslabily efektivní fungování Sokolu v Torontu. Ve své podstatě se jednalo o přenesení sporu mezi dvěma generacemi exulantů a emigrantů, který ve stejnou dobu oslaboval i jiné organizace v Kanadě. Za představitele starší generace lze označit Gustava Přístupu, mezi nově příchozími se nejen v Sokolu nejvíce angažoval Jiří Corn (Ivanov, 1994: 231). Mezigenerační rozpor byl také často spíše nepřesně vykládán jako střet “Cornovců” proti “Přístupovcům” .

Krizi rozpoutala červencová valná hromada Sokola v Torontu. Oproti očekávání nebyl na tomto setkání znovu zvolen do vedení okrsku dlouholetý krajanský činovník Prokop Havlík (Waldauf, 2010: 121). Starosta místní organizace Přístupa v nezvolení svého kolegy viděl záměr skupiny, která se zformovala kolem pokladníka Jiřího Corna a měla za cíl zpolitizovat sokolské hnutí v Kanadě (Matusiaková, 1999: 36). Přístupa měl zejména strach z národních socialistů a z nezávislosti Sokola. Sokol měl zůstat v jeho koncepci ryze nadstranickým a sjednocujícím. Cílem bylo nedostat se do stavu jako v Československu, kdy téměř každá politická strana měla svoji tělovýchovnou organizaci

(lidovci měli Orla, sociální demokraté dělnické tělovýchovné jednoty a komunisté federace dělnických tělocvičných jednot) (Ibid). Cornova skupina se s Přístupovou rozcházela i v začlenění Sokola v Kanadě do univerzální platformy sdružující sokolská sdružení vzniklá v zahraničí (Hodbod', 2009). Během další eskalace byl Cornovi zakázán vstup do Masarykova domu a při zářijové konfrontaci na další schůzi byl naopak Přístupa obviněn z nedodržování demokratických principů při vedení organizace (Waldauf, 2010: 125). Na protest jednotu opustilo několik členů z poúnorové imigrační vlny, ale také několik starších krajanů. Cornovo vyloučení totiž v podstatě znamenalo i zákaz sokolské činnosti, jelikož se cvičilo právě v Masarykově domě (Matusiáková, 1999: 34). V návaznosti na tento krok byla založena další sokolská jednota – Tělocvičná jednota Sokol Toronto II (*Sokol Gymnastic Association of Toronto*) (Waldauf, 2010: 125). Odštěpená část kolem Jiřího Corna a Ladislava Vávry přechodně našla útočiště v hale na 1621 Dupont Street (Dopis Zlatě Kadlecové, 1958).

Konflikt se nepodařilo urovnat ani starostovi Československé obce sokolské (*International Sokol Organization, Czechoslovak Sokol Abroad*) Antonínu Hřebíkovi, který v listopadu 1953 navštívil Toronto s cílem urovnat spory. Situace naopak dále eskalovala, když Přístupa údajně označil Hřebíka za osobu nastrčenou komunistickou vládou, která do Toronta pouze přišla tříštit krajanskou soudržnost exulantů (Matusiáková, 1999: 41). Neúspěšná byla zvláštní krajanská komise, která se 6. března 1954 snažila objasnit a detailně analyzovat celý spor. Ukázala se však spíše neochota starších krajanů problém řešit (Waldauf, 2010: 129).

Zatím pouze lokální konflikt se rozšířil v podstatě po celé Kanadě a vyvrcholil během tradičního 7. československého dne na Masaryktownu. 25. září 1954 zaslal "přístupovský" Sokol Toronto dopis oponentům, v němž zakázal jednotě Sokol Toronto II vystoupit při československém dnu (Waldauf, 2010: 129). Dcera Gustava Přístupy naopak v Přístupových pamětech uvádí, že Sokol II účast odmítl (cf. Matusiáková: 41). Faktem je, že lidé okolo Corna v té době již zakládali celokanadskou alternativu k přístupovskému sokolskému hnutí nazvanou Sokol II v zahraničí (*Sokol Gymnastic Association of Canada*) se sídlem v Montrealu. V čele této zastřešující organizace stál

Frederick Falta, který zároveň působil na pozici místopředsedy Ústředí československé obce sokolské v zahraničí (Naše hlasy, 1967: 53).

V den konání československého dnu pak byl organizován první sokolský slet v Montrealu za podpory Ústředí Československého sokolstva v zahraničí. Reakcí skupiny Gustava Přístupy v roce 1955 se stalo vytvoření nové kanadské sokolské jednoty. Přístupa se 20. srpna 1955 stal starostou nově vytvořené Kanadské obce sokolské (*Canadian Sokol Organization*) (Matusiáková, 1999: 49), do které se zapojily sokolské organizace v Batavě, Kitcheneru, Winnipegu, Waterloo, části Montrealu a Sokola Toronto. Od roku 1956 ho vystřídal na této pozici František Janák (Naše hlasy, 1967: 53).

Během 60. let docházelo k postupnému sblížování obou celokanadských Sokolů, což dokazuje například postupné cvičení na společných akcích (Waldauf, 2010: 237). Definitivně se situace vyřešila až po roce 1966, kdy došlo k vyřešení sporů v ostatních krajanských organizacích. K oficiálnímu konci krize došlo 8. ledna 1967, kdy se obě torontské jednoty po třinácti letech opět sjednotily (Ibid: 431) pod jménem *Sokol Gymnastic Association of Toronto* a pod vedením Ervína Syptáka (Novotná & Rollerová, 1998: 51). V roce 1968 pak byla utvořena vrcholná organizace kanadského sokola *Sokol Canada*, jež definitivně spojila obě celokanadské sokolské odnože (Jeřábek, 1968: 1).

Zdá se, že k urovnání sporů mezi sokolskými organizacemi mohla přispět i vidina úspěšné společné reprezentace na sletu v rámci EXPO 1967 v Montrealu. Sletu v Montrealu se zúčastnil starosta Ústředí Československého sokolstva v zahraničí Antonín Hřebík i místostarostové Juraj Slávik a Marie Provazníková (Naše hlasy, 1967a).

Tělovýchovné aktivity nebyly organizovány pouze v rámci sokolského hnutí. Za zmínku stojí fungování krajanského fotbalového klubu A. C. Sparta Toronto, který se v druhé polovině 50. let letích účastnil ligy národů. V roce 1958 se ovšem klub dostal do finančních nesnází a vrcholová činnost byla přerušena. Tým údajně trpěl malým zájmem krajanské komunity (Naše hlasy, 1958: 4). Ve stejné lize působil i další tým, Slovaks (Naše hlasy, 1967a).

Mezi další propagátory československé komunity patřili Hana Sládková a Max Marinka ve stolním tenise, Jana Pachlová v krasobruslení (4. místo na ZOH ve Squaw Valley) nebo známý hokejista v národní hokejové lize NHL Stan Mikita (Čermák, 2003). Jednoznačně největší povědomí o Československu a komunitě v Kanadě se ovšem na sportovním poli podařilo získat krasobruslařské dvojici Maria a Otto Jelinek. Tento sourozenecký pár získal v roce 1962 světový titul, a to na šampionátu konaném příznačně v komunistické Praze (Naše hlasy, 1967: 21). Otto Jelinek se později stal úspěšným kanadským politikem (viz dále). V kontextu sokolských aktivit je nutné zmínit také skautské hnutí (Junák). Od roku 1952 fungovala v Torontu skautská skupina, ze které později vznikl 241. oddíl přidružený k torontské oblastní organizaci. Skupina se scházela na Masaryktownu pod vedením Mirko Janečka, kněze Jaroslava Jandy a Jaroslava Skály. Skautská komunita ovšem z nejasných důvodů nebyla začleněna do Rady skautů exulantů (Naše hlasy, 1967: 3). S dopadem a vlivem Sokolu či úspěchy reprezentantů Kanady československého původu se ovšem skautské hnutí srovnávat svou důležitostí nedá.

ZÁVĚR

Předkládaná práce komplexně představila politické aktivity československého exilu v Kanadě a jejich dimenze ve sledovaném období 1948-1989. Studie je vyústěním téměř šesti let výzkumu, který autor realizoval částečně mezi krajanskou komunitou v Kanadě. Práce tak využívá nově objevené primární pramenné materiály získané v kanadských veřejných i privátních archivech v kombinaci s metodou orální historie (interview s krajany) a heuristickým využitím existujících publikovaných poznatků.

Kromě politických aktivit československých exilových a krajanských organizací a jednotlivců práce zkoumala také politické dimenze kulturně-vzdělávacích a tělovýchovných aktivit exilu v Kanadě a nastiňuje aktivity komunistického režimu proti exilu v Kanadě.

Československá komunita byla na prahu února 1948 poměrně dobře organizována, s pevnou členskou základnou klíčových krajanských organizací a zkušenostmi s organizováním pomoci během 2. světové války. Ve srovnání se separatisticky smýšlející slovenskou komunitou ovšem postrádala finanční a materiální zázemí. Zásadní roli v pomoci „únorovým“ exulantům hrály organizace Československé národní sdružení v Kanadě, Masarykův ústav a Sokol, úspěšná byla i kooperace s nově vzniklými subjekty jako např. Americkým fondem pro československé uprchlíky či Radou svobodného Československa. Kontakt částečně zajišťovali již nově příchozí politicky aktivní exulanti. V Kanadě se usadilo několik prominentních politiků poválečného Československa, zejména z Československé strany národně socialistické. Východní pobřeží Kanady sloužilo jako základna také pro slovenský secesionistický i umírněný exil. Konfrontace probíhala nejen na ose česko-slovenské. V průběhu 50. let došlo kvůli personální provázanosti k částečnému paralyzování některých exilových aktivit. Důvodem byly spory stranického, osobního a mezigeneračního rázu mezi dynamicky vystupujícími poúnorovými exulanty a předválečnými etablovanými krajany. Rozepře nejvíce postihly sokolské hnutí, kde až do poloviny 60. let 20. století fungovaly dvě paralelní organizační

struktury, vedly však také ke vzniku nového významného periodika (Naše hlasy). Polemiky samozřejmě snižovaly dopady jinak úspěšné činnosti, která si kladla za cíl prosazovat mezi kanadskou veřejností a politickou scénou otázku nesvobody Československa.

Názorový rozkol mezi částí komunity ohledně postoje exilu k „reformním“ snahám komunistů v rámci Pražského jara byly přerušeny okupací Československa. Československý exil dokázal reagovat velmi efektivně na změnu situace a stal se vedle organizací v USA klíčovým pomocníkem v emigraci „posrpnových“ emigrantů a exulantů. Československá menšina v Kanadě se rozrostla o tisíce nových příslušníků také díky vhodné vnitropolitické situaci a motivaci kanadské vlády. Součástí politické agendy se stala poměrně pravidelná komunikace politického programu exilu s představiteli kanadské administrativy. Plánovaně byl budován vztah s klíčovými kanadskými ministerstvy. Postupné formování pozice krajanů na kanadské politické scéně se projevilo ve druhé polovině 70. let, kdy se v koordinaci s Radou svobodného Československa podílel exil na tvorbě kanadských postojů pro jednání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách a Bělehradě. Důležitým tématem se v tomto období stala problematika úpravy právního vztahu s Československem. Komunikace a propagace cílů československého exilu v Kanadě probíhala nejen přímou formou oficiálních jednání a protestních apelů. Důležitou roli v tomto procesu hrála i nepřímá podpora formou vědeckých (práce Společnosti pro vědy a umění), kulturních (vydavatelská činnost Sixty-Eight Publishers, rozhlasové vysílání) a tělovýchovných (Sokol) aktivit, které tak tvoří nedílnou součást politických dimenzí exilu v Kanadě.

Komunistický převrat exil neočekával, záhy se však program krajanské komunity přizpůsobil nové situaci a ještě na konci sledovaného období byla zahájena řada iniciativ, které měly pomáhat s tak dlouho očekávanou obnovou demokracie v Československu.

V rámci diplomové práce bylo přistoupeno k výzkumu vymezené problematiky co nejkomplesněji. Přesto se na jeho konci objevuje stále celá řada otazníků a možností pro další výzkum. Z hlediska zkoumané materie existuje prostor k analýze a zpracování

dosud „nedotčených“ archivních materiálů v České republice i Kanadě. Ačkoliv si práce kladla za cíl nastínit také „opačný“, tedy komunistický pohled na československý exil, právě hlubší a zevrubná analýza postoje komunistického režimu i kanadské administrativy v průběhu času by jistě byla velkým přínosem ke zkoumané problematice. Českými autory v podstatě nedotčeným tématem je také výzkum předválečné vlny demokraticky smýšlejících sudetských Němců.

SUMMARY

This study narrowly analyzed political and cultural-political dimension of the Czechoslovak exile in Canada during the selected period 1948-1989. Besides the introduction of the official political reactions and the evolution of political agendas, the cultural, educational and sports activities were examined, as they contributed to and supported other directly political events of the exile. The “other side” was presented too through the introduction of the strategies and tactics of the Czechoslovak communist regime used against the exile community in Canada.

Well-established Czechoslovak compatriots managed to react effectively to the changes in Czechoslovakia after 1948. Complex issues such as the assistance and support of the refugees and new immigrants were solved in the cooperation with other global Czechoslovak exile organizations. Main role among the organizations in Canada belonged to the Czechoslovak National Association in Canada, Masaryk Memorial Institute and to the gymnastic organization Sokol. Highly politically interested generation of newcomers changed the profile of examined community in Canada, yet not without internal problems; internal conflicts during the 1950s nearly paralyzed the agility of exiles. After 1968, Czechoslovak immigrants flooded into Canada since the homeland had been occupied by the troops of the Warsaw Pact army. The efforts of the exile contributed to the successful immigration of thousands of newcomers to Canada. During the 1970s, the impact and political reaction of the reunited exile surpassed the response from 1948. However, this achievement was particularly caused by the pragmatic and cautious approach of the Canadian government. Good organization, cooperation with other compatriotic movements from countries of the Soviet bloc, new methods and sharing of competences, as well as a solid long-term relationship with the Canadian ministries, all helped to pursue the political goals within selected political agenda. After 1975 the Czechoslovak exile successfully participated in the formation of the Canadian positions within the Conference for Security and Co-operation in Europe in Helsinki and Beograd. In 1989, many new democratic initiatives and organizations were established to help promote and push forward the transition to democracy and a market economy.

POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

Literatura

- BLANCHETTE, A. (1980) *Canadian Foreign Policy 1966-1976: Selected Speeches and Documents*. Montreal: McGill-Queen's Press.
- BOTHWELL, R. & GRANATSTEIN, J. (1990) *Pirouette*. Toronto: University of Toronto Press.
- BROUČEK, S., ČERNÝ, O. & DUBOVICKÝ, I. (EDS.) (2006) *Exil sám o sobě*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- BROUČEK, S. & GRULICH, T. (2009) *Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918-2008)*. Praha: Public History.
- BUZEK, K., WAUTHIEROVÁ, E. & HAASOVÁ, L. (1944) *Památník československé Kanady*. Toronto: Československá národní aliance.
- CABADA, L. & VODIČKA, M. (2007) *Politický systém České republiky*. Praha: Portál. 2. vyd.
- ČAPEK, K. (2009) *Hovory s TGM*. Praha: Fragment.
- ČELOVSKÝ, B. (1998) *Emigranti*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- ČELOVSKÝ, B. (2000) *Politci bez moci*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- ČELOVSKÝ, B. (2003) *Moje střetnutí s rozvědkou StB*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- ČELOVSKÝ, B. (2004) *Uprchlíci po "Vítězném únoru"*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- ČERMÁK, J. (2000) *Fragmenty ze života Čechů a Slováků v Kanadě*. Luhačovice: Atelier.
- ČERMÁK, J. (2003) *It all started with Prince Rupert*. Luhačovice: Atelier.
- ČERMÁK, J. (2005) *It all began with prince Rupert*, Luhačovice: Atelier. 2. vyd.
- DUBEN, V. (1976) *Český a slovenský tisk v zahraničí 1945-1975*. Washington, D.C.: rukopis.
- FAJMON, H., ET. AL (2008). *Dusivé objetí* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- FIC, V. (2002) *Československá strana národně sociální v exilu*. Brno: Prius.

- FIDLER, J. & PLECHANOVÁ, B. (2000) *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995*. Praha: ISE.
- FORMANOVÁ, L., GRUNTORÁD, J. & PŘIBÁŇ, M. (2000) *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek.
- GELLNER, J. & SMEREK, J. (1967) *The Czechs and Slovaks in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
- GOETZ-STANKIEWICZ, M. (1979) *The Silenced Theatre: Czech Playwrights Without a Stage*. Toronto: University of Toronto Press.
- GOETZ-STANKIEWICZ, M. (1985) *Drama contemporary: Czechoslovakia*. New York: Performing Arts Journal Publications.
- GRUNTORÁD, J. (1995) *Katalog knih českého exilu 1948-1994*. Praha: Libri Prohibiti.
- HÁJEK, L. (2010) *Nový domov – exilové periodikum Čechoslováků v Kanadě mezi lety 1950-1968* (kvalifikační práce). Liberec: Gymnázium F. X. Šaldy.
- HIKL, M. (1955) *A short history of the Czechoslovak people in Canada*. Toronto: Across Canada Press.
- HERBEN, J. (1938) *T.G. Masaryk- život a dílo presidenta osvoboditele*. Praha: Sfinx.
- HODBOŇ, J., GOLL, J. & ULVR, V. (2006) *Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů*. Liberec: Gymnázium F. X. Šaldy.
- HODBOŇ, J. (2008) *Politické aspekty československého exilu v Kanadě 1948-1989* (kvalifikační práce). Praha: Fakulta sociálních věd.
- IRVING, A. & TROPER, H. (2000) *None Is Too Many: Canada and the Jews of Europe*. Toronto: Key Porter.
- IVANOV, M. (1984). *Čech v Kanadě*. Praha: Faun.
- JEŘÁBEK, V. (2005) *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Praha: Stilus.
- JÍRÁSEK, Z. & TRAPL, M. (1996) *Exilová politika v letech 1948 – 1956*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia při FF UP.
- KAPLAN, K (2007) *Pouinorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog.

- KARAFIÁTOVÁ, S. (2007). *Slovenská politická emigrace po roce 1948*. (kvalifikační práce). Praha: Fakulta sociálních věd UK.
- KELLY, N. & TREBILCOCK, M. (1998). *Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. Toronto: University of Toronto Press.
- KERR, J.W.(1990). *Frank Slide*. Barker.
- KRATOCHVÍL, J. (ED.) (2002) *Český a slovenský exil 20. století I*. Brno: Meadow Art.
- LACINA, V. (1990) *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha: Academia.
- LOESCHER, G. (2001) *The UNHCR and World Politics: A Perilous Path*. New York: Oxford University Press.
- LUŽA, R. (2001) *Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha: Doplněk.
- MATUSIAKOVÁ, L. (1999) *Můj otec Gustav Přístupa*. Frenštát pod Radhoštěm: Muzejní a vlastivědná společnost.
- MILES, M. & HUBERMAN, A. M. (1984) *Qualitative data analysis*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- NEŠPOR, Z. (2002) *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- NOVOTNÁ, J. & ROLLEROVÁ, V. (1998) *Masaryktown – 50 let českého a slovenského národního parku v Kanadě*. Toronto: Masaryk Memorial Institute.
- PALEČEK, P. (ED.) (2004) *Exil a politika. Historici o nejnovějších dějinách a o sobě*. Tišnov: Sursum.
- PEJSKAR, J. (1982) *Poslední pocta, Sv.1*. Curych: Konfrontace.
- PEJSKAR, J. (1989) *Poslední pocta, Sv.4*. Curych: Konfrontace.
- POVOLNÝ, M. (2007) *Zápas o lidská práva: Rada svobodného Československa a helsinský proces*. Praha: Stilus.
- RAŠKA, F. D. (2009) *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949-1961*. Praha: Academia.
- RIPKA, H. (1995) *Únorová tragédie*. Praha: Atlantis.

- ROVNÁ, L. & JINDRA, M. (2000) *Dějiny Kanady*. Praha: Lidové noviny.
- SNÍŽEK, T. (2007) *Pohled československého exilového tisku na události v ČSR v letech 1948-1953* (kvalifikační práce). Brno: Filosofická fakulta MU.
- ŠPETKO, J. (2002) *Lišky kontra ježe*. Bratislava: Kaligram.
- TOMEK, P. (2009) *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha: Vyšehrad.
- TOMEK, P. (2009a) *Na frontě studené války*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- THOMAS, C. (2001) *Helsinki Effect*. Princeton: Princeton University Press.
- VANĚK, M. et. al. (2003) *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- VANĚK, M., MÜCKE, P. & PELIKÁNOVÁ, H. (2007). *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- WALDAUF, J (2007) *SOKOL – malé dějiny velké myšlenky*. Luhačovice: Atelier.
- WALDAUF, J (2010) *SOKOL – malé dějiny velké myšlenky*. 2.díl. Luhačovice: Atelier.
- YIN, R. (1984) *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage. 1. vyd.
- ZACH, A. (1995) *Kniha a český exil 1949-1990*. Praha: Torst.
- ZENKL, P. (1997) *Mozaika vzpomínek*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia při FF UP.

Články

- AGUIRRE PALACIOS, X. (2010) *Photography and Oral History: A Methodological Proposal* In: *16th International Oral History Conference - conference paper abstracts*. Praha: Centrum orální historie ÚSD AV ČR.
- BISSET, J. (2005) *Czechoslovakian Refugee Movement, 1968* In: *Newsletter of the Canadian Immigration Historical Society*. č. 46. 07/2005.
- BLAŽEK, P. (2007) „Znovuukřížovaný“ In: *Paměť a dějiny*. Roč. 1, č.1. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.

- CEKOTA, A. (1976). The work and struggle for home. In: *Naše hlasy – Centennial Issue*, 1976. 27.5.1976. Roč. 13, č. 21-22. Toronto: Litera Printing.
- ČELOVSKÝ, B. (2002) Exilový básník české hroudy - agent STB In: Kratochvíl, J. (Ed.) *Český a slovenský exil 20. století I*. Brno: Meadow Art.
- ČERMÁK, J. (2006) Czech & Slovak Theatre in Canada. In: Motlíček, T. & Rechcigl Jr., M. (eds.): *Morava viděna z vnějšku*. Ostrava: Repronis.
- ČERMÁK, J. (2010) *The end of a consulate* [online]. Czechfolks.com, 10.4.2010 [citováno 1.7. 2011]. Dostupné z: <http://czechfolks.com/2010/04/18/the-end-of-a-consulate-konec-jednoho-konzulatu/#more-3940>.
- ČESKÉ A SLOVENSKÉ SDRUŽENÍ V KANADĚ (2007a) *Historie Českého a Slovenského sdružení v Kanadě* [online]. Toronto: ČSSK [citováno 4.7. 2011]. Dostupné z: <http://www.cssk.ca/history>.
- FIC, V. (1987) Perspektiva politického vývoje do XXI. Století. In: *Jubilejní sjezd Československé strany národně sociální v exilu 1987*. Toronto: Ústředí Československé strany národně sociální.
- FORMÁNKOVÁ, P. (2007) Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem. In: *Paměť a dějiny*. Roč. 1, č.1. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- HACKING, N. (1967) Czech heroine returns In: *Naše hlasy – Centennial Issue*, 1976. 27.5.1976. Roč. 13, č. 21-22. Toronto: Litera Printing.
- HODBOŤ, J. (2010). Politické aspekty poúnorového československého exilu v Kanadě, In: *Vysokoškoláci o totalitě - Sborník oceněných studentských prací 2009*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- HRADÍLEK, T. (2008) Udání Milana Kundery In: *Respekt* 13.10. 2008, roč. 19, č. 42.
- JAKESOVA, E. & STOLARIK, M. (1999) Slovaks In: Magocsi, et. al. *The Encyclopedia of Canada's Peoples*. Toronto: Univesity of Toronto Press.
- JOVANOVIC, M. (1999) Czechs - Migration, Arrival, and Settlement In: Magocsi, et. al. *The Encyclopedia of Canada's Peoples*. Toronto: Univesity of Toronto Press.

- KIRSCHBAUM, J. (1978) Slovak-Canadian Periodical Publications In: *Canadian Ethnic Studies*. Roč. 1, č. 1 Winnipeg: University of Manitoba.
- MADOKORO, L. (2009) Canada and the Prague Spring refugees. In: *Refuge*. Roč. 6., č. 1.
- MANDELÍČKOVÁ, M. (2003) Repatriace československých exulantů po roce 1948 a komunistická kampaň za návrat domů. In: Konečný, K. & Motlíček, T. *Studie z dějin emigrace*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- NEŠPOR, Z. (2003) Kratochvíl, Jan (ed.): Český a slovenský exil 20. století I. + II. In: *Lidé města*. Roč. 10, č. 5.
- NYE, J.S. (1990) Soft Power In: *Foreign Policy*. Washington, D.C.: Washington Post, č. 80.
- PAVLÍK, M. (1975) Počátky československého života v Torontě. In: *Kanadské listy*. 9.5. 1975, Roč. 9, č. 5. Toronto.
- PEJSKAR, J. (1987) Z historie Československé strany národně sociální. In: *Jubilejní sjezd Československé strany národně sociální v exilu 1987*. Toronto: Ústředí ČsNS.
- SKÁLA, J. (2005) České krajanské divadlo na západním pobřeží Kanady. In: *Divadelní Revue*. Roč. 16, č. 2. Praha.
- VRÁNA, V. (2005) Vánoce 1948 – moje první exilové. In: *Nový domov*. 20.12.2005. Roč. 56, č. 22. Toronto: Masaryk Memorial Institute.
- WEISBACH, H. (1967) Germans from Czechoslovakia contribute to Canada. In: *Naše hlasy – Centennial Issue*, 1976. 27.5.1976. Roč. 13, č. 21-22. Toronto: Litera Printing.
- ZAORAL, R. (2001) Soupis českých krajanských a exilových spolků v Torontu po roce 1945 In: *Emigrace z českých zemí*. Mladá Boleslav: Okresní muzeum v Mladé Boleslavi.
- ZAORAL, R. (2007) Přehled archivních fondů k dějinám Čechů v Kanadě In: *České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů*, Praha: Národní Archiv ČR.
- ZAORAL, R. (2007a) Česká Kanada In: *Revue Prostor*. Praha: Revue PROSTOR. č. 73-74.

Prameny

- 23. *Kongres ČSNS (1973) Výroční zpráva.* Montreal: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 27. *Kongres ČSNS (1974). Výroční zpráva.* Hamilton: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 24. *Kongres ČSNS (1972) Výroční zpráva.* Kitchener: Československé národní sdružení v Kanadě
- 28. *Kongres ČSNS (1976) Výroční zpráva.* St. Catharines: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 29. *Kongres ČSNS (1977) Výroční zpráva.* Ottawa: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 30. *Kongres ČSNS (1978). Výroční zpráva.* Vancouver: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 32. *Kongres ČSNS (1980) Výroční zpráva.* Winnipeg: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 33. *Kongres ČSNS (1981). Výroční zpráva.* Montreal: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 34. *Kongres ČSNS (1983). Výroční zpráva.* Banff: Československé národní sdružení v Kanadě.
- 42. *Kongres ČSSK (1990). Výroční zpráva.* Toronto: Československé sdružení v Kanadě.
- 1989-1990. *Záznamy Mirko Janečka.* Osobní archiv Mirko Janečka.
- *A VOA Journalist Looks Back (2004) [online].* Washington, D.C.: Voice of America. 9.4. 2004 [citováno 26.7. 2011]. Dostupné z: <http://www.voanews.com/english/news/a-13-a-2004-04-09-32-1-66344307.html?moddate=2004-04-09>
- *BC Radio History (2011) [online]* Toronto: CBC [citováno 26.7. 2011]. Dostupné z: <http://www.bcradiohistory.com/Biographies/OttoLowy.htm>.

- *Broadcasting to the world* (2011) [online] Toronto: RCI Archives. [citováno 24.7. 2011]. Dostupné z: http://archives.cbc.ca/arts_entertainment/media/topics/1598/.
- BUZEK, K. (1976) *Rozloučení s br. Gustavem Přístupou*. Manuskript. Osobní archiv Mirko Janečka.
- Canadian Ethnocultural Council (2011) *About CEC* [online]. Ottawa: CEC [citováno 29.7. 2011]. Dostupné z: <http://www.ethnocultural.ca/about-cec>.
- *Central Committee 1985-86 ČSSD*. Osobní archiv Mirko Janečka.
- Committee on the Judiciary United States Senate (1975). *Communist bloc intelligence activities in the United States. Hearing with Mr. Josef Frolik*. 18.11. 1975. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
- CORN, J. (1987) *Úkoly v exilu* (rukopis). In: Jubilejní sjezd Československé strany národně sociální v exilu. Osobní archiv Mirko Janečka.
- CORN, J. (1986) Naše spolupráce při kontrole plnění helsinských dohod. In: *Věstník ČSSK*. č. 4. Montreal: ČSSK.
- Czechs hang on to land (1964). In: *Toronto Sun*. 16.6.1964. Toronto.
- ČERMÁK, J. (1968) Dubček – Svoboda a exulant. In: *Naše hlasy*. 11.5. 1968. Roč. 14, č. 19. Toronto: Litera Printing.
- ČERMÁK, J. (1990) „Ovocie“ stromu menom Jozef Tiso. In: *Československý týdeník*, 8.11. 1990.
- ČERMÁK, J. (1998) *Za Karlem Buzkem. Rozloučení Josefa Čermáka*. Osobní archiv Mirko Janečka.
- ČESKÉ A SLOVENSKÉ SDRUŽENÍ V KANADĚ (2007) *By-laws Czech and Slovak Association of Canada*. Alberta: ČSSK.
- DENEMARK, M. (1985) EXPO 86 v Kanadě. In: *Svobodné slovo*. 19.10. 1985.
- *Dopis Josefu Dojáčkovi* (1916) Winnipeg: Bohemian National Alliance. Osobní archiv Mirko Janečka.
- *Dopis Josefu Dojáčkovi* (1918) Winnipeg: Bohemian National Alliance. Osobní archiv Mirko Janečka.
- Dopis Miloše Šuchmy Nobel Prize Committee (1989) In: *Věstník ČSSK Montreal: ČSSK*. 24.5. 1989. č. 3.

- *Dopis Jana Dočkálka* (1954) Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Ottawa Miscellaneous, ND 1954- 1975, MG 28 V111, sv. 3.
- *Dopis J. Bíma z Čs. červeného kříže* (1949). Ottawa: National Archives of Canada MMI Correspondence 1949, MG 28 V110, sv. 3.
- *Dopis Prokopa Havlíka Martinu Dudákovi* (1949). Ottawa: National Archives of Canada. Dudak Martin Correspondence 1949- 1968, MG 28 V111, sv. 3.
- *Dopis Rudolfa Nekoly J. A. Boučkovi* (1953). Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Ottawa Branch Correspondence 1950 - 1960, MG 28 V111 , sv. 3.
- *Dopis Zlatě Kadlecové* (1958) Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Ottawa Branch Correspondence 1950 - 1960, MG 28 V111, sv. 2.
- *Final Recommendations of the Helsinki Consultations* (1973). Vídeň: Conference for Security and Cooperation in Europe.
- *First Follow-up Meeting, Belgrade, 4 October 1977 to 9 March 1978* (1977). Vídeň: Conference for Security and Cooperation in Europe.
- *Frankslide - Aftermath, 2011* [online]. [citováno 1.7. 2011]. Dostupné z: <http://www3.sympatico.ca/goweezer/canada/frank4.htm>.
- *Globe and Mail* (1969). 8.8. 1969. Toronto.
- Historie winnipežské odbočky In: *61. Kongres ČSSK* (2009). Montreal: České a Slovenské sdružení v Kanadě.
- *Helsinki Final Act* (1975) [online]. Vídeň: CSCE. [citováno 8.7. 2011]. Dostupné z: http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf.
- HLUBŮČEK, J. (1968). Z Masarykovy Haly In: *Naše hlasy*. 7.2. 1968. Roč. 14, č. 5. Toronto: Litera Printing.
- HORA, O. (1970) Reds Go Home In: *The Ottawa Citizen*. 1.7. 1970. Ottawa.
- HORA, O. (1974) Z naší činnosti In: *Výroční zpráva XXVI. Kongresu ČSNS*. Hamilton: Československé národní sdružení v Kanadě.
- HORA, O. (1975) A new Munich feared, In: *The Ottawa Citizen*. 29.7. 1975. Ottawa.
- HORA, O. (1981) *Pavel Javor odešel*. Osobní archiv Mirko Janečka.

- *Invasion of Czechoslovakia, 1968* (1968). Fotografie. Osobní archiv Mirko Janečka
- JINDRA, J. (1968) Co jsem viděl v Kanadě In: *Naše hlasy*. 24.2. 1968. Roč. 14, č. 7. Toronto: Litera Printing.
- JEŘÁBEK, K. (1968) Sokolský rok v Kanadě In: *Naše hlasy*. 6.1. 1958. Roč. 14, č.1. Toronto: Litera Printing.
- *Komentář Rezoluce XXI. Kongresu ČSNS v Kanadě* (1969). Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Hamilton Branch 1969, MG 28 V111, sv. 3.
- Masaryk Hall fined \$2000 (1965). In: *Toronto Daily Star*. 7.5. 1965. Toronto.
- MZV ČR (2007) *Zpráva o zahraniční politice 2007*. Praha: Ministerstvo zahraničí ČR.
- MZV (2011) *Cenu Gratias Agit 2010 obdržel prof. Lubomír Doležel a Nové divadlo z Toronta* [online]. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR [citováno 25.7. 2011]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/ottawa/cz/ceska_pritomnost_v_kanade/gratias_agit/gratias_agit_2010_obdrzel_prof_lubomir.html.
- *Naše hlasy* (1955) 14.5. 1955. Roč. 1, č.1. Toronto: Litera Printing.
- *Naše hlasy* (1958) 6.12. 1958. Roč. 4, č. 27. Toronto: Litera Printing.
- *Naše hlasy* (1965) 6.7. 1965. Roč. 11, č. 25-26. Toronto: Litera Printing.
- *Naše hlasy* (1967b) 18.2. 1967. Roč. 13, č.7. Toronto: Litera Printing.
- *Naše hlasy* (1968b) 20.4. 1968. Roč. 14, č. 16. Toronto: Litera Printing.
- *Naše hlasy* (1968c) 8.6. 1968. Roč. 14, č. 23. Toronto: Litera Printing.
- *Naše hlasy* (1968d) 27.4. 1968. Roč. 14, č.17. Toronto: Litera Printing.
- *Naše Noviny* (1949) č. 5. Ottawa: National Archives of Canada. MMI Correspondence 1949, MG 28 V110, Sv. 3.
- *Nový domov* (1956) Roč. 16, č. 8. Toronto: Masaryk Memorial Institute.
- *Nový domov* (1959) Roč. 19, č. 9. Toronto: Masaryk Memorial Institute.
- *Nový domov* (1968) Roč. 28, č. 21. Toronto: Masaryk Memorial Institute.
- *Nový svědek hájí Kunderu* [online]. Lidovky.cz. 15.10. 2008. [citováno 21.7. 2011]. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/ln_domov.asp?c=A081015_172259_ln_domov_glu.

- NEWMAN, P. (1988) A risk-taker on a grand scale In: *Maclean's*. 4.4. 1988.
- NOVÁK, J. (1967) 25 let torontského baptistického sboru. In: *Naše hlasy*. 18.2. 1967. Roč. 13, č.7. Toronto: Litera Printing.
- *Ottova encyklopedie* (2003) [program na CD-ROM]. Praha: AION CS.
- *Oznámení Sokolské župy zahraniční* (1949) č.j. 257/49 Ottawa: National Archives of Canada. Kanada Sokol Correspondence 1929-1953, MG 28 V111, sv. 8.
- *Poděkování MMI Mitchellovi Sharpovi a rezoluce z 26. srpna 1968* (1968). Ottawa: National Archives of Canada. MMI Correspondence 1968, MG 28 V110, sv. 4.
- Pracující turisté (1967) In: *Naše hlasy*. 30.12. 1967. Roč. 13, č. 52. Toronto: Litera Printing.
- *Produkce Divadla Za rohem 1977 – 2011* (2011) [online]. Vancouver: Divadlo Za rohem [citováno 25.7. 2011]. Dostupné z: <http://www.divadlozarohem.ca/inscenace.html#Seznam>.
- *Prohlášení výboru torontské odbočky ČSNS* (1953) Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Correspondence Toronto Nr. 24, MG 28 V111, sv. 3.
- *Profylaktická a rozkladná opatření* (1953). ABS, i. č. A 24 -1953.
- Recapturing the spirit of Helsinki (2005) In: *OSCE Magazine*. 10/2005. Vídeň: Organisation for Security and Cooperation in Europe.
- *Redaktoři Kanadských listů odpovídají Č.S.N.S* (1954). Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Ottawa Miscellaneous, ND 1954- 1975, MG 28 V111, sv. 3.
- Sbírká zákonů ČNR 1969-1971 (2011) [online]. Praha: Digitální parlamentní knihovna [citováno 22.7. 2011]. Dostupné z:http://www.psp.cz/eknih/1969cnr/tisky/t0039_00.htm.
- SMEE, M. (1988) 1 700 bid adieu to Stephen Roman In: *Toronto Sun*. 27.3. 1988. Toronto.
- *Second Follow-up Meeting in Madrid 11 November 1980 to 9 September 1983* (1983). Vídeň: Conference for Security and Cooperation in Europe.
- *Stanovy ČSNS* (1945) Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Minutes Boarder Committee 1944 – 1945, MG 28 V111, sv. 1.

- ŠUCHMA, M. (1990) Projev M. Šuchmy. In: *Výroční zpráva XLII. Kongresu ČSSK*. Edmonton: Československé sdružení v Kanadě.
- The Globe and Mail (1951) Freedom train czech get real, they rode the train to freedom In: *The Globe and Mail*. 26.10. 1951. Toronto.
- *Tisková zpráva RSC VII/2* (1981). 28.11. 1981. Washington: Rada svobodného Československa.
- *Tichý Oldřich (2011)* [online]. Klub přátel pplk. Karla Vašátky [citováno 1.7. 2011]. Dostupné z: <http://www.karelvasatko.cz/zivotopisy-legionaru/ruske-legie/tichy-oldrich>.
- *Transporty čsl. Legií* (2011) [online]. Valka.cz. [citováno 1.7. 2011]. Dostupné z: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/12736>.
- WHITE, V. (1961). Prague puts squeeze on kin parcels. In: *Toronto Sun*: 25.5. 1961. Toronto.
- *Zápisnice* (1948). Zápisnice a poznámky Ústředního výkonného výboru Československého národního sdružení. Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Broader Committee 1948, MG 28 V111, sv. 2.
- *Zápisnice č. 1* (1948). Širší výkonný výbor ČSNS. Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Minutes Broader Committee 1946 -1947, MG 28 V111, sv. 2.
- *Zápisnice č. 4* (1948) Ústřední výkonný výbor ČSNS. Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Minutes Broader Committee 1948, MG 28 V111, sv. 2.
- ZODER, J. (1961) *King Wenceslas*. Osobní archiv Mirko Janečka.
- *Zpráva jednatele za rok 1968 - Hamilton*. Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Hamilton Branch Correspondence 1969, MG 28 V111, Sv. 33.
- *Zpráva o Výroční schůzi SRSC* (1954) Ottawa: National Archives of Canada. CSNS Ottawa Branch Correspondence 1950 - 1960, MG 28 V111, sv. 2.

Interview s krajaný

- Interview BAŤA, T. (2006) Záznam rozhovoru s Tomášem Baťou Jr. (Nar. 17.9. 1914). 20. 7. 2006. Toronto.

- Interview BUZEK, K. (1994) *TV Profil Karla Buzka, OKNO– Profily*. Toronto: Czechoslovak Broadcasting.
- Interview ČERMÁK, J. (2005) Záznam rozhovoru s Josefem Čermákem (Nar. 15.11. 1924). 20. 7. 2005. Toronto.
- Interview ČERMÁK, J. (2009) Záznam rozhovoru s Josefem Čermákem (Nar. 15.11. 1924). 12. 7. 2009. Toronto.
- Interview DRÁBEK, J. (2007) Záznam rozhovoru s Janem Drábkem (Nar. 5.5. 1935). 12.7. 2007. Vancouver.
- Interview FIC, V. (2004) Záznam rozhovoru s Viktorem Ficem (Nar. 20.2 1922). 5.7. 2004. Toronto.
- Interview FIŠERA, Z. (2007) Záznam rozhovoru se Zdeňkem Fišerou (Nar. 1.1. 1929). 22.7. 2007. Edmonton.
- Interview HORA, O. (1991). *TV Profil Oty Hory, OKNO– Profily*. Toronto: Czechoslovak Broadcasting.
- Interview MORAVEC, B. (2006) Záznam rozhovoru s Bohumilem Moravcem (Nar. 4. 11. 1913). 15. 7. 2006. Toronto.
- Interview LOCHEROVÁ, R. (2006) Záznam rozhovoru s Radmilou Locherovou (Nar. 22.2. 1940) 18.7. 2006. Toronto.
- Interview OTTOVÁ, E. (2005) Záznam rozhovoru s Eduardou Ottovou (Nar. 2.4. 1931). 18.7. 2005. Toronto.
- Interview RHONOVÁ, B. (2005) Záznam rozhovoru s Blankou Ronovou. 4.7. 2005. Toronto.
- Interview SALIVAR, L. (2009) Záznam rozhovoru s Lumírem Salivarem (Nar. 1931). 8.7. 2009. Toronto.
- Interview SKÁLA, J. (2006) Záznam rozhovoru s Josefem Skálou (Nar. 1941). 7.7. 2007. Vancouver.
- Interview SYPTÁK, I. (2005) Záznam rozhovoru s Ivo Syptákem (Nar. 1937). 15.7. 2005. Toronto.
- Interview ŠTAFL, V. (2006) Záznam rozhovoru s Vratislavem Štafleem (Nar. 28.8. 1920). 5.7. 2006. Toronto.

- Interview ŠTAFLOVÁ, D. (2006) Záznam rozhovoru s Dagmar Štaflovou (Nar. 28.7. 1926). 5.7. 2006. Toronto.
- Interview VÍTEK, M. (2007) Záznam rozhovoru s Milanem Vítkem (Nar. 7.2. 1927). 1.7. 2007. Toronto.
- Interview VRÁNA, V. (2006). Záznam rozhovoru s Vlastimilem Vránou (Nar. 15.4. 1924). 5.7. 2006. Montreal.
- Interview WALDAUF, J. (2005) Záznam rozhovoru s Janem Waldaufem (Nar. 8.4. 1929). 18.7. 2005. Toronto.